

KAPU AĞASI HÜSEYİN AĞA'NIN VAKIFLARI (*)

Prof. Dr. Semavi EYİCE

(İstanbul)

Osmanlı devri Türk sanatı hakkındaki araştırmalarımızda, bazı ileri gelenlerin İmparatorluğun çeşitli köşelerinde meydana getirdikleri eserleri toplamağa çalışmış, böylece vakıf sahipleri ve kurdukları eserler hakkında monografyalar ortaya koymağı düşünmüştük. Bu surette Osmanlı İmparatorluğunun yayılma devrindeki imarın ne kadar geniş çerçeveli olduğu daha belirli bir durum kazanmış olacaktı. Bu yoldaki araştırmalarımız elimizdeki malzeme biriktikçe daha da doyurucu bir zenginlik kazanıyordu. Şimdiye kadar yaptığımız incelemeler ile çeşitli yerlere serpiştirilmiş olan vakıf eserlerden, onları yaptıran hayır sahiplerinin ad-

---

(*) Bu yazımızı hazırlarken Amasya'dan bazı fotoğraflar sağlayan Asistan Yük.Müh.Min. Dr. Yılmaz Önge'ye, plân ve krokileri çizen Mim. Birol Alpay'a, resimlerin büyük bir kısmını çeken Bayan Nedret Bayraktar ile Engin Uludağ'a, Küçük Ayasofya camii'nin kapı kanatlarının ahşap oymalarından desenler çıkaran, eski öğrencilerimden Nur Tavil'e teşekkürü bir borç bilirim. Küçük Ayasofya camii ve türbesindeki çalışmalarımız sırasında kendilerinden büyük kolaylıklar gördüğüm, Kayyum Mehmet Korkut ile türbe bakıcısı Mustafa Deneç'e de, yardımlarından dolayı şükranlarımı ifade etmek isterim. Yazımızın hazırlanışında kitabelerin okunması ve transkripsiyonlarında bütün zahmeti üzerine alan dostum Prof. Dr. Nihat Çetin'in gösterdiği yakın ilgi ve itina sayesinde ki bu çalışmamız tamamlanabilmiştir. Kendisine burada teşekkürlerimi tekrarlamayı bir borç bilirim.

ları altında topladığımız birkaçını yayınladık (1). Türk sanatı hakkındaki yayınları ile büyük hizmetler yapmış olan Prof. Albert Gabriel (1883-1972) için basılacak bir anma kitabına bizden bir yazı istendiğinde, bu çeşit çalışmalarımızdan bir tanesini derlemeği uygun bulduk. Bu kararımızda bize ilham veren ise yine Prof. Gabriel'in **Monuments turcs d'Anatolie**'sindeki bazı bölümler oldu. Gerçekten Prof. Gabriel, bu büyük eserinin Amasya'dan bahseden cildinde bu eski Türk şehri ve sanat merkezindeki anıtlar arasında yer alan muhteşem Kapu Ağası medresesinden bahsederek, bu güzel mimari anıtın, usta ve sanatkâr kalemi ile bir restitüsyon resmini yayınlamıştı (2). Ayrıca bu kitabında Kapı Ağasının Amasya'daki başka bir eseri olan buradaki bedestenden de kısaca bahsetmişti (3). Nihayet Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Amasya'nın köylerinden Sonisa'daki hayratını da birkaç kelime ile anmıştır (4). Bu yazımızla Hüseyin Ağa'nın bunlar ve diğer eserleri hakkında toplu bilgi vermeğe çalışacağız.

-
- (1) Bu çeşit araştırmalarımızın başlıcaları olarak şu yazılarımızı gösterebiliriz : *Atik Ali Paşa camii'nin Türk Mimari tarihindeki yeri*, «*Tarih Dergisi*» sayı 19 (1964) s. 99-114; lev.I-VIII; devamı için bkz. *Elçi Hanı*, «*Tarih Dergisi*» sayı 24 (1970) s. 93-130 ve 16. lev.; *Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü (Cisri Mustafa Paşa)*, «*Bulleten*» XXVIII, sayı 112 (1964), s. 729-751; *Hanköyünde Husrev Paşa camii* «*Tarih Dergisi*» sayı 23 (1969) s. 179-204; *Trakya'da İncecik'de bir Tabhaneli cami*, «*Tarih Enstitüsü Dergisi*» sayı I (1970) s. 171-196, 16 lev.; *Sincanlı'da Sinan Paşa İmareti*, «*Vakıflar Dergisi*», X (1973) s. 303-336, ayrıca 75 resim ve 4 vakfiye faksimilesi.
  - (2) A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie, II-Amasya-Tokat-Sivas*, Paris, 1934, s. 53-56, res. 35-36.
  - (3) G. Gabriel, *ay.esr. II*, s. 65.
  - (4) A. Gabriel, *ay.esr. II*, s. 118.

G İ R İ Ő

II. Bayazıd (1481-1512) devrinde Kapu Ağası olan Hüseyn Ağa'nın şahsiyet ve hayatı hakkında yeterli bir bilgiye sahip bulunmuyoruz. Bu Padişah zamanında ikbali parladığına göre, onun yakınlarından olduğu bellidir. Eserlerinin bir kısmını Amasya'nın içinde, bir tanesini de bu Şehrin kuzey-doğu istikametinde biraz uzağındaki Sonisa'da yaptırmış olması onun bu bölge ile yakından ilgili bulunduğunu ve büyük ihtimal ile Bayazıd'ın Őahzadeliliđi zamanında Amasya'daki sarayında yanında olanlardan birisi olduğunu gösterir. Hatta belki de aslında Sonisa'lıdır. Fakat Şu var ki, Hüseyin Ağa, Őahzadeliliđinde Amasya valisi olan Bayazıd ile birlikte burada bulunmuş ve 1481'de Osmanlı tahtına geçtiğinde onunla birlikte İstanbul'a gitmiŐtir. Kitabelerde adı Hüseyin bin Abd-el-Mu'ın olarak, vakfiyesinde ise Hüseyin Ağa bin Abdl-Hay Şeklinde yazılmıştır ki, bu da onun devşirme olduğunu gösterir (5). Babssa'ade ağası olduğuna göre Saray hizmetindeki Ak ağalardan olduğu da anlaşılıyor.

Mehmet Süreyya Bey'in Osmanlı devri için hazırladığı biyografya kitabında Hüseyin Ağa'dan çok kısa hatta yetersiz Şekilde bahsedilmiŐ olması, onun hakkında kaynaklardan fazla bir bilgi edinemediğini gösterir : **«Hüseyin Ağa, Bb's-sa'ade ağası olup asrı Sultan Bayezid Han-ı snide vefat eyledi. Küçük Ayasofya camiini kiliseden camii Şerife tahvil eyledi. Burada mekteb yaptı. Orada türbesinde medfundur.»** Bu satırlardan ibaret olan bilgi, M. Süreyya Bey'in bunu **Hadikatü'l-cevami'**den derlediğini göstermekte-

---

(5) DevŐirmelerde babasının adını hıristiyan adı ile göstermemek için, Abdl ile baŐlayan baba adları yazmak ötedenberi Osmanlı devrinde bilinen bir hususdur.

dir (6). Yoksa hiç değilse Amasya'daki evkafından da bahsetmesi gerekirdi.

Şimdiki halde bildiğimiz kadarı ile Hüseyin Ağa'nın yaptırttığı başlıca eserler İstanbul, Amasya (7) ve Sonisa'da olmak üzere üç yerdedir: Bunların kuruluşları tarih sırasına göre önce Amasya, sonra Sonisa ve nihayet İstanbul'dakiler olmak üzere sıralanabilir. Herhalde bu şahıs ile ilgili vesikalar bir gün bulunacaktır. Bu vesile ile İstanbul Belediye (İnkılâp) Kütüphanesinde Muallim M. Cevdet kitapları arasındaki bir **Defter**'de adı geçen Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın onunla avnı olduğunu sandığımızı burada belirtebiliriz (8).

Hüseyin Ağa'nın tarihi şahsiyeti hakkında şimdiki halde elimizde bir bilgi yoktur. Amasya ve Sonisa'da vakıfları olduğuna göre II. Bayazıd'ın şahzadelğinde onunla birlikte olanlardan biridir. Bayazıd'ın 1481 de Osmanlı tahtına geçmesiyle eserlerini önce Amasya ve Sonisa'da sonra da İstanbul'da yaptırtmış ve son eseri 1503'de inşa olunmuştur. İstanbul'daki eserlerinin vakfiyesi ise 1507/08 tarihlidir. **Hadikatü'l-cevâmi'de** «maktulen» öldüğü bildirildiğine (9) ve İstanbul'daki mahalli söylentide kendisine Kesikbaş denildiğine ve idam edildiği hakkında bir hikâye anlatıldığına göre, eceliyle olmasa bile bu tarihler arasında vefat etmiş olmalıdır (10).

(6) Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1311, II. s. 182.

(7) Amasya'lı Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Bey'in eserinin esas adı *Es sefînet er-râsiyye fi tarih Amasiyye* olmakla beraber, kısaca *Amasya tarihi* olarak tanınmıştır. Hüsameddin Bey, İstanbul'da Evkaf idaresinde «kuyudatı kadime» Arapça mütercimi olarak görevli bulduğundan, Vakıflar arşivinde çalışma kolaylığına erişmiş ve *Amasya tarihi*'ni, bu arşivde derlediği malzeme ile meydana getirmiştir. Kapu Ağasının, Amasya'daki eserleri hakkında bkz. *Amasya tarihi*, İstanbul 1328-1330, I, s. 278-280.

(8) ayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 416-417, not 655.

(9) Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevami*, İstanbul 1281, I, s. 188.

(10) Halk arasında İstanbul'daki türbesi «Keşikbaş» Hüseyin Ağa türbesi olarak adlandırılır. Bu da nun idam edilerek öldüğünün hâlâ süren bir söylentisi sayılabilir. 1976 yılı sonlarında görüştüğümüz Küçük Ayasofya camii Kayyumu Mehmet Korkut, Hüseyin Ağa'nın idamı ile ilgili bir halk efsanesini anlattı: «Küçük Ayasofya dolaylarında yapılan bir camiin temel toprağını denize atmak üzere kendisinden izin istenen Hüseyin Ağa, Küçük Ayasofya'nın hemen yakının-

Hüseyin Ağa'nın Osmanlı sarayında çok önemli bir mevkide bulunduğu da anlaşılıyor. Zaten bazı kitabelerde adı ile değil sadece ünvanı ile gösterilmesi de buna işarettir. İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu, Osmanlı teşkilâtı hakkındaki eserinde bu makamın görevlerini şöylece özetlemiştir : «Kapu ağası onaltıncı asrın sonlarına kadar harem-i hümayun kısmı da dahil olmak üzere bütün sarayın en büyük şefi bulunuyordu; Dar-üs-Saâde ağalığı da ilâve olarak bu Kapu ağasının üzerinde idi...». «Kapu ağası ..... hükümdara mâruzatta bulunabilecek arz ağalarından idi..... fakat Kanun-nâmede ekseriyetle en büyük olan Kapu ağasının arzemesi emrolunmuştur. Kızlar ağasının ayrılması H. 995 (=1587)'de olmuştur. Bâb-üs-saâde veya Kapu ağaları seferde ve hazerde, camiye çıkışlarda Padişahla beraber bulunurlar ve yalnız Padişahın göçte ve avda bulunduğu zaman sarayda kalırdı...» (11).

Çağatay Uluçay da Harem hakkındaki kitabında Bâbüssaâde ağalığının görevini şöylece belirtirken, Kızlar ağalığının ayrılması hususunda bir kaç yıl farklı bir tarih verir: «Bâb'üs-saâde'yi bekleyen ak hadım ağalarının âmirine Bâb-üs-saâde veya Kapu Ağası adı verilir. İlk zamanlarda, sarayın ve harem-in en büyük memuru Kapu ağası idi. III. Murad, 1582 yılında harem-in idaresini zenci

---

daki Çatladıkapı'da bir gedik veya bir kapıyı gösterir. Buradan toprak dökülür. Ancak bazı kimseler, aynı geçitten geceleri, denizden gelen casusların içeri alındığını Padişaha duyururlar. Bunun üzerine Kapu Ağasının cezalandırılması kararlaştır. Ağa'nın son sözü «O mahallede dedikodu çok olsun. fakat yangın olmasın» şeklindedir. Boynu vurulan Hüseyin Ağa, kesikbaşı ile türbesinin olduğu yere kadar gelir ve burada ruhunu teslim eder. Halk bu durumu görünce onun kerametine inanırlar. Bu, Padişah'ın kulağına gider. Bunun üzerine dedikoducuların idamını emreder.» Bu efsanenin doğruluk derecesini bilmiyoruz. Belki içinde bir dereceye kadar doğruluk pâyı vardır. Yalnız şu noktaya işaret edelim ki, İstanbul'da büyük inşaatta, çıkan temel toprağının Marmara kıyılarında denize döküldüğü doğrudur. Ayrıca 1956-57'de sahil yolu yapılıncaya kadar Küçük Ayasofya camii hizasında sur duvarlarının temelleri denize iniyordu. Hatta tam buradaki bir kapıdan doğrudan doğruya suya inmek mümkündü. Küçük Ayasofya camii ile Marmara surlarındaki Çatladıkapı'nın ve yine burada surlarda açılmış bir gediğin ilişkisi şu eserdeki eski bir fotoda gayet iyi görülebilmektedir, bkz. A. van Millingen, *Byzantine Constantinople, The Walls of the City and the Adjoining Historical Sites*, London 1899, s. 262-263 arasındaki levha.

- (11) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin Saray teşkilâtı* (Türk Tarih Kurumu yayını, VIII. seri, no. 15) Ankara 1945, s. 354-357.

Kızlar ağasına bırakınca, kapu ağaları eski durumlarını kaybetti-ler... Bâb'üs-saâde'yi bekleyen ak ağaların en önemli görevi Padişahın mabeyn daireleri ile harem dairesini korumaktı.» (12).

Bu duruma göre Hüseyin Ağa'nın, II. Bayazıd devrinin kudretli Saray görevlilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır (13). Şimdiki halde Hüseyin Ağa hakkında söyleyebileceklerimiz bu kadardır.

KAPU AĞASI HÜSEYİN AĞA NIN YAPTIRTIĞI ESERLER

A. Amasya'daki eserleri :

Hüseyin Ağa'nın Amasya'daki eserleri Bedesten, Büyük Kapu Ağası medresesi, ve Kapu Ağası çeşmesinden ibarettir. Bugün bunların üçü de büyük tehlikeler atlattıktan sonra kurtulmuş ve kalmıştır.

Bedesten (Res. 1 - 9 b) :

Hüseyin Ağa'nın Amasya'daki en erken tarihli eseri, şehrin alış-veriş bölgesinde kurduğu büyük çarşı ile bedestendir (14). Bu yapı kompleksinin onun eseri olduğu bedestenin bir kapısı üstünde olan beş satırlık kitabesinden açıkça anlaşılmaktadır (15).

قد بنى هذا البناء صاحب الخيرات
باني مبان المرات
حسين آغا ابن

- (12) Çağatay Uluçay, *Harem II* (Türk Tarih Kurumu yayını, VII. seri, sayı 56) Ankara 1971, s. 127.
- (13) Kapu Ağalığı hakkında Mehmed Zeki Pakalan, *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri sözlüğü*, İstanbul 1946, I, s. 142'deki bilgi çok kısa bir nottan ibarettir.
- (14) Amasya bedesteni hakkında geniş bilgi Osmanlı devri bedestenleri hakkında hazırlamakta olduğumuz çalışmada verilecektir. Buradan Gabriel birkaç satırla bahseder, bkz. A. Gabriel, *Monuments*, II, s. 65; Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, I. s. 279.
- (15) Kitabe, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından: Kitabeler I*, İstanbul 1927, s. 123'da yayınlanmıştır. [Sabih Erken], *Türkiye'de Vakıf Abideler ve eski eserler*, I, Ankara 1972, s. 280-283, bedestenin bir krokisi ile.

2 عبد المعين النهرى في العنة العلة لاطان
المرن و حاقان

3 البحرين السلطان ابن السلطان بايزيد بن محمد حار
ابن محمد خان خلد الله

4 سبحانه ملكه و سلطانه في أيام دولته من قرأه
جوده و احسانه

5 تعبد الله تعالى بعدائه في تاريخ سنة ثمان
في فارس و تماماته

1. Kad benā hāze'l-binā' šāhibü'l-hayrāt banī mebanī'l-meber-rāt Huseyn Ağa ibn
2. °Abdi'l-Mu°in eş-şehir bi-Kapu Ağası fi'l-°atabeti'l-°aliyye li-Sultāni'l-berreyn ve Hākāni'l-
3. Bahreyn es-Sultān ibni's-Sultān es-Sultān Bāyezīd bin Muhammed Hān halled Allāhu
4. Subhānehu mülkehu ve sultānehu min eyyāmi devletini min kurāzati cūdihi ve ihsānihi
5. tegammedehu'llahu Te°ālā bi-ğufrānihi fi tārīh sene şemānin ve şemānine ve şemānimie

[888]

Medrese kitabesi ile metin bakımından aynı olan bu kitabe de şu surette çevrilebilir: «İki kara parçasının Sultanı ve iki denizin Hakanı Sultanın oğlu Sultan, Allah saltanatını ve buyruğunu devamlı kılsın, Muhammed Han oğlu Bayazıd Han zamanında Kapu Ağası diye şöhret bulan ve hayrat yaptırmış olan Abdü'l-Muin oğlu Hüseyin Ağa cömertliğinin ve ihsanının bir bedeli olarak 888

yılında bu binayı yaptırdı. Allah onu yargılama denizine gark etsin».

Bu kitabeye göre bedesten H. 888 (=1483)'de Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Herhalde Hüseyin Ağa'nın Amasya'daki hayratına gelir sağlamak üzere yapılan Bedesten ve çarşı Evliya Çelebi tarafından: «Çoğu çarşıları Bursa pazarı gibi kâgir ve kavidir, kale gibi kubbelere süslü, dört demir kapılı bedestanı, Bayezid Han camii tarafındadır» cümleleri ile tarif edilmiştir (16). Çarşının çekirdeğini teşkil eden bedesten, Osmanlı şehirciliğinin belli başlı bütün merkezlerde meydana getirdiği sistemin bir tekrarıdır. Amasya bedesteni son yüzyıl içinde onu yok etmeği tasarlayan projeler yüzünden talihsiz bir yapı olmuş ve ilk olarak 1863-1865 yıllarında Amasya'da mutasarrıf olarak bulunan şair Ziya Bey (sonra Paşa)'in gazabına uğrayarak büyük ölçüde tahrib edilmiştir. Ziya Bey (1825-1880) Amasya'da birşeyler yapmak gayreti ile köhne bulduğu bazı eski eserleri yıktırırken, bedestenin de kubelerini yıktırıp üstünü açtırmış hatta rivayete göre taş, kiremit ve kurşunlarını satmış ve halkın şikâyetleri üzerine yıkımı durdurmak zorunda kalmıştır. Şikâyetlerin İstanbul'a Sadrâzam'a kadar ulaşması üzerine de Ziya Bey görevinden alınarak, hakkında Divan-ı Âli soruşturması açılmıştır (17). Ziya Bey (Paşa)'in ne derecede haklı olduğu ve onun şairlik değerinin takdiri konumuz dışındadır. Ortada açık olan husus, Ziya Bey'in değerli bir tarihî eseri perişan edecek surette tahrib ettirmiş olduğudur (18).

(16) Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 189; yeni harfli baskısı, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (ya. Zuhurî Danışman), İstanbul 1970, III, s. 187.

(17) Kenan Akyüz, *Ziya Paşa'nın Amasya mutasarrıflığı sırasındaki olaylar* (A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü yayını: 2) Ankara 1964, s. 14,75. Ziya Paşa'nın Amasya'da yaptığı işler ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa üzerinde bir araştırma*, (Atatürk Üniv. Yayınları, no. 100), Erzurum 1970, s. 45 vd. Bedestenin yıktırılmasından hiç bahsedilmemiştir.

(18) Ziya Paşa'nın Amasya'nın içinde ve çevresinde bazı eserler meydana getirdiği göz önünde tutulacak olursa,

Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm

Dolaştım mülk-ü İslâmı bütün viraneler gördüm,

beytinin sahibi olan şair-idarecinin, Amasya bedesteni «viran» bulunduğu için yıktırtığına ihtimal verilebilir. Bu da onun suçunu bir dereceye kadar hafifletebilir. Yakın tarihlerde de bazı bedestenler ortadan kaldırılmıştır. Bunlardan biri Konya bir diğeri ise Gelibolu bedesteni. Beyşehir bedesteni ise perişan bir harabe halindedir.

Amasya bedesteni belki bu sırada belki de daha yakın tarihlerde bir tarafındaki bir kısmını veya buradaki arastasını kaybetmişti. 1957 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü, bedestenin kalan kısmının da yıktırılarak tamamen ortadan kaldırılmasını ve elde edilecek arsanın yerine inşaat yapılarak gelir sağlanmasını teklif etmiş ve teklif Anıtlar Yüksek Kurulunca da uygun karşılanmıştır. Fakat karar hemen yerine getirilemediğinden, eski eserin bir kısmı kurtulmuştur (19). Ancak 1965'de yıkık kısım inşaata açılarak burada çok derine inen, böylece bedestenin duvar kalıntılarını ortadan kaldıran bir temel kazısı yapılarak, aynı yere modern bir işhanı inşa edilmiştir. Esas bedesten yapısının hemen yıkımına geçilmemiş olması, bu değerli eski eserin kurtarılmasını mümkün kılmış ve ısrarlı müdahalelerimiz sonunda önceki karardan dönülerek bedestenin ortadan kaldırılması önlediği gibi, 1970'den sonra bu güzel yapının yeniden ve kubbeli olarak yapılmasına geçilerek ihya edilmesine girişilmiştir (20). Bugün Amasya bedesteni artık kurtarılmıştır.

Amasya bedesteni günümüze kadar gelen biçimi ile kare plânlı, ortada büyük bir ayak bulunan ve çok geniş dört kemer ile dört bölüme ayrılmış bir yapıdır. Bu bölümlerin herbirinin üstünü evvelce birer kubbe örtüyordu (21). 1865'de yıktırılan bu kub-

---

(19) Bu hususdaki bütün yazışmalar ve kararlar, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurul'undaki dosyada bulunmaktadır. İsteği-miz üzerine Vakıflar Genel Müdürlüğü, Amasya bedesteninin restorasyon projelerinden bir takım ozalit kopyayı 05A0-312 sayılı yazının eki olarak bize vermiştir. S. Yılmaz tarafından alınan ölçülere göre, Erol Yurdakul tarafından çizilen bu projeler için Vakıflar Genel Müdürlüğüne teşekkürü bir borç bilirim.

(20) Ahmet Demiray, *Resimli Amasya*, Ankara 1954, s. 84'de «Birinci derecede kıymetlidir ve muhafazası lâzımdır» denilmesine rağmen, Bedestenin yıktırılması 1959'da kararlaştırmıştı. Bu eserin önce tamamen yıktırılmasını önlemek sonra da ihyasını sağlamak için hayli ısrarlı teşebbüslerimiz olduğunu burada belirtmek lüzumunu duyuyoruz.

(21) Amasya bedesteni şimdiki biçimi ile bedestenlerin en küçüğü olan, tek payeli dört kubbeli şeklin bir temsilcisi olarak belirlemektedir. Bu tipin bir başka örneği Vezirköprü bedestenidir. Dört kubbeli olan Zile Büyük caminin de aslında bedesten olarak yapıldığı bilinmektedir. H.900 (=1494/95)'e doğru Tacettin Paşa tarafından Bedesten olarak kurulan bu bina da aslında iki payeli ve altı kubbeli idi. Sonraları bilinmeyen bir sebepten iki bölümünü ve iki kubbesini kaybederek şimdiki biçimini almış ve cami haline getirilmiştir. Bir tarafı kible duvarından dışarı taşan ikinci payenin cami içinde kalan yü-

belerin yerine ahşap bir çatı çekilmiş, bunun da çökmesi üzerine uzun yıllar açık duran binanın 1971 tamirinde ise kubbeleri yeniden yapılmıştır. Bedestenin dört cephesinde de birer kapısı vardır. Bunlardan iki tanesi karşılıklı olarak ortada, iki yanlardakiler ise cephenin kenarındadır. Yukarıda bahsi geçen kitabe de bu kapılardan batıya bakan taraftakinin üstündedir. Böylece bedestenin ilk yapılışında da bu cephenin açık olduğu ve esas girişin burası olarak düşünüldüğü anlaşılır. Fakat aslında kenarda gibi görünen kapıların, binanın tam ortasında açılmış oldukları ve bedestenin ırmak istikametinde iki göz daha uzandığı izlerden ve kapıların durumundan açıkca anlaşılmaktadır. Bedesten moloz taşlardan ve bunları çerçeveleyen çifte sıralı tuğlalardan yapılmıştır. Bu teknik dış cephelerin hareketli ve renkli olmasını sağlamaktadır. Yalnız kitabeli kapının çerçevesi renkli taşlardan yapıldığı gibi, kitabeyi taşıyan alınlık da muntazam kesme taştan işlenmiştir. Bedestenin aslında ortada tek paye ile dört bölümlü olmayıp, dikdörtgen plânlı olduğu, böylece iki paye yardımıyla altı bölüme ayrılmış olduğu kalan izlerden görülebiliyor. Herhalde Ziya Bey'in tahribi sırasında bedestenin ırmağa bakan cephesi de indirilmiş ve buradan iki bölüm kaldırılarak büyük kemerlerin araları duvarla kapatılmak suretiyle kare bir biçim elde edilmiştir. Burada duvarlar arasında kalan ikinci paye, zaten içi boş olduğundan kapı geçidi şekline sokulmuş, ilk paye de tamamen ortadan kaldırılarak yerine bir şadırvan yapılmıştır. Bu içleri boş ve kare seksiyonlu payelerin aslında içlerinde, kubbelerin üstlerine çıkışı sağlayan birer merdivanın bulunduğunu kesinlikle iddia etmek mümkündür. Irmak tarafındaki iki bölümün arsası üzerine 1965'de bugün görülen modern işhanı yapılmış olduğundan bu kısmın restorasyonu mümkün olmamış, bedesten sadece tek payeli ve dört kubbeli olarak ihya edilebilmiştir. Bedestenin ırmak istikametinde aslında devam ettiğini göstermek üzere bu cephedeki duvar izleri öylece bırakılmıştır.

Amasya bedesteni Hüseyin Ağa tarafından yaptırıldığı şekli ile dikdörtgen biçimde, ortasında içleri boş iki paye olan altı kub-

---

züne mihrab nişi oyulmuştur. Zile bedesteni hakkında 1976'da Ankara'da toplanan Türk Tarih Kongresinde okunan bir bildiri yayınlanacaktır. Zile bedesteni gibi Amasya bedesteni de suni olarak dört kubbeli tipe girmiş bulunuyor. Her ikisinin de ikişer bölümleri ortadan kalktığından bunlar kısalmış yapılarıdır.

beli ve dört kapılı bir yapı idi. Duvarları payelere bağlayan kemerler arasına geniş beşik tonozlar da atıldığından, bedesten normal altı kubbeli bedestenlerden daha büyük ölçüde olmuş ve 6 kubbeli ile 15 kubbeliler arasında bir çeşitleme (**variation**) durumu almıştır. Böylece Tekirdağ, Gelibolu bedestenleri gibi altı kubbelilerden büyük, fakat İstanbul-Büyük (veya İç) bedesten gibi onbeş kubbeliden de ufaktır.

1970'de burada yaptığımız incelemeler sırasında iki uzun taraf kapılarının meşe üzerine dövme demir kaplama orijinal kapı kanatlarının hâlâ durduğunu görmüştük. Ayrıca içeride dökülmüş geç devir sıvalarının altından derz taklidi bir duvar süslemesinin varlığı da görüliyordu. Tamirde bunların ne derecede korunduklarını bilmiyoruz. Bedestenin her bölümünün yüksekte açılmış, sivri kemerli ikişer pencereden ışık aldığı da anlaşılmaktadır.

Bedestenlerin hemen hepsinde de olduğu gibi Amasya'dakininde de dış cephelere bitişik dükkânlar ve çarşı (arasta) vardı. Kitabeli cephede alçak bir sıra dükkânın izleri duvarda 1970'de görülebiliyordu. Irmak cephesi yok olduğundan buradaki orijinal durumu bilemiyoruz. Şehre bakan diğer uzun cephede ise çok değiştirilmiş bir arastanın varlığı elân görülebilmektedir. Burada tuğladan yapılmış üzeri beşik tonozlu ve yer yer sivri kemerlere sahip bir orta yola açılan iki sıra dükkân vardır. Fakat bu kemerlerin içlerine Türk yapı sanatında başka bir benzerine raslanmayan ve göze de pek hoş gelmeyen bir sıra kemer atılmıştır. Bunların duvarların üst kısımlarının kubbe baskıları ile dışarı açılmalarını önlemek gayesiyle yapıldıklarına ihtimal verilebilir. Bu kemerli yolun iki tarafındaki dükkânlar bizim gördüğümüzde intizamsız bir mimariye sahipti. Yalnız bedestenin kapalı çarşı yani arastaya açılan kapısı önündeki dehliz, aynalı tonozunu korumuştur.

Büyük Kapu Ağası medresesi (Res. 10 - 25) :

Hüseyin Ağa'nın bu çok gösterişli eseri A. Gabriel'in çizdiği plân ve restitüsyon resmi ile geniş çapta tanınmıştır (22). Şehrin merkezinin biraz uzağında ve Yeşilırmağın batı tarafındaki bir düzlükte yapılmış olan bu medreseye Büyük denilmesinin sebebi aynı şehirdeki yapıcı daha ufak başka bir medreseden ayırt etmek

---

(22) A. Gabriel, *Monuments*, II, s. 53-56.

içindir (23). Kapu Ağası medresesinin Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmış olduğu evvelce esas kapısı üstünde olan kitabesinden kesin olarak anlaşılmaktadır. Beş satır halinde sülüs hatla yazılmış olan bu kitabede medresenin H.894 (=1489) yılında Hüseyin Ağa bin Abdü'l-Mu'in tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. Ne yazık ki medrese 1940'dan sonra terk edilip yıkılmağa bırakıldığında, bu kitabe de yerinden çıkarılmış, ve pek çok parçaya ayrılmış bir halde Amasya müzesine alınmıştır: Birkaç yıl önce kitabe küçük parçalara ayrılmış bir halde müze deposunda bulunuyordu (24). Ancak İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu bu kitabenin henüz sağlam ve eksiksiz bir halde iken kopyasını almış olduğundan, noksan parçaları tamamlamak mümkün olmaktadır (25).

-
- (23) Amasya'da üzerinde kitabe bulunmayan bir de Küçük Kapı Ağası medresesi vardır. Burada küçük kelimesinin binaya mı yoksa Kapu Ağasına mı âit olduğu hususunda şüphe uyanmaktadır. Hüsameddin Bey, burasının H.900 (=1494/95)'de yaptırıldığını bildirir (bkz. *Amasya Tarihi*, I, s. 149 ve 306; «Küçük Kapu Ağası demekle maruf Ayas Ağa tarafından 900'da bina ve vakfı tanzim edilmiştir». Sonraları Amasya tarihine dair yazılan kitaplarda da aynı bilgi tekrarlanmıştır (bkz. Necip Güngör Kısaparmak, *Millî Eğitim Cephesiyle Amasya*, (baskı yeri yok) 1966, s. 22, no. 30). Bu medresenin Kapu Ağası Ayas Ağa tarafından yaptırıldığı ve vakfiyesinin olduğu da yazılmıştır. A. Demiray, *ay.eser.*, s. 86'da Danişmendoğlu Melik Gazi'nin Şamlar camii'nin yerine Kapu Ağası Ayas Ağa'nın yeni bir cami ile önündeki medreseyi yaptırttığını yazmaktadır. 1494'lerde Hüseyin Ağa Kapu Ağası olduğuna göre, Ayas Ağa'nın da aynı makamda bulunmasına imkân yoktur. Ancak daha aşağı bir mertebede bulunabilir. Gabriel tarafından bir plânı yayınlanan bu medrese (bkz. *Monuments*, II, s. 56-57) Osmanlı devri medreselerinin klâsik şemasına uygun olmakla beraber, bazı garip hususlar da vardır. Uzun yıllar harap ve bakımsız olan bu medrese yakın tarihlerde restore edilerek kurtarılmıştır. Bu sırada üstü, dışarıdan kubbeleri belirtmeyecek surette avluya tek meyilli çatılar ile örtülerek üstü kiremit ile kaplanmıştır. Bu medrese hakkında ayrıca bkz. [Sabih Erken], *ay.esr.*, s. 248-250, Câhid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı medreseleri, Teşkilât-Tarih*, İstanbul 1976, s. 84'de Küçük Ağa medresesi, evkafı ve müderrisleri hakkında bilgi vardır. Buna karşılık Büyük Ağa medresesinden hiç bahis yoktur.
- (24) O sırada Amasya Müzesi müdürü olan, eski öğrencimiz Hikmet Takaz, isteğimiz üzerine 024-143 sayı ve 6 Haziran 1973 tarihli yazısı ile, bize bu kitabenin bir fotoğrafını göndermiştir. Kendisine burada teşekkürlerimi tekrarlarım.
- (25) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, s. 123.

1. قد بنى هذا الساء صاحب الخيرات بانى المبررات
حسين آغا ابن
2. عند المعين الشهير بقبو آغاسى فى العتبة العلية
لسطان الترم و خاقان
3. البحرين لسلطان بر السلطان السلطان بايزيد حار
4. سبحانه ملكه و سلطانه فى ايام
دولته من قراسة حوده و احسانه
5. تعهد الله تعالى نعمانه فى تاريخ سنة اربع
تسعين و ثمانمائة

1. Kad benā hāze'l-binā' šāhibu'l-hayrāt bāni'l- meberrāt Hu-
seyñ Ağa ibn
2. 'Abdi'l-Mu'în eş-şehîr bi-Kapu Ağası fi'l- 'atabeti'l- 'aliyye
li-Sultāni'l-berreyn
3. ve Hākāni'l-bahreyn es-Sultān ibni's-Sultān es-Sultān
Bāyezîd bin Muhammed Hān halled Allāhu
4. Subhānehu mülkehu fî eyyāmi devletihi min kurāzti cūdihi
5. ve ihsānihi teğammed Allāhu Te'ālā bi-ğufrānihi fî târiḫ
sene erba'a ve tis'i ve şemāni-mie

hammed Han oğlu Bayezid Han zamanında Kapu Ağası diye şöret bulan ve hayrat yaptırtmış olan Abd'ül-Muîn oğlu Hüseyin Ağa cömertliğinin ve ihsanının bedeli olarak 894 yılında bu medreseyi yaptırdı. Allah onu yargılama denizine gark etsin».

Kitâbe metin bakımından az bir farkla bedesten kitabesinin benzeridir.

Bu güzel ve Türk sanat tarihi bakımından son derecede değerli mimari eserin, 1960'dan önce tamirine girişilmiş ve bunun için bir çok kısımları indirilmiş, fakat sonraki yıllarda buraya para ayrılmadığından işler durdurulmuş ve medrese son derecede harap bir halde bırakılmıştır.

Kapu Ağası medresesi Türk sanatında pek nadir raslanır bir mimari düzende, büyük bir sekizgen biçiminde inşa edilmiştir. Sekizgenin bir kenarında iki yanında yarım kubbelerle örtülü birer küçük mekân olan kubbeli bir derslane-mescid bulunur (26). Medresenin ana kitlesinden daha yüksek olan bu mescid dışarı bir çıkıntı teşkil etmekte revakın onun önüne isabet eden kısmı daha süslü bir şekilde yapılmış bulunmaktadır. Adeta başlıbaşına bir soncemaat yeri teşkil eden üç bölümlü bu revakın orta bölümü bilhassa itina ile yapılmış ve üstü bir aynalı tonozla örtülü olan bu bölümün geçişi çok zengin bir mukarnas sistemi ile sağlanmıştır. Derslane-mescidin kapısı da mihrap biçiminde bir çerçeve içinde açılmıştı. Ayrıca bu cephenin sıvalarında malakârî bir süslemenin de varlığı dikkati çekiyordu. Bunlar arasında bilhassa kemer başlangıçlarının altında «Bursa kemeri» biçiminde şekillerden meydana gelmiş bir friz şeridi kayda değer. 1942'deki Amasya depreminde büyük çatlaklarla zedelenen derslane kubbesinin dökülen sıvalarında da malakârî süsleme izleri vardı. Kubbe eteğinde kabartma bir tomurcuk (**fleurons**) dizisinin fırdolayı dolaştığı görülüyordu. Fakat 1965'den sonra derslanenin kubbesi tamamen yıkıldıktan başka, öndeki soncemaat yeri revakı da hemen hemen tamamen ortadan kalkmış, orijinal mukarnaslı tonoz hiçbir iz kalmamacasına yıkılmış sadece iki sütun ile, bunların taşıdığı kemerler görülmekte idi. Böylece bu güzel eser perişan bir harabe haline gelmişti.

---

(26) Bu, herhalde Evliya Çelebi'nin Büyük Ağa mescidi olarak andığı yapı olmalıdır, kşl. *Seyahatname* (II, s. 187; yeni baskı, III, s. 185.

Kapu Ağası medresesi taş ve tuğla şeritleri halinde inşa olunmuş ve derslane-mescidin kubbesi 1964'e kadar kiremit ile örtülmüştü. Gabriel, burayı incelediği yıllarda yalnız derslane-mescidin üstünün kurşun, diğer kısımların ise kiremit örtülü olduklarını fakat herhalde aslında bütün binanın üstünün kurşun kaplı olabileceğini yazar (27). Esas kapı, yapının ekseninde değil, şehrin ana caddesi yan taraftan geçtiğinden, sekizgenin sağ alt kenarlarından birinde açılmıştır. Bu bakımdan medrese, çok uzak bir çevredeki, yine sekizgen plânlı bir yapıyı hatırlatır. İtalya'da Ravenna'da VI.yüzyılda yapılan San Vitale kilisesi de sekizgen plânlı olup, orada da şehrin topoğrafyası gerektirdiğinden esas giriş, eksenin yanına kaydırılmıştır. Medresenin hepsi de kubbeli ve ocaklı yirmi höcesi vardır. Eş büyüklükteki bu höcrelerin avluya bakan taraflarında kubbeli bir revak uzanmaktadır. Fakat bakımsız kaldığı uzun yıllar içinde bu revak derslane-mescid önündeki sütunlar istisna edilirse tamamen yıkılmıştır. Revak kubbelerinin hafifçe oval oldukları evvelce tesbit olunmuştur. Buradaki sütunların sekizgen gövdeli oldukları, başlıklarının ise bilinen tiplerden değişik, köşeleri kademeli olarak profillendirilmiş bir biçimde oldukları, kalan bir kaç örnekten anlaşılmaktadır. Medresenin sekizgen biçimli iç avlusunun ortasında evvelce bir şadırvan bulunduğunu da kesinlikle iddia etmek mümkündür. Fakat uzun ihmal ve tahrip yıllarında bu şadırvan ortadan kalkmış ve hiçbir izi kalmamıştır (28).

Osmanlı devri Türk medreseleri arasında sekizgen plâni ile değişik bir karakter gösteren bu eserin benzerlerine İran'da bazı kervansaraylarda raslanması, Gabriel'in bu eserinde İranlı ve Iraklı bir «yabancı» mimarın eseri olabileceği hipotezini ileri sürmesine yol açmıştır (29). Ancak şu var ki, İran'daki bu sekizgen plânlı kervansarayların tarihleri bilinmemektedir. Bu kervansaraylardan biri İsfahan ile Şiraz arasında Aminabad'dadır. Bura-

---

(27) Gabriel, *Monuments*, II, s. 53-56, Aynı plân, G. Goodwin, *A history of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 152, res. 140 da tekrarlanmıştır; [Sabih Erken], *ay.esr.*, s. 261-264.

(28) Bu medrese hakkında ayrıca bkz. Hüsameddin Bey, *Amasya Tarihi*, I, s. 278-280; medrese o sırada da harap bir halde idi. Hüsameddin Bey, burada s. 279'da bu medresede müderrislik etmiş olanların adlarını ve görev tarihlerini vermektedir. Bu bilgiyi herhalde arşivden derlemiş olmalıdır.

(29) Gabriel, *Monuments*, II, s. 56.

larda böyle üç kervansaray daha görülmüştür. Gabriel, Dehid kervansarayının da aynı plânda olduğunu hatırlatmaktadır. Bu vesile ile Türk sanatında aynı plânda bir eserin daha varlığına burada işaret etmemiz yerinde olacaktır. Mimar Sinan'ın İstanbul'da Sadrâzam Rüstem Paşa için yaptığı medrese de aynı tipin bir temsilcisidir. İran'daki sekizgen plânlı kervansaraylardan yalnız Aminabad'dakinin planını tanıyoruz. Çapı 58 m.yi bulan bu yapı 6 m. 50 yüksekliğindeki duvarlarının köşelerinde kulelere sahiptir. Giriş ise İran'daki binalarda görüldüğü üzere iki katlı sivri kemerli bir kapı blokunda açılmıştır. Höcrelerin tertibi de bir kervansaray şartlarına uygun olarak yapılmıştır (30). Kısacası Aminabad kervansarayı ile Amasya'da Kapu Ağası medresesi arasındaki tek benzerlik plânın sekizgen biçiminde oluşundan ibarettir. Üst yapının karakteri tamamen değişik ve Amasya medresesi her şeyi ile Osmanlı mimarisi üslûbundadır. Bu bakımdan onun Gabriel'in ileri sürdüğü gibi İranlı veya Iraklı bir mimarın eseri olabileceğine ihtimal verilemez. Zaten bu iki memleketten Irak'ı da silmek gerekir. Çünkü Irak kervansarayları hakkında bir çalışma yapan K. Müller, «Irak'da böyle bir plâna sahip hiçbir bina tanımadığını (=Aus dem Irak ist mir überhaupt keine derartige Grundrissform bekannt) demektedir (31). Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı Rüstem Paşa medresesi ise kapısı üstündeki kitabeye göre H.957 (=1550) yılında inşa olunmuştur (39). Burada da büyük kubbeli

(30) P. Coste, *Monuments modernes de la Perse*, Paris 1867, lev.66; K.Müller, *Die Krawanseraï im Vorderen Orient* (Dissertation) Berlin 1920, s. 27, res. 24. Dih-i Bâd (Dehid) kervansarayı hakkında bkz. Ch. Texier, *Description de l'Armenie, de la Perse et de la Mesopotamie*, Paris 18, 42-52, I, lev.LXXXVII ve II, s.211 (bu yayın görülemedi); aynı kervansaray için bkz. A.Ü. Pope, *A Survey of Persian Art*, Oxford 1939, II, s. 1247, res. 444. Burada kervansaray'ın Tebriz güneyinde olduğu ve ona Çelebi Han kervansarayı da denildiği bildirilir. Dih-i Bâd kervansaray'ın plân bakımından Aminâbâd'dakinin aynen benzeridir. Pope'un eserinde bunun Şah Abbas (1581-1628/29) tarafından yaptırıldığı yazılmıştır. Bu duruma göre İran'daki kervansaraylar Amasya'daki medreseden en az yüz yıl sonra yapılmıştır. Şah I. Abbas'ın İran şehirlerarası yollarında pek çok kervansaray yaptırmış olduğu İran tarihine dair bütün kitaplarda yer almaktadır, bkz. R. Furon, *La Perse*, Paris 1938, s. 135.

(31) K. Müller, *ay.esr.*, s. 27.

(32) [İbrahim Hakkı Konvalı], *İstanbul Abideleri*, İstanbul tz. (1940), s. 94; Semavi Eyice, *İstanbul, petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1953, s. 24, no. 24, E. Egli, *Sinan, Der Baumeister osmanischer Glanzzeit* Erlenbach-Zürich-Stuttgart 1954,

dershane-mescidi dışarı taşmakta, iç avluyu yirmi iki hücre çevirmektedir. Amasya'daki Kapu Ağası medresesinden farklı olarak Rüstem Paşa medresesi dıştan tam bir kareye tamamlanmıştır. Kare dış çerçeve ile, medrese hücrelerinin sekizgen esase göre sıralanan düzeni arasında kalan üçgen biçimli aralıklar Sinan tarafından büyük bir ustalıkla, kullanılır hale getirilmiştir. Bunlardan birine helâlar, diğerine hamam yerleştirilmiştir. Dershanenin iki tarafındakiler ise harikulade bir buluşla, avlu revakına açılan birer eyvanla başlanan üçer hücre ile doldurularak değerlendirilmiştir. Böylece Rüstem Paşa medresesi, Amasya'dakini ana şeması bakımından andırmakla beraber ondan mimarlık sanatı bakımından çok daha gelişmiş bir örnek halinde Türk sanatına girmiştir. İstanbul'daki Rüstem Paşa medresesinin sekizgen biçimli avlusunun ortasını da zarif bir şadırvan süsler. Kitabesinde de sekiz köşeli olduğu belirtilen bu medreseyi yaparken Sinan'ın Amasya'daki Kapu Ağası medresesinden ilham aldığı muhakkaktır (33). Ancak Amasya'dakinin mimarının kim olduğunu ve bu plâna nasıl ulaştığını şimdiki halde bilmiyoruz (34).

---

s. 115-116; Oktay Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, London 1971, s. 227 ve metin içi res. 51'de plânı.

- (33) Bir amatör olarak Sinan hakkında kalın bir kitap yazan A. Stratton, *Sinan*, London 1972, s. 173-174'de bu medreseden bahsederken garip görüşler ortaya atar. Ona göre Sinan Sadrazam Rüstem Paşa'yı çok tarafı kompleks ve karışık bir insan olarak gördüğünden medresesini böyle bir plânda yapmış olmalıdır. «O ne bir daire gibi sâde, ne de kare gibi düzgün idi». Gine Stratton'a göre sekiz, bektâşiliğin kutsal sayısı olduğundan ve Sinan da Bektaşî olduğu için sekiz köşeyi tercih etmiştir!!! Bu acayip görüşlerin arkasından, Sinan'ın bu medresede yeni bir plân tipi kullandığını ve «ilham kaynağı herhalde Lâdik yakınındaki Hagios Philippos martvriyonu olmalıdır» demektedir. Stratton'a göre Sinan bu Hıristiyan yapısını görmüş ve ölçülerini almış ve bunları İstanbul'daki medresede uygulamış olmalıdır. Sanat tarihine tamamen yabancı bir vazarın kaleminden çıkan bu satırlardaki yanlışları burada düzeltmeğe çalışmak boşunadır. Yalnız şu kadarını belirtelim ki, Bektaşîliğin kutsal sayısı sekiz değil yedidir (bu hususda bkz. aşağıda not 34). Stratton'un kitabı basıldığı memlekette de sert tenkide uğramıştır, bkz. *Maker of Mosques*, «Times-Literary Supplement», no. TLS, 1389, 17 Nov. 1972.

- (34) Osmanlı devri Türk sanatında, herhalde II. Bayazıd veya I. Selim devrinde yapılmış yedi köşeli bir Bektaşî tekkesi vardır. Bugün harap bir halde olan bu eser Bulgaristan'da Varna ile Balçık arasındadır. Bu hususda bkz. *Semavi Eyice*, *Varna ile Balçık arasında Ak-yazılı Sultan tekkesi*, «Belleten» XXXI, sayı 124 (1967) s. 551-060 ve

Kapu Ağası çeşmesi (Res. 26) :

Büyük Kapu Ağası medresesinin önünde, cadde kenarında klâsik usulda küçük bir çeşme vardır. Kemeri üstünde mermerden bir levha bulunmakla beraber bunun yüzü boştur. Herhalde bir kitabe işlenmek üzere konulmuş, fakat yazı taşı ustası tarafından kazanmadığından öylece kalmıştır. Muntazam yontulmuş iri küfeki taşlarından yapılan bu tek yüzlü çeşmenin önünde yekpare taştan oyulmuş bir yalak vardır. Tek kemeri kırmızı taşların ve beyaz mermerlerin alternatif surette sıralanması ile örülmüştür. Çeşme çok iddiasız ve sâdedir. Hatta o kadar ki, bu tip çeşmelerde hemen daima görülen, lüle etrafındaki çerçeve süslemesi dahi burada yoktur. Bu çeşmenin de medrese ile birlikte Hüseyin Ağa'nın bir hayratı olarak yapılmış olabileceğini ileri sürmek yanlış olmasa gerektir.

B. Sonisa'daki eserleri :

Hüseyin Ağa'nın Amasya'nın kuzey doğusunda, Sonisa veya Sunasa köyünde de bir camii olduğunu Gabriel kitabında kısa bir not halinde bildirmişti. Sonisa adı yurdumuzda bütün yer adları gibi son yıllarda değiştirilerek Uluköy'e çevrilmiştir. Burası 1970 de üç bin nüfuslu bir kasaba idi. Hüseyin Ağa'nın burada bir camii ve bir medresesi olduğu kesinlikle bilinmekte, başka iki eserin onunla ilgili olabileceği zayıf bir ihtimal de olsa hatıra gelmektedir.

Kurşunlu cami (Res. 27) :

Sonisa (Uluköv)'daki en önemli ve büyük cami Kapu Ağası Hüseyin Ağa camii idi. Kurşunlu cami de denilen bu eser, 1942 depreminde tamamen yıkılmış ve ortadan kalkmıştır. 1970'de verinde yaptığımız incelemede sadece avlu kısmına ait iki tarafda bazı duvar kalıntıları görebildik. Yerde ise parçalanmış sütunlar vardı. Minarenin de kürsü kısmının yerden bir metre kadar yükselen bir parçası duruyordu. Gerek Gabriel'in notuna gerek halkın anlattığına göre cami, enine uzanan bir yapı imiş ve üstünü altı kubbe örtüyormuş (35). Bu duruma göre, Sonisa'daki Hüseyin Ağa camii'nin İstanbul'da Edirnekapı yolu kenarında olan Atik Ali Paşa camii'nin bir benzeri olduğu sanılabilir (36). Sağ tarafda gö-

---

30 res. Altı köşeli plân ise Edirne'de II. Bayazıt manzumesinin Da rüşşifasında uygulanmıştır.

(35) Gabriel, *Monuments*, II, s. 118.

(36) Enine uzanan mekânı, herbirinin üstü birer kubbe ile örtülü altı bö

rülen bazı kalıntılardan anlaşıldığına göre, cami herhalde kaba taşlar ile aralarına atılmış tuğla hatıllardan yapılmış idi.

Hüseyin Ağa'nın bu camiinin de kapısı üstünde bir kitabesi olduğu bilinmektedir. Evvelce İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu tarafından kopyası alınarak yayınlanan bu kitabe (37), depremde cami yıkıldıktan sonra yerinden çıkarılmış ve Çarşı camiinin kapısının sağ tarafına duvara yapıştırılmıştır. Burada da camiin H.892 (=1487) de Hüseyin Ağa tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir:

1 [فدبنى هذا البناء] صاحب الحيرات باني مباني المبرات

حسين آغا ابن عبد

2 [المعين الشهير] بقىو آغاسى فى العتبة العلية

لسلطان البرس وخان الحرمين

3 [ابن] السلطان السلطان بايزيد بن محمد خان

حد الله سبحانه

4 املكه وسلطانه فى أيام دولته من قرأصة

جوده وإحسانه فى تاريخ سنة ١٩٢

1. [Kad benā hāze'l-bina] šāhibu'l-ḥayrāt bāni'l-meberrāt Hüseyin Ağa ibn 'Abdi
2. [l'Imu'în eş-şehîr] bi-Kapu Ağası fi'l-^catabeti'l-^caliyye li-Sultāni'l-berreyn ve Hāni'l-bahreyn
3. İ[bni]'s-Sultān es-Sultān Bāyezîd bin Muḥammed Hān ḥalled Allāhu Subḥānehu
4. [mülkehu ve Sultā] nehu fî eyyāmi devletihi min ḳurāzati cūdihi ve iḥsānihi fî târiḫi sene 892

lüme ayrılan camiler hakkında bkz. R. Anhegger, *Beitraege zur Frühosmanischer Baugeschichte I-Vielkuppelige Stützenhallenmoscheen*, Zeki Velîdi Armağanı, İstanbul 1953, s.

(37) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, s. 82.

Bu kitabe dilimize şöylece çevrilebilir :

Bu binayı, denizler ve karalar Hakanı Sultan oğlu Sultan Barezid bin Muhammed Han'ın, Allah mülkünü ebedî kılsın, yüce kapısında Kapu Ağası diye meşhur, hayırlı eserler sahibi Hüseyin Ağa bin Abdülmuîn cömertlik ve ihsanının bir eseri olarak, Sultanın devrinde, 892 yılında yaptırdı, Allah onu mağfiretine garketsin.

Sonisa'da Hüseyin Ağa camii ve medresesinin evvelce tamiri ile ilgili bazı kayıtlar da bulunmuştur. H.1133 (=1721) yılının Safer, Şevval ve Zilhicce aylarına ait üç ayrı vesikada bu küçük külliye'nin tamirinden bahsedilmektedir (38). Bunlardan ilkinde Amasya'da Hüseyin Ağa evkafının mütevellisi Elhac İbrahim'e «... hüküm ki... Hüseyin Ağa evkafının Sunisa'da vaki cami-i şerif ve medresesi mârifetin ile tamir ve termim olunmak üzere...» denilmektedir. İkinci vesikada harap camii'nin mimar tarafından keşfi istenmiştir : «Elhac İbrahim'e hüküm ki, hâlâ mütevellisi olduğun merhum Hüseyin Ağa'nın kasaba-ı Sunisa'da bina ve ihya eylediği cami-i şerifi mururı ezmine ile harabe müşrif olup ta'mir ve termime muhtaç olduğu vukufı tamî olan mimaran haber vermele-riyle... keşif ve tamiri umuruna...». Üçüncü yazıda ise, bu işlerin kaça çıkacağı ve hesabın nasıl görüleceği hakkındadır: «Hüseyin Ağa evkafından Sonisa'da vaki cami mururı eyyam ile ekser mevazii bilkülliye harabe müşrif ve tamire muhtaç olmakla bundan akdem cami-i merkumun tamir ve termim ve umur hususları... keşfolundukta tamir ve termimi sekiz yüz kuruş ile ancak husulpezir olup noksan olmaz deyu mimaranın ihbarlarıyla sair müsliminin ittifak ve ittihadları...». Ne yazık ki, bugün Hüseyin Ağa camiinden toprak üstünde hemen hemen bir şey kalmadığından, binanın esas mimarisi ve 1721 tamirinde ne gibi değişikliklere uğradığını tesbit imkânı yoktur.

Medrese :

Orada bize, bu camii'nin yanında bir de medrese bulunduğu söylendi. Zaten bazı vesikalar da bu hususu doğrulamaktadır (39).

---

(38) Muzaffer Erdoğan, *Osmanlı devrinde Anadolu camilerinde Restorasyon faaliyetleri*, «Vakıflar Dergisi» VII (1968) s. 188-189, no. 76; s. 190-191, no. 82; s. 191, no. 83.

(39) M. Erdoğan, *ay.yazı*, s. 188-189, no. 76:

Cami arsasının yakın çevresinde herhangi bir medrese harabesine raslamadık. Fakat camiin avlusunun etrafının, İstanbul'daki bazı örneklerde olduğu gibi medrese hücreleri ile çevrili bulunduğu ve bunların da cami ile birlikte yıkıldığı düşünülebilir.

Buradaki iki eserin daha Kapu Ağası ile ilgisi olup olmadığını aydınlığa çıkarmak mümkün olamamıştır. Bunlardan biri Erbaa yolunda, Yeşilirmak üzerinde olan 80 m. uzunluğunda üç ayaklı ve dört gözlü, yıkık haldeki bir köprüdür. Bu köprünün Hüseyin Ağanın bir hayratı olup olmadığını öğrenemedik. İkinci yapı ise Sonisa (Uluköy)'de Çarşı camii ile Kurşunlu cami arasında 1942 depreminden büyük ölçüde zarar görmüş bir halde duran hamamdır. Sonisa ile ilgili bir de Sinan Paşa olduğundan, bu hamamın onun mu yoksa Hüseyin Ağa'nın mı evkafından olduğu öğrenilememiştir (40). Hamamın dış cepheleri poligonal kara taştan ve tuğla hatıllar yardımıyla yapılmıştır. Soyunma yerinin evvelce tromplu ve sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülü olduğu, kalıntılardan anlaşılıyor. Soyunma yerine, dışarıdan geçişi sağlayan kapının alınlığında ise tuğladan yapılmış **Meander** motifi biçiminde bir süsleme görülür. Bunun üstünde bir kitabe boşluğu varsa da içinde kitabe bulunmamaktadır. Bu kapı hamamın ana aksı üzerinde değil, yan cephededir. Kubbesi, ufak bir tromp kalıntısı ve dış kasnak istisna edilecek olursa tamamen çökmüş olan soyunma yerinin çok itinalı bir şekilde yapılmış olduğu görülmektedir. Ortadaki şadırvan ve göbeğinin işlenmiş taşları henüz durmaktadır. Soğukluk kısmında mihrab biçiminde stalâktitli büyük bir niş görülür. Sıcaklık kısmı ise dört eyvanlı ve köşeleri halvet höcreli tiptedir. Yalnız bu hücrelerin köşeleri, genellikle usulden olduğu gibi pahlı yapılmamıştır.

C. İstanbul'daki eserleri :

Hüseyin Ağa'nın İstanbul'da da bir kaç eseri olduğu ve bu arada türbesinin de burada bulunduğu bilinir. Bunların arasında kilseden çevrilmiş bir cami, bir zaviye ve mektep, bir mescid ve bir hamam bulunmakta, ayrıca bir de kervansarayın varlığından söz edilmektedir.

---

(40) Bu hamam hakkında bkz. Semavi Eyice, *Sincanlı'da Sinan Paşa İmareti*, «*Vakıflar Dergisi*» X 1973) s. 309, 312, res. 62.

Küçük Ayasofya camii (Res. 28 - 60) :

İstanbul'un Fethinin hemen arkasından bizzat Fatih Sultan II. Mehmed tarafından usulden olduğu gibi şehrin en büyük kilisesi olan Ayasofya, camie çevrilmiş ve ilk ihtiyaçları karşılamak üzere birkaç büyük manastır medrese ve zaviye yapılmış, kiliseleri de cami olmuştur (Zeyrek, Eski İmaret, Kalenderhane). Bu arada Fethe katılmış askerlerden veya Fetih şehidi oldukları sanılan bazı kimseler adına da küçük harap bazı kilise kalıntıları mescid haline getirilmiştir (Sekbanbaşı İbrahim Ağa, Toklu İbrahim Dede, Manastır mescidi, Sancaktar mescidi). İstanbul'un geri kalan belli başlı kiliselerinin cami haline getirilmesi daha çok II. Bayazıt devrine raslar. Velî olarak şöhret bulacak kadar eski Türk tasavvufuna bağlı olan Bayazıt devrinde bütün Devlet ileri gelenleri boşalmış kilise ve manastırları, «şenlendirmek» için cami haline getirmekte adeta yarışmışlardır. İmrahor (veya Emir Ahur-Mirahur) İlyas Bey, Studios manastırı kilisesini, Fenârizade Alâeddün Efendi Lips manastırı kilisesini, Sadrâzam Koca Mustafa Paşa, Hagios Andreas manastırını ve adı meçhul (belki Hagia Thekla?) başka bir kiliseyi, Mesih Paşa, Myralaion manastırı kilisesini, Sadrâzam Atik Ali Paşa, Khora manastırı kilisesini kendi adlarına cami haline getirmişlerdir (41). Bu sırada Darüssâade ağası, Hüseyin Ağa da, şehrin en önemli yapılarından biri olan Sergios Bakkhos kilisesini zâviye ve cami haline getirerek kendi eseri olarak vakfetmiştir. Sergios Bakkhos kilisesi böylece Küçük Ayasofya camii olarak İstanbul tarihine girmiştir.

Küçük Ayasofya, İstanbul'un güney tarafında, Marmara surlarının hemen içinde, denize çok yakın bir yerdedir. Bizans İmparatorlarının Büyük sarayına komşu olan bu kilisenin İmparator İustinianos (527-565) tarafından, tahta çıkışının hemen arkasından yaptırıldığı bilinir. Söylentiye göre, amcası aleyhine bir ayaklanma işine bulaşan İustinianos, bu suçundan dolayı ağır surette cezalandırılacakken, azizlerden Sergios ve Bakkhos'un amca İustinianos'un rüyasına girerek onun lehine şهادette bulunmaları üzerine cezadan kurtulmuş ve İmparator olunca da şükran borcunu ödemek üzere bu azizler adına bu kiliseyi yaptırmıştır (42). Bir

(41) Semavi Eyice, *Fetih'den sonra İstanbul'daki kiliselerin durumu*, «Türk Yurdu» sayı 307, (Ocak 1965) s. 33-34; *İstanbul (Tarihî eserler)* mad. «İslâm Ansiklopedisi», V2 (1967) s. 1214/75.

(42) Bu kilise hakkında bkz. A. G. Paspafis, *Byzantinai Meletai* (rumca)

saray kilisesi olarak (43) Bizans devrinde hareketli bir tarihi olan yapı, II. Bayazıd devrinde Hüseyin Ağa tarafından cami haline getirildiğinde üzerinde bazı değişiklikler ve ilâveler yapılmıştır. Ayrıca avlusunun etrafına zâviye hücreleri eklendikten başka, kuzey tarafına da kurucu Hüseyin Ağanın türbesi inşa edilmiştir.

H.953 (=1546) tarihli *İstanbul Vakıflar Defteri*nde Küçük Ayasofya camiinin H.913 (=1507/08) tarihli ve Mehmed bin Mustafa inzalı vakfiyesinin özeti bulunmaktadır (44). Buna göre, camiin geliri şu evkafıla sağlanmaktadır: yılda 42 500 akçe getiren yanındaki hamamdan başka Ayasofya yakınında biri 35 diğer 14 hücreli iki han, 27 dükkân, çeşitli dükkân, hücre, başhane, bozahane, ev, yahudi hücreleri, Galata'da dükkânlar, evler, İstanbul dışında Yenice, Murad Fakih, Lazarı (?) ve Sırma karyeleri (köyleri), İznik'de Pamucak ve Gündüz karyeleri, Edirne'de Halil Paşa hanı denilen hanın 11 hissesi, birçok dükkânlar. Bu gelirlerden

---

İstanbul 1977, s. 332-334 ve taş basması gravür; D. Pulgher, *Les anciennies eglises byzantines de Constantinoble*, Vienne 1878, s. 15-18, ve lev.II-III; A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople*, London 1912, s. 62-84, lev.XI-XV; J. Ebersolt ve A. Thiers, *Les eglises byzantines de Constantinople*, Paris 1913; s. 21-51; lev.V-XI; C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1909-1912, s. 18, lev.7a, 7b, 7c; A. M. Schneider, *Byzanz, Vorarbeiten zur Topographie und Archaeologie der Stadt*, Berlin 1936, s. 71-72; S. Eyice, *İstanbul*, İstanbul 1953, s. 35-36, no. 39; R. Janin, *Eglises et monasteres*, Paris 1953, s. 4661470; P. Sanpaolesi, *La chiesa dei Ss. Sergio e Bacco a Costantinopoli*, «*Rivista dell'İstituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte*», Nuova Serie, X (Roma 1961) s. 116-180; F. W. Deichmann, *Studien zur Architektur Konstantinopels*, Baden-Baden 1956, s. 72-76; Th. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople, Architecture and Liturgy*, London 1971, s. 42-51.

- (43) Küçük Ayasofya'nın çok yakınında Bizans'ın Büyük Sarayının kıyıdaki bir pavyonu bulunmaktadır. II. Theodosius sarayı, İustinianos'un evi veya Hormisdas sarayı olarak adlandırılan bu yapı ile Sergios ve Bakkhos kilisesi arasında bir bağlantı olduğuna ihtimal verilebilir. Bu yapı hakkında bkz. A. Zanotti, *Autour des murs de Constantinople, I-Tchatladi-Capou*, Paris 1911; Thö Wiegand - E. Mamboury, *Die Kaiserpalaeste von Konstantinopel*, Berlin 1934, s. ...; D. Talbot-Rice, *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, II, Edinburg 1958, s. 168-193. Sergios-Bakkhos kilisesinden bahsetmeksizin, onun benzeri yapıları İmparator «kültüne» mahsus özel saray kiliseleri olduğunu ileri süren bir hipotez için bkz. Lars-İvar Ringbom, *Gratempel und Paradies*, Stokholm 1951, bilhassa s. 140 vd.
- (44) *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953 (1546) tarihli yay.* Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul 1970, s. 16-18, no. 7.

pek kalabalık olan cami personelinden başka Zaviye şeyhine, Sibyan mektebi hafızlarına, türbedarlara ve imaret-aşhane personele, belirli gündelik tahsis olunmuş, ayrıca gelirin nasıl harcanacağı da belirtilmiştir. Ayrıca Defter'in yazıldığı tarihe kadar sekiz kişi de camie ek vakıflarda bulunmuşlardır. İstanbul camileri hakkında en başta gelen kaynaklardan olan *Hadikatü'l-cevami'*de ise Küçük Ayasofya camii ile ilgili olarak şu satırlar bulunmaktadır: «Kiliseden munkalıptır. Vâkıfı Babüssaâde Ağası Hüseyin Ağadır ki Sultan Bayazıd (Velî) eyyamında maktulen anda medfundur. Mustakil türbesi vardır. Duvarına bu beyt yazılmıştır:

Saat-i vahidedir ömrü cihân

Saati taata sarf eyle hemân

Ve bir camii dahi Esir pazarı kurbinde yazılmıştır. Bu Ayasofya camiinin pişgâhında bir zâviye olup otuz altı höcre ve avlusunun üç adet kapısı vardır. Höcrelerin on üçü cemiyethane ve on ikisi dahi mektibi semtinde ve on biri zaviyenin şeyhi efendilerin dairesidir. Şadırvan ve mektebini müceddeden Sadrîâzam Ahmed Paşa bina ve ihya eylemiştir. 1153, ve minaresini dahi Sadrı sâbık Mustafa Paşa müceddeden ihya eylemiştir. (Minaresi) cami-i şerife muttasıl değildir. Bu cami-i şerifin derununda kıraat olunmak üzere Ramazan-i şerifte aşır hân ve mevlîd-i şerîf mevsiminde meclis-i ta'zim mevlud-i lâtif-i nebevi A.S. akdolunmak üzere vazaif tayin ve vakfeden Şehrî Mehmed Efendi hâcegândan olup Şhremini iken vefat etmiştir 1163. Bazı eşarı vardır. Lâkin sahib-i divan (maruf) Şehrîlerden değildir. Şehrîzâde Mehmed Sait Efendi dahi camiin kâdim ve muattal kapısını küşad ve tathir edüp hâlâ istimal olunmağa sebep olmuştur. Karibinde olan duvara bir musluk vaz edüp âbkeş tayini ile icra eylemiştir. Bu vakfın kadîmden imareti olup (tahririmiz eyyâmında) kaht-i adî sebebiyle (halen) muattal ve terk olunmuştur. Kurbinde bir darülhadîs vardır ki bâniyesi Emine Hatundur. Kurbinde olan Çardaklı hamam bu vakfın musakkafatındandır. Camiin derununda hilve-i şerîf vardır, bazı ihya geceleri ziyaret olunur. Mahallesi vardır.» (45).

---

(45) Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevami*, İstanbul 1281, I, s. 188; baskı nüshadaki kayıt, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi yazmaları, no. 2248'deki nüsha (var. 52/B) ile aynıdır. Topkapı Sarayı, Hazine yazmaları, no. 1568 (var.74-74/B) deki nüshada ise sadece bir kaç kelime farkı vardır.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'nin 1768-1779 yılları arasında yazdığı eserdeki bu bilgilere göre,

1. Babüssaâde ağası Hüseyin Ağa «maktulen» yâni idam edilmek suretiyle ölmüş ve Küçük Ayasofya camii yanındaki türbesine gömülmüştür.

2. Çarşıkapı'da Esir pazarı yakınındaki ikinci Hüseyin Ağa camii (bk. aşağıda s. 198) de onun hayır eserlerindedir.

3. Küçük Ayasofya camiinin önünde otuzaltı höcreli ve avlusuna üç kapıdan girilen bir zâviye vardır.

4. camiin şadırvan ve mektebi H.1153 (=1740/41)'de Sadrâzam Ahmed Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır.

5. Camie bitişik olmayan minaresini sâbık Sadrâzamlardan Mustafa Paşa yeniden yaptırmıştır.

6. Camide aşir duası ve mevlit okunmak üzere H.1163 (=1749/50) de ölen Şehrî Mehmed Efendi vakıflar bağışlamıştır.

7. Şehrîzâde Mehmed Sait Efendi eski (kadim) ve kullanılmayan kapısını yeniden açtırmış ve kapı yakınında duvara bir de musluk koydurmuştur.

8. Camiin esasında bir imareti de varsa da, bu son yüzyılda terk edilmiş ve harap bir halde bulunmaktadır.

9. Camiin yakınında Emine Hatun tarafından vakfedilmiş bir darülhadîs de vardır.

Topkapı Sarayı Arşivindeki D.9567 sayılı vesikadan H. 6 Cemazi-yülahır 1058 (=1648) tarihinde olan büyük depremde, Küçük Ayasofya camiinin şu zararlara uğradığı öğrenilir: «... kebîr kubbesinde bazı sıvalar dökülmüş ve kubbenin etrafında olan camları gerek sağda, gerek solda kırılmıştır, tamir ile vücude gelir ve fıkaranın sâkin oldukları hücerâtta bazı çatlaklar zuhur ve ocaklar bazısı bütün hedm ve bazısı nısfına değin münhedim olup ve gerek türbede ve gerek memşalar tarafında bir miktar duvar yıkılmıştır...» (46). Başka bir arşiv vesikasından ise, İstanbul'da çok büyük zararlara yol açan 1763 depreminin arkasından da Küçük

(46) Mustafa Cezar, *Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabii âfetler*, «Güzel Sanatlar Akad. Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri» I, (1963) s. 386.

Ayasofya camiinin tamiri için Hassa Başmimarı Ahmed'in yapılacak işlerin keşfiyle Hassa mimarlarından Mehmed ve Yusuf'u görevlendirdiği öğrenilir (47). Cami herhalde XIX. yüzyıl içinde de tamirler görmüş olmalıdır. Genç bir meraklı olarak, 1938 yılı başlarında burada inceleme yaptığımız sırada, imamı da geçen yüzyılın sonlarında yapının dış duvarlarının tamir görmüş olduklarını bildirmişti. Eski fotoğraflarda görülen sıvalar, ve pencere etraflarındaki beyaz şeritler herhalde bu son tamirden kalmış olmalıdır. Küçük Ayasofya camii ve manzumesine en büyük zarar veren husus, 1860'larda, cami ile zaten çok yakın olan surlar ve deniz kıyısı arasındaki pek dar kıyı şeridinden Avrupa tren yolunun geçirilmesidir (48). Bu tren yolu yarım yüzyıl sonra çift hata genişletilmiş, yolun yüksekte olması gerektiğinden, tarihî eser iyice çukurda kalmıştır. Şehir topoğrafyasının burada değişmesi, kuzey-güney istikametinde cami avlusunun bir sokak gibi kullanılmasına da yol açmış ve neticede Belediye bu oldu-bittiyi, avlunun bu kesimine parke taş döşemek suretiyle pekleştirmiştir. Bugün cami avlusunu tamamlayan zaviye-medreseden ayrı kalmış durumdadır. 1940'lara karar havuzu duren şadırvan eğer bir gün ihya edilecek olursa o da camiden sokak aşırı uzakta kalmış olacaktır.

Küçük Ayasofya camiinin avlusunu üç tarafından çeviren, höc-
relerden meydana gelen yapının aslında bir zaviye olduğu vakfiye
ve *Hadika*'daki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sonraları burası med-
rese olmuş ve böylece kullanılmıştır (49). Üç tarafa açılan kapı-

-
- (47) Zarif Orgun, *Hassa mimarları*, «*Arkitekt*» VIII. yıl (1939) s. 335 (ayrībasım, İstanbul 1939, s. 5) vesika H.1176 (=1763) tarihlidir. H.1120 (=1708/09)'de Hassa mimarı Osman bin Abdullah'dan Küçük Ayasofya vakfı mütevellisinin yaptığı harcamaların keşfi istenmiştir. Zarif Orgun, *ay.esr.*, s. 339.
- (48) Tam önünden bir tren geçerken alınmış eski bir resmi için bkz. «*Serveti Fünun*» I, (1319=189) sayı 19, s. 219; 1912 yılından sonra tren yolu çift hat haline getirildiğinde burada durum daha sıkışık olmuştur. Yolun ikileştirilmesinin eski eserlere vereceği zarar üzerine bkz. A. Zanotti, *Autour des murailles de Constantinople*, Paris 1911, s. 208. Bu tren yolunun yarattığı zarar ve çirkinlikleri Refik Halid Karay, *Küçük Ayasofya* başlıklı fıkrasında bir daha dile getirmiştir; bkz. «*Akşam*» gazetesi, 5 Temmuz 1946; «Dünyanın nice eski eserleri, tabii güzellikleri hiçe sayılarak en zevksizce, cahilce, hoyratça yapılmış tren yolu Sirkeci hattı olsa gerektir».
- (49) Buranın eskiden medrese olmadığı, J. von Hammer'in *Tezkire*'lerinden derleyerek düzenlediği İstanbul medreseleri listesinde bulunmamasından anlaşılıyor, kşl. J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*

lardan geçilen bu binanın höcre sayısını *Hadika* otuz altı höcreli olarak vermektedir. Halbuki bu binanın sadece 22 höcresi vardır. Minareye komşu olan ucunda ise höcrelerden daha büyük bir bölüm vardır ki, bunun bir sıbyan mektebi olduğu bilinmektedir. Eski fotoğraflarda bu mektebin bir üst katının olduğu ve bunun ahşap malzemedan yapıldığı görülür (50). Avlu ortasında yükselen şadırvan ile bu mektebin H.1153 (=1740/41)'de Sadrâzam Ahmed Paşa tarafından yeniden yaptırıldığı *Hadika* dan öğreniliyor. Mektep ve şadırvanı 1740'da yeniden yaptırın şahsın 1740-1742 yılları arasında 1 yıl 10 ay kadar Sadrâzamlıkta bulunan nişancı Ahmet Paşa olduğu tahmin edilebilir (51). Mermerden sekizgen biçimde bir havuzu ve göbeği olan bu şadırvan 1938'e kadar harap bir halde duruyordu (52). Bundan sonra şadırvan en ufak bir izi kalmamacasına ortadan kaldırılmıştır. Eski bazı fotoğraflarda bu mermer havuz görülebildiği gibi, biz de bunu 3 Ocak 1938 günü tesbit ederek, resmini çekmiştik. Geçen yüzyıl içinde alınan bir fotoğraftan şadırvan havuzunun üstünde, ağaç direklere oturan kiremit örtülü, ahşap bir sundurma çatı olduğu öğrenilmektedir (53). 1922 yılında Pervititch tarafından çizilen Sigorta plânın-

---

(çev. J.J. Hellert) XVIII, Paris 1841, s. 110-136; bkz. S. Eyice, *İstanbul (Tarihi eserleri)* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, V₂ (1967) s. 1214/103-104

- (50) Bu mektep, bu tür yapılar hakkındaki bir doktora tezinde yoktur, bkz. Özgönül Aksoy, *Osmanlı devri İstanbul Sıbyan Mektepleri üzerine bir inceleme*, (İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi - Doktora tezi - 1967) İstanbul 1968. Mektebin eski ve çok karanlık bir resmi Ebersolt-Thiers, *Eglises de Constantinople*, s. 23, res. 6'da görülmektedir. Küçük Ayasofya camiinin doğu tarafında, az ileride bir Kapu Ağası mektebi varsa da (bkz. Özgönül Aksoy, *ay-esr.*, s. 74, no. 4) bugün çok harap durumdaki bu mektep Sinan Ağa camiine komşudur (kşl. *Hadika*, I, s. 120) ve Kapu Ağası Mahmud Ağa'nın eseridir.
- (51) Osmanzâde Tâib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzera*, İstanbul 1271. *Dilâver Ağazâde Ömer Efendi zeyli*, s. 6871; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1955, IV, s. 478, no. 149.
- (52) Şadırvanın mermer havuzunun bir fotosu Halil Ethem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1933, (içinde 1932), s. 96 daki res. 94'de görülür. H.1128 (=1712) tarihli bir vesikada şadırvan ile su yolunun Mustafa Halife ile mimar Ali Bey tarafından yenilendiği öğrenilmektedir, bk, Zarif Orgun, *ay.yazı*, s. 339.
- (53) N Kondakof, *Vizantiskiy Tserkvi i Pamyatniki Konstantinopola*, Odessa 1887. Bildiğimiz kadarı ile bu kitabın İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünde bir nüshası vardır o da resimsizdir. Resimli nüshayı Almanya'da bir kütüphanede görebildik.

da da şadırvan üstündeki sundurması ile işaretlenmiştir (54).

Camiin bir özelliği, minaresinin güney-batı köşesinde, esas yapıdan ayrı yapılmış olmasıdır. Bu özelliği *Hadika* da belirtmiştir. Aynı yerdeki kayıttan bu minarenin sâbık Sadrâzamlardan Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir. Minarede çok açık surette Barok üslûbun işaretleri görüldüğüne göre, bu da 1750'lerden sonra yapılmış olmalıdır. Bu sıralarda Sadrâzamlık makamına geçen Köse Bâhir Mustafa Paşa ile *Hadika*'nın bahsettiği Mustafa Paşa'nın aynı olduğunu sanıyoruz. 1752-1755, 1756-1757 ve 1763-1765 yılları arasında üç defa Sadrâzam olan Bâhir Mustafa Paşa, 1765'de Midilliye sürülerek orada idam edilmiştir (55). Şu halde minare bu vezirin ikbalde olduğu yıllarda 1752-1765 yılları arasında yapılmış olmalıdır (56). İlk minarenin nasıl olduğunu ve XVIII.yüzyılda bunun yenilenmesine niçin lüzum görüldüğünü bilmiyoruz. Tamamen kesme taştan olan minare, camiin bünyesinden ayrı olarak güney-batı köşese yükseliyordu. Kürsü kısmı sekizgen biçimde olup köşeler, sütunçeler şeklinde yontulmuş ve bunların üstlerine Barok profilli kemerler oturtulmuştu (57). Uzun bir pabuç kısmından sonra yükselen gövde, yukarıda bir bilezikle şerefeye bağlanıyordu. Şerefe çıkması tamamen barok bir süsleme ile bezenmiş, dışarı taşkın volütler bu çıkmanın altından uzanan şeritlerle gövdeye bağlanmıştı. Şerefe korkuluğu da düz levhalardan meydana gelmekle beraber bunların aralarında, her volütün üstünde bir sütunçe vardı (58). Minare kurşun kaplı klâ-

(54) Pedvititch, *Stamboul - Plan cadastral d'asurances - Secteur Kutchuk-Aghia Sofia*, İstanbul 1924, 1:500, lev.10. Çizim 1922-23 yıllarında yapılmıştır.

(55) Osmanzâde Tâib Ahmed, *Hadikatü'l vüzerâ*, İstanbul 1271, Ahmed Cavid zeyli, s. 10-12; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 480, no. 155; 481, no. 160; 482, no. 163.

(56) Semavi Eyice, *İstanbul minareleri I*, «*Güzel Sanatlar Akademisi - Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*» I (1963) s. 70, ve res. 116.

(57) Minare, güzel bir klâsik üslûpda olan Koca Mustafa Paşa camii minaresinin bk. Semavi Eyice, *İstanbul minareleri*, s. 42, res. 17-18; ay.yz. *İstanbul'da Koca Mustafa Paşa camii ve onun Türk Sanat Tarihindeki yeri*, «*Tarih Dergisi*» sayı 8 (1953) s. 153 vd. Barok üslûpda yapılmış tamamen bir benzeridir.

(58) Minarenin önceki biçimini gösteren fotolar eski yayınlarda görülebilir. Yıkıtılmadan önce külâhın soğan biçiminde olduğu bu resimlerden anlaşılmaktadır. Minare sanıldığı ve bazen yazıldığı gibi meşhur 1940-1941, minare «katliâmı» sırasında yıkıtılmamıştır. Bu iş daha önce 1935-1936'da olmuş ve 1938 de resmini çektiğimizde sadece kür-

sik bir külâhla sona eriyordu. Bu minare anlaşılmaz bir sebeple, 1938 yılı başında imamından öğrendiğimize göre 1936'ya doğru kürsüsüne kadar yıktırılmış ve taşları dibine saçılmış olarak öylece kalmıştır. O yıl çektiğimiz bir resimde minare yıkık hali ile görülebilir. 1955'de bu haysiyet kırıcı duruma son verilmesi için yapılan uharılar üzerine, minare şimdiki şekli ile yeniden yapılmıştır. Bu restorasyon sırasında eski resimler araştırılmadığından, şerefe orijinal biçimine benzer olmamıştır.

Küçük Ayasofya camininin avlusunu batı tarafından zâviye höcreleri sarmaktadır. Bu yapıdan aşağıda ayrıca bahsedilecektir. Avluya üç taraftan açılan kapılardan geçilmektedir. Bu kapılardan kuzeye açılanın üzerinde bir kitabe vardır. Kesme taştan olan bu kapının kemeri üstüne yerleştirilen üç satırlık kitabe mermer üzerine işlenmiştir. Fakat bu bir inşa tarihi kitabesi olmayıp, sadece arapça bir dinî metin, bir Hadîs'tir :

1 قال النبي صلى الله عليه وسلم : من اغتسل ثم أتى الجمعة فصلى ما قدر له
2 ثم أنصب حقه يفرغ من خطبه ثم يصلي معه
3 ثم له ما بينه وبين الجمعة الأخرى وفصل ثلاثة أيام

1. Kâle'n-Nebî Salla'allâhu ve selleme : Meni'ğtesele şümme eta'l-cum'ate fe-sallâ
2. mā kuddire lehu şümme enşata hattâ yefruğa min hutbetihi şümme yuşalliye ma'ahu ğufire lehu
3. mā beynehu ve beyne'l-cum'ati'l-uhrâ ve fazla şelâşeti eyyam

sü kısmı duruyordu. Minaresinin tekrar yapılmasını, o yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü Yapı İşleri Şubesi Müdürü Yük. Mim. Âli Sâim Ülgen'e hatırlatmış hatta beraber ve ödenek sağlamak düşüncesiyle eski eserlere çok meraklı olan Milletvekili Dr. Burhanettin Onat'ı da yanımıza alarak Küçük Ayasofya'ya gitmiştik. Kayyum Mehmet Korkut'un ifadesine göre ise, minarenin yeniden yapılması halktan toplanan yardımlarla olmuştur.

Eski kilise cami haline getirildiğinde, narteksin kuzeye bakan yan duvarında mevcut bir kapı veya bir pencere muntazam kesme taş ile kaplanarak klâsik Türk üslubunda güzel bir giriş halinde şekillendirilmiştir. Burada yayvan kemerli kapı açıklığı sivri kemerli bir çerçeve içine alınmıştır. İki kemer arasında bulunan alınlığına ise, üç satır halinde bir kitabe daha yerleştirilmiştir. Bu da bir inşa kitabesi olmayıp avlu kapısı üstündeki gibi, dinî bir metin, bir Hadîs-i kudsîdir (kşr. Buharî, *Sahih*, Bed'ü'l-ḥalk, bâb, 8) :

1 قال النبي صلى الله عليه وسلم : [قال الله تعالى .]

2 أعدت لعماري

2 للصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت

3 ولا خطر على قلب بشر ، صدق رسول الله

1. Kâle'n-Nebî şalla'llahu ʿaleyhi ve sellem : [Kâle'llāhu Teʿālā:]
2. Aʿdettü li-ʿibâdiye's-şâlihîne mâ lâ ʿayne reʿet ve lâ üzne semiʿat
3. ve lâ ḥaṭara ʿalâ kalbi beşerin, şadaқа Resûlu'llāh

Ahşap bir saçağın koruduğu bu girişin güzel nisbetleri ile beraber belirli bir sanat değerine sahip olmasına gayret edilmiş ve böylece kapı kanatları da XVI. yüzyıl başlarının ağaç işçiliğinin değerli bir örneği olacak surette yapılmıştır. Bu geçmeli kanatların her bir parçasının satırlarında da oymalar halinde zengin bir süsleme bulunmaktadır. Kanatların üzerlerindeki madenî kıyımların da aynı derecede itinalı oldukları dikkati çeker. Ne yazık ki, bu çok değerli ve gerçekten güzel kapı kanatları son yıllarda korunmadığı gibi, eşikten itibaren alt kısmı çimento ile doldurularak bir değer bilmezlik örneği ortaya konulmuştur.

Hüseyin Ağa, bu eski kiliseyi camie çevirdiğinde, binanın batı cephesine tamamen klâsik Türk mimarisi prensiplerine uygun gü-

zel bir soncemaat yeri revakı yaptırtmıştır. Sivri kemerleri altı sütuna dayanan bu revak muntazam kesme taştan yapılmış ve beş bölüme ayrılmıştır. Her bölümün üstü bir kubbe ile örtülmüş, yalnız ortada olan bölüm cephede yükseltilerek, hem cephe monotonluğu giderilmiş hem de esas girişe işaret edilmiştir. Bu güzel mimarili soncemaat yeri, değerli bir Bizans eserine yapılan ilâvenin esas yapının sanat değerinden daha aşağıda değildir. Ayrıca avludan bakıldığında, bu hıristiyan yapısını «türkleştirmiş» ve «islâmlaştırmıştır». Binanın bünyesindeki bazı aksaklıklar yüzünden revak kemerleri aynı açıklıkta olmayıp, güneydekiler, kuzeydekilerden daha geniştir. Sütun gövdeleri herhalde eski devşirme malzemedir. Bunların mermer kaideleri üstünde tunç bilezikler vardır. Mermerden işlenmiş başlıkları ise bir istisna ile sâde tipde, baklavalıdır. Bu başlıklar son tamirde yenilenmiştir.

Sonsemaat yerinden içeriye açılan kapı da Bizans devri girişi ile aynı yerde olmakla beraber ona da Türk mimari karakteri verilmiştir. Kapının üstünde bir taç bulunmakta ve bunu bir tomurcuk (**fleuron**) dizisi süslemektedir. Kapı kemeri üstünde iki ayrı kitabe vardır. Bunlardan ortadaki beş satır halindedir. Maalesef bütün çabalarımıza ve arapça metinlerin okunmasında uzman meslekdaş ve arkadaşlarımızın gayretlerine rağmen, bu kitabenin tamamını okumak mümkün olmamıştır. Hayli girift bir hatla yazılmış bulunan bu uzun kitabe metninin, yapının bânisinin adını ve cami olma tarihi verdiğini sanıyoruz. Harflerin aralarını dolduran ve okumayı zorlaştıran birkaç kat halindeki boyalar ve yüzyılların biriktirdiği tozlar dikkatle temizlendiği takdirde bu arapça metni çözümlenmek mümkün olacaktır. Fakültemiz öğretim üyelerinden Prof. M. Hamidullah, ricamız üzerine fotoğraftan bu kitabenin bazı kısımlarını okuyabilmiştir. Kendisine burada teşekkür ederken bir çok yerleri eksik olmasına rağmen bu okunuşu da buraya geçiriyoruz. En sondaki tarihin bir kısmı tis'i-mie yâni 900 olarak çözümlenmiş ise de tarihin diğer rakkamları anlaşılammıştır. Hamamın tarihi olan 909 ile vakfiye tarihi olan 913 arasında bir tarih olmalıdır.

١٠٩٠ السنة ١٠٩٠ نوروز اولی من یشاع من عماره و الصلوة الطاهره من السنة ٩٠٠

٢٠٩٠ السنة ١٠٩٠ نوروز اولی من یشاع من عماره و الصلوة الطاهره من السنة ٩٠٠

3) ..... الصلاة الصالحين

4) ..... ان الساجد به ..... وكرما اذ حله فيما بالقدوة والآصال

5) ..... الجاح ..... سنة الامور ..... وتسموا

1. El - Hamdu li'llāhi mütimmün nūrahu 'alā men yeşāu min 'ibādihi ve'şalātu 'alā ḥayri beriyyetihi Muḥammedin ve ālihi
2. felemmā benā ... Seyyid ... eddīn ... esed ... erkān ... el izām ... ve 'amede ... el - kirām
3. .... el - 'ibād es - şālīḥīn
4. .... inne'l-mesācide li'llāhi ... ve edḥalehu fihā bi'l-ğuduvvi vel - āşāli
5. ve küllü ... el - cāmi ... teğammedehu ... senete ihdā ve ... ve tis'imie

Tam ortada olan bu kitabenin yanında, daha ufak ve dört satır halindeki ikinci bir kitabe daha yerleştirilmiştir ki, bunun belki de zaviyenin avluya açılan orta kapısı üstünden buraya getirilmiş olabileceğine de ihtimal verilir. Bu da bir Hadis'tir (kşr. Muslim, *Sahih*(İman, bâb, 205) :

1 قال النبي صلى الله عليه وسلم : اذا أحسن أحدكم

الإسلامه فكلّ حسنة يعملها تكتب بعشر أمثالها

3 الى سبعمائة ضعف وكلّ سيئة يعملها تكتب

4 حتى يلتقى الله ، صدق رسول الله صلّى الله عليه وآله

1. Kāle'n-Nebī şalla'llāhu 'āleyhi ve sellem : İzā aḥsene aḥaduküm
2. islāmeḥu fe-kullü ḥasenetin ya 'melühā tüktebü bi-ʿaşri emşālihā
3. ilā seb'î mi'eti zi 'fin ve küllü seyyietin ya 'melühā tüktebü bi-mişlihā
4. ḥattā yelka'llāhu, şadaḳa Resūlu'llāh

Hadika'nın bahsettiği ve uzun süre «muattal» duran ve ancak XVIII. yüzyılda Şehrîzâde Mehmed Sait Efendi tarafından yeniden kullanılır hâle getirilen kapı herhalde burası olmalıdır. *Hadika* bir de musluktan bahsetmektedir. Camiin duvarında böyle bir şey yoktur. Fakat kuzey tarafında, türbenin hizasında mermerden kabaca yontulmuş bir şadırvan teknesi bulunmaktadır. Geniş cephesinde iki musluk yeri bulunan bu tekne Bizans devrine ait iki sütun başlığı üstüne oturtulmuştur (59). Bu teknenin Şehrî Mehmed Efendi tarafından yaptırılan musluk olmasına ihtimal verilebilir.

Camiin dış cepheleri Türk devrinde gerekli olduğu yerlerde tamir görmüş ve bir çok yerlerde Türk mimari prensiplerine uygun biçimde irili, ufaklı pencereler açılmış, bazı pencereler de örülmüştür. Camiin Türk devrinde dış cephelerinin sıvalı ve badanalı oldukları bilinmektedir. Nitekim Küçük Ayasofya'nın eski fotoğlarında bu sıvalar görülmekte, duvarların köşeleri ile pencere kenarlarında beyaz renkte şeritler çekilmiş olduğu da farkedilmektedir (60). 1930'lardan sonra çok ihmal edilerek kubbesinde ağaçlar

(59) 1938'de avluda pek çok işlenmiş Bizans devri parçaları görülüyordu Hatta bunların arasında üzerinde İOAN harfleri yazılı kırık bir kitate parçası da görmüştük. Bunlardan başka bugün de avluda bir iki işlenmiş Bizans eseri kalıntısı vardır. İstanbul Arkeoloji Müzesine 1900 yılı Haziran ayında, buradan getirilmiş, üzeri haçlı bir koruluk levhası girmiştir. kşl. G. Mendel, *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, İstanbul 1912, II. s. 524, no. 726 (116); Mamboury-Wiegand, *Kaiserpalaeste*, s.23, no.5, lev.XXXXVIII.

(60) Küçük Ayasofya'nın eski görüntüsünü ve şeritli badanasını gösteren bir fotoğrafı Sebah-Joallier fotoğrafhanesinin resimlerinde vardır-kşl. *Catalogue Général des collections des vues-photographiques d'İstanbul...*, İstanbul [tz.] s. 23, no. 96, bunlar bazı kitaplarda da yayımlanmıştır, bkz. H. Barth, *Konstantinople*, (Berühmte Kunststaetten, II) Leipzig-Berlin 1901, s.67, res.22; ay.yz. *Constantinople* (Les villes d'art célèbres) Paris 1906, s.53. Bu fotoda minarenin eski biçimi de görü-

çıkacak kadar iyice harap duruma giren cami, 1955'den itibaren büyük ölçüde bir tamirden geçerek, dış cepheleri bütün taş ve tuğla örgülerini meydana koyacak surette çıplak bırakılmış, sadece kubbe kasnağı sıvanarak, kırmızı bir renk verilmiştir. Ancak bu tamir tamamlanmadığı gibi bilhassa iç kısımlarda hiç birşey yapılmadığından bugün İstanbul'un bu en önemli tarihî eseri çok bakımsız ve harap bir durum göstermektedir.

Eski kilisenin narteks kısmı iki katlıdır. Türk devrinde bu bölümün kuzey tarafına bir yan kapı açılmış veya mevcut bir kapı Türk uslubunda bir kemerle süslenerek yeniden şekillendirilmiştir. Narteksin güney tarafında ise galeriye çıkışı sağlayan merdiven yapılmıştır. Bunun esasında Bizans devrine ait olmakla beraber Türk devrinde yenilediği, yan tarafındaki küçük nişlerin biçimlerinden anlaşılmaktadır (61). Bu merdivenin başlangıcındaki kapının tacı ise, eski kilisenin kiborion'un bir parçasıdır. Kabartma bir süsleme ile mermerden işlenmiş olan bu unsur, burada tekrar kullanılmak suretiyle korunmuştur. Açıklığa göre çapı biraz ufak olan bu kemer taşının orijinal yerinde olmadığı, Türk devrinde merdiven yenilenirken, ustalıklı bir şekilde buraya uydurulduğu, kemer başlangıcına ona göre profil verildiği de görülür. Narteksten esas mekâna geçilen kapının sol tarafında ise mermer müezzin mahfelinin kapısı bulunmaktadır. Bu doğrudan doğruya XVI.yüzyıl, klâsik Türk üslûbunda olarak işlenmiş bir kemer ve taca sahip bulunmaktadır.

Erken Hıristiyan devri merkezî plânlı ve çevre dehlizli galerili yapılarının (62) en güzellerinden biri olan Sergios Bakkhos kili-

---

lür. Sender Fotoğrafhanesinin de Küçük Ayasofya'nın bir çok resimlerini çekmiş olduğu ve bunları albumler halinde derleyerek yabancı müesseselere sattığı da bilinmektedir (Album 29, res. 62-79). Uzun yıllar devlet işlerinde kendisinden faydalanılan bu müessese her nedense bu albumleri Türk Kültür müesseselerine vermemiş veya satmamıştır.

(61) Bu merdivenin bir röiövesi, Ebersolt - Thiers, *Eglises de Constantinople*, s. 23, res. 6'da bulunmaktadır.

(62) Sergios ve Bakkhos kilisesinin benzeri sayuan başlıca yapılar İtalya'da Ravenna'da San Vitale, Almanya'da Aachen'de Pfazkapelle Kudüs'de Erken İslâm devri eserlerinden Kubbet-üs Sahra ve Suriye'de Bosra'da katedraldir. Bunlar ile İstanbul'daki yapı arasında bazı büyük ve önemli farklar da vardır.

sesi Hüseyin Ağa tarafından cami haline getirilirken ana mekânda o çağın Türk sanat üslûbunda elemanlar ile bezenmiştir (63). Bunlardan mimarî bünyeye ait olanlar, yeni açılan pencereler, yeniden biçimlendirilen kapılar, alt katın ve galerinin döşemesindeki altıgen tuğlalar ile kubbeyi taşıyan büyük payelerin köşelerindeki «kum saatli» sütunçelerdir. Kilisenin orijinal döşemesinin yerine döşenen tuğlalarda pek bol olarak damgalara rastlanır. Bu damgalar bir madalyon halinde, yuvarlak bir çerçeve içine alınmış altı dilimli rozaslar biçimindedir. Herhalde Fetih yıllarında esas döşemeler çok harap durumda olmalıydı ki, bütün binanın içi bu tuğlalar ile yeniden kaplanmıştı. Büyük sekiz payenin galeri hizasındaki bütün keskin kenarları da, buralar 3/4 sütunçeler biçiminde yontularak süslenmiştir. Bu sütunçelerin gövdeleri bazı yerlerde uzunlamasına yivli olup, hepsinin üst ve alt uçlarına da birer «kum saati» işlenmiştir. Böylece bu eski yapıyı camie çevirme işini yapan Türk mimarın, bir taraftan bu ağır payeleri daha hafifletmek diğer taraftan mabedin içine daha Türk bir görünüş kazandırmak düşüncesinde olduğu da açıkça görülür.

Herhalde Sergios ve Bakkhos kilisesinin duvarları benzerlerinin hepsinde olduğu gibi Bizans çağında mozaikler ile kaplıydı. Bugün böyle bir süslemenin varlığını gösterecek hiç bir iz yoktur. Belki duvarlardaki sıva ve badanaların altında duvar resimlerinin hepsi olmasa bile bazılarının kalıntıları durmaktadır. Bugün iç duvarlar, kemer ve tonozlar ile büyük kubbede Türk kalem işi nakışlar vardır. Soncemaat yeri orta kubbesinde, dökülen nakışların altında belki de XVI.yüzyıla ait, daha eski nakışlar fark edilir. İçeride ana kubbedeki nakışlar geç devre aittir. Mihrap bölümündeki duvarlarda görülenler de aynı yılların olmalıdır. Ancak, bu bölümde bir şerit halinde uzanan yazının eski olması mümkündür. Bu âyet şeridi, gerek hat sanatı gerek içindeki süsleme bakımından klâsik karakterdedir. Kur'ân'dan Esrâ sûresinin birinci ayetini tekrarlayan bu yazı şeridi, gerek hat sanatı gerek içindeki süslemesi

-
- (63) Hüseyin Ağa, eski kiliseyi cami haline getirttiğinde, burada sanat değerine sahip kapı kanatları, minber yaptırttığı gibi, aynı derecede itinalı nakışlar, yazılar da yaptırtmış olmalı idi. Herhalde cami değerli halılar ile de döşenmişti. Nitekim C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopel*, lev. 7b; E. Diez ve H. Glück, *Alt Konstantinopel*, München-Pasing 1920, res.35'deki fotoğraflarda camiin içinin güzel ve büyük halılarla kaplı olduğu görülür. Bugün camiin eski eşyasından sadece mihrap yanındaki şamdanlar durmaktadır.

bakımından değerli bir sanat eseri tesiri bırakmaktadır. Yazı şu âyet ile başlamaktadır :

Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm   Subhâne'llezi esrâ bi-'abdihi
leylen mine'l-Mescidi'l-harâmi ile 'l-Mescidi 'l-akşa'llezi bâreknâ
havlehu li-nuriyehû min âyâtinâ...

Küçük Ayasofya camiinde, burası İslâm mabedi haline getirildiğinde, içine gerekli bazı ekler de yapılmıştır. İyi ve sanat değerine sahip bir işçilikle meydana getirilen bu ekler mihrap, minber ve müezzin mahfilidir. Mihrap damarlı mermerden yapılmış olmakla beraber sâde bir biçimdedir. Üzerinde kapı kemerindeki Kelime-i Tevhid'den başka hiç bir süsleme yoktur. Sadece en yukarı kenarında klâsik üslûpda güzel ve zarif bir taç işlenmiştir. Ortada bir tam, yanlarda iki yarım büyük tomurcuğun aralarında iki kısa tomurcuk yer almıştır. Minber de tamamen mermerden yapılmış ve güzel bir XVI. yüzyıl başı eseridir. Burada da sâdelik hâkimdir. Alt kapının tacı zarif bir şekilde biçimlendirilmiş, merdivenin altındaki kemerler klâsik Türk kemerleri şeklinde açılmıştır. Bunlardan tam minber köşkünün altında bulunan kemer biçimi ve ortasında tersine aşağı sarkan tomurcuğu ile bilhassa dikkate değer. Minber köşkünün iki yanına konulan mermerden «**ajour**» lu olarak işlenmiş iki korkuluk levhası ise Bizans işidir ve yapının VI.yüzyıldaki süslemesine aittir. Bunlar, narteks'deki merdiven kapısı kemerinde olduğu gibi, büyük bir el emeğini takdir eden bir duyguyla güzel bir sanat eserini korumak için, camiin itibarlı bir yerinde tekrar kullanılarak korunmuştur. Minberin köşkü üzerini de sivri bir külâh örter. Bunun da ucunda güzel bir alem vardır. Müezzin mahfeli de mermerden ve sâde klâsik üslûpda yapılmıştır. İnce sütunlara dayanan «Bursa kemerleri» üstünde düz korkuluklu mahfil balkonu bulunmaktadır. Mahfilin tavanı ise tahta kaplı olup, çıtalı olarak yapılmıştır.

Küçük Ayasofya camiinin Türk devrine ait diğer bir unsuru da kubbesini süsleyen büyük alemidir. İçeriye geceleri aydınlat-

mak için yakılan kandilleri taşıyan avizeler ise, armut biçiminde olarak demirden yapılmıştır.

Küçük Ayasofya camii, esası bir kilise olmakla beraber Kapu Ağası Hüseyin Ağa tarafından cami haline getirildiğinde, binanın bünyesine aykırı düşmeyen, tersine onu zenginleştiren Türk sanatı bakımından değerli unsurlar eklenerek süslenmiştir. Bu arada payelerin köşelerinin 3/4 sütunçeler biçiminde yontulması ve başlıbaşına bir varlık olarak beliren abidevî görünüşlü soncemaat yeri ile de bu «Türkleştirme» daha açık bir durum almıştır. Esas kapı ile yan kapının değerli birer sanat eseri olan kanatları ve minber, yapılan eklemelerin üstün kalitede olmasına itina gösterildiğinin işaretleridir. Nihayet burada, Bizans devrinin güzel bulunan bazı parçalarının ustalıklı şekilde yeniden fonksiyon verilerek kullanılması da, eski devrin sanat eserlerinin güzelliğine kayıtsız kalmadığını da gösterir. Kısacası Küçük Ayasofya'da da olduğu gibi Bizans sanatı bakımından esas yapı, değerli olduğu derecede Türk devri ekleri ile de değerli olmuştur (64).

Kapu Ağası türbesi (Res. 61 - 67) :

Amasya, Sonisa ve İstanbul'daki eserleri vakfeden Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın türbesi, Küçük Ayasofya camiinin kuzey tarafındaki hazirede bulunmaktadır. *Hadika* onun «maktulen» yani eceleyle olmaksızın, büyük ihtimalle idam edilerek öldüğünü bildirmektedir. Bu ölümün gerçek sebebini ve tam tarihini öğrenmemiz mümkün olmadı. Buradaki söylentiye göre de kurucu «Kesikbaş

(64) Halil Edhem [Eldem], *Camilerimiz*, İstanbul 1933 (içinde 1932) s 101; bu esere Küçük Ayasofya denilmesini, Büyük Ayasofya ile hiçbir benzerlik olmadığı gerekçesiyle manasız bulmaktadır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1314, I, s. 136-137; Z. Danişman baskısı, İstanbul 1969, I, s. 140'da Küçük Ayasofya'yı anlatırken onun yanlış olarak Fatih'in bir vakfı olarak gösterir ve aslında Konstantin'in anası Helena tarafından yaptırıldığını yine yanlış bir bilgi olarak yazar; ayrıca şunları da ekler: «...Ayasofya tarzında bir cami olduğunuz Küçük Ayasofya derler...» Aynı hususları J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosphorus*, Pesth 1822, I, s. 375-378'de tekrarlamaktadır. Hammer bu camiin, yabancılar tarafından, fermanla izin verilen camilerden olmadığı için, pek görülmediğine de işaret eder. İki yapı arasında plân anlayışı ve bünye bakımından büyük farklar olmakla beraber, içde payeler ve bunların aralarında sütunlar ve bilhassa içleri sütunlu eksedralar bakımından büyük bir benzerlik vardır. Herhalde bu bakımdan bizce burası Küçük Ayasofya olarak adlandırılması olmalıdır.

Hüseyin Ağa» olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca *Hadika* nın verdiği bilgiye göre, türbenin duvarında şu beyit yazılı imiş :

Saat-i vâhidedir ömr-i cihân
Saati taata sarf eyle hemân

«Dünya yüzündeki hayat tek bir saatten ibarettir, onun için hemen saatini taate harca» yolundaki bu beyit islâm mistisizmasının bir ifadesidir. Bugün türbede bu yazıdan bir iz yoktur.

Türbe sekiz köşeli, taş ve tuğladan yapılmış klâsik üslupda olmakla beraber, gösterişsiz ve sâde bir yapıdır. Bir cephesinde, muntazam kesme taş kaplamalı bir kemer yapılmıştır. Bunun yukarısında mermerden üç konsolun varlığı, bu açıklığın üstünde eskiden ahşap bir saçak olduğunu gösterir. Bu, esas giriş olmayıp «hacet penceresi» olarak düşünülmüştür. Esas giriş ise bunun yanındaki cephede açılmıştır ve mermerden söveler ile geçmeli bir kemere sahiptir.

Türbenin, iki sıra tuğla ve bir sıra moloz taşından örülen fakat evvelce sıvalı oldukları anlaşılan duvarlarında altta tuğladan sivri hafifletme kemerleri içine pencereler açılmıştır. Bunlar mermer çerçevesi ve lokma demir parmaklıdır. Yukarı sırada ise her cephede bir tane olmak üzere birer üst pencere daha bulunmaktadır. Yalnız hâcet penceresinin olduğu cephede üst pencere yoktur. Pervititch'in 1922-23'de çizilen krokisinde türbenin önünde, dışarı taşkın bir giriş sundurması gösterilmiştir. Bugün böyle bir unsur yoktur. Zaten türbe son yıllarda cami ile birlikte bir tamir görmüş, cepheler elden geçirildiği gibi, üst pencerelerin de alçı «filgözü» dışlıkları yenilenmiştir. Bu küçük yapının saçak silmesi dört kademeli bir korniş halindedir. Üst örtüsü ise alaturka kiremit kaplı sekiz dilimli bir çatı halindedir. Çatının tepesinde ise boynuz biçiminde tunç bir alem vardır. İçeriden türbenin üstü ahşap bir tavanla kaplıdır. Böylece türbenin kâgir bir kubbesi olmadığı görülüyor. Bu hususta şu fikirler öne sürülebilir :

1. Türbe bitmemiş bir yapıdır. Kubbesi tamamlanmadan bırakılmış ve üstü ahşap bir çatı ile örtülmüştür.

2. Türbe esasında kubbeli olarak yapılmışken, sonraları bir depremde belki kubbesi çöktüğünden, bu kısım yeniden yapılmayarak ahşap olarak örtülmüştür (65).

(65) Mustafa Cezer, *ay.yazı*, s. 386'da yayımlanan vesikada (Topkapı S. arşivi D/9567/ 1648 depreminde duvarların yıkıldığı bildirilmektedir.

Türbenin içinde yan yana iki sanduka bulunmaktadır. Bunlardan biri Hüseyin Ağa'nın diğeri ise Şeyh Hacı Kâmil Efendi'nindir. *Hadika*'da bahsi geçen beyti gösteren levha ortada yoktur. Buna karşılık Hüseyin Ağa'nın sandukasına dayalı çok yeni bir levha bulunmaktadır :

1. Küçük Ayasofya câmi[i]
2. minâresi bânîsi Kesikbaş
3. Hüseyin Efendinin kabridir

1475

Recep (Hattat imzası)

Oldukca usta bir hattatın kaleminden çıkan bu yazı başarılı olmakla beraber en azından üç hatalı bilgi vermektedir. Bunların birincisi Küçük Ayasofya camiinin minaresi Hüseyin Ağa'nın değildir. Burada minaresinin bânîsi değil camiin bânîsi denilmesi daha doğru olurdu. İkincisi Hüseyin Efendi değil, Ağa'dır. Üçüncü önemli hata ise levhanın altındaki tarihtir. Arap rakkamları ile yazılan 1475, milâdi bir tarih olmalıdır. Halbuki yukarıda da belirtildiği gibi, Hüseyin Ağa bu tarihte ölmüş değildir. Bunun neyin tarihi olduğu anlaşılmaz. Hüseyin Ağa en azından II. Bayazıd (1481-1512) devrinde yaşamış, camiin komşusu olan hamamı 1503/04'de yaptırttığına göre bu tarihte henüz sağdır. Ömrünün, vakfiyesi tarihi olan H.913 (-1507/68)'e kadar uzadığına ihtimal verilebilir.

İkinci sandukanın önüne dayalı duran levhada ise burada gömülü olan ve Halvetiyye tarikatının Şabaniyye kolundan Şeyh Hacı Kâmil Efendi'nin H.28 Muharrem 1330 (=1912) de vefat ettiği bildirilmektedir. Vasıfları övülerek Kâmil Efendi'nin Küçük Ayasofya medresesinde «hücrenişin» olarak yalnız yaşadığına da işaret edilmektedir. Altındaki yedi beyitlik manzum yazıda ise Mecdî mahlaslı şair, onun yüz yıl yaşadığını da bildirmektedir (66).

Tarikat-ı aliyye-i Halvetiyye ve eâzım-ı ricâl-i Şa'bâniyyeden kudvetü'l-ulemâi'l-muhakkıkîn kutbu'l-vâsılîn gavsu'l-ârifîn Küçük

(66) Buradaki şairin kim olduğunu bilmiyoruz. Sadece Mecdî mahlasının, Abdülaziz Mecdî Efendi'yi hatıra getirdiğine bir ihtimal olarak burada işaret olunabilir, bu şair hakkında bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son asır Türk şairleri*, İstanbul 1959, s. 915 - 917.

Ayasofya Medresesi'nde hücre-nişin-i takvâ güzîn câmiü'l-kemâlât zâhirü'l-keâmât müstecâbü'd-daavât eş-Şeyh el -Hâc Kâmil Efendi hazretlerinin kabri münevverleridir ki rûh-ı kudsîleri 1330 sene-i hicriyye -alâ sâhibihâ ekmelü't-tahiyye-muharremü'l-harâmının 28 inci pençüşenbih gecesi tâir-i âlem-i lâhut olmuştur, kaddesa'llâ hu sırrahu bivahdâniyyetihi ve nefeanâ bifuyûzâti ruhâniyyetihi âmin.

Kutb u âli-i zaman mürşid-i irfândır bu
Merd-i meydân-ı Hudâ kâmil-i devrândır bu
Nûr-i seyyâli akar Kuşadalı feyzinden
Mehdi irfânda iken çeşme-i ihsândır bu
Bosnavî Hacı Muhammed o velî-i eşher
Remz ile der idi bu hazrete insândır bu
Mazhar-ı sırrı idi hazreti Yâkub Hânın
Masdar-ı feyz-i Hudâ kible-i ihvândır bu
İnzivâ-hâne-i âlemde mücerred yaşadı
Zâhir u bâtın için âlem-i zîşândır bu
Etmedi mevl-i cihân vüz senelik ömründe
Hörmet et merkadine ravza-i Rıdvândır bu
Kameti oldu nihân fevtine gufrân târih
Çıktı «Mecdî» ne güzel mâye-i gufrândır bu

Küçük Ayasofya camiinin kuzeyinde ve doğusunda oldukça geniş bir hazire bulunmaktadır. Eskiden çok sayıda ağaçların gölgelediği bu hazirenin ağaçları son yıllarda azalmış ve hatta doğuda hemen hemen hiç birşey kalmamıştır. Bu geniş hazirede çeşitli devirlere ait çok sayıda mezar taşı görülür. Bunların arasında sanat değerine sahip olanlar hiç de az değildir. Bu bakımdan Küçük Ayasofya haziresi zengin bir mezartaşları koleksiyonuna sahiptir denilebilir. Aralarında çeşitli tiplerde kavuklar, kadın taşları görüldüğü gibi, Sultan II. Mahmud vıllarının feslerine de raslanır.

Cami ile avlusunu çevreleyen sonraları medrese olan zâvive

hoceleri arasındaki avluda da yaşlı bir ağacın dibinde etrafı demir parmaklık ile çevrili tek bir mezar bulunmaktadır.

Kapı Ağası zaviyesi (sonra medresesi) (Res. 68 - 69) :

Küçük Ayasofya camiinin avlusunun etrafı H.953 (=1546) tarihli vakıf defteri (67) ve *Hadika*'nın notundan öğrenildiğine göre esasında 36 hocreli zaviye olarak yapılmıştır (68). Buraya bir Şeyh tayin edilmiş ve hatta onun kullanması için 12 hocreli bir daire de tahsis edilmiştir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, bugün burada en fazla 22 hocre sayılabilir. Osmanlı devri içinde bu bina zâviyelikten çıkarılarak medrese haline getirilmiş ve medreseler kapatılıncaya kadar öylece kullanılmıştır. Ortadaki kubbeli kapı ile batıdaki **Medrese sokağı** arasında kalan adanın da evvelce bu vakfa ait olduğunu tahmin ediyoruz. Pervititeh plânında yarısına kadar boş arsa halinde olan ve arta kalan kısmında küçük, harap ahşap evler Lulunan bu yerin, zâviyenin bir kısmının arsası olduğu düşünülebilir. Belki de Şeyhe tahsis olunan hocreler burada idi. Bugün, zâviyenin kubbeli girişinin tam karşısına isabet eden yerde, Medrese sokağına açılan taş bir kapının bir kenarı ve bir konsol kalıntısı görülmektedir. Böylece burada önemlice bir girişin olduğu anlaşılmaktadır. 1875'e doğru çizilen İstanbul haritasında burada bir bina işaretlenmediğine göre buradaki yapı daha önceleri ortadan kalkmış olmalıdır (69). Fakat Küçük Ayasofya camiinin batı tarafında ve zâviye-medresenin dışındaki parselin, bu binanın bütün genişliğince, ona ait olduğu ve onunla bir bütün teşkil ettiği, 1918 yılında yayınlanan İstanbul Şehremaneti haritasında da gayet açık olarak görülmektedir. Bugün büyük ölçüde arsa halinde olan bu geniş parsel İlk Dünya savaşı yıllarında çizilen bu resmî haritada medresenin bir parçası olarak taranmıştır (70). *Hadika*'da bahsedilen ve daha o vakit bile uzun yıllardır kul-

(67) *İstanbul Vakıf Defteri*, s. 17.

(68) *Hadika*, I, s. 188; Semavi Eyice, *İlk Osmanlı Devrinin Dini - İçtimai bir müessesesi : Zaviyeler ve zaviyeli camiler*, «İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası» XXIII, 1-2 (1963) s. 27; av-yazar, *İstanbul (Tarihî eserler) mad. İslâm Ansiklopedisi*, V₂ (1967) s. 1214/63.

(69) *19. Asırda İstanbul Haritası* (yay. Ekrem Hakkı Eyverdi), İstanbul 1958, pafta B₁.

(70) *Şehremaneti, İstanbul Rehberi* (yay. Mühendis Necib Bey), İstanbul 1340 (indeks fasikülünde 1918-1334 tarihi vardır) *Pafta I (Haliç ciheti)*.

lanılmaz ve harap durumdaki aşhane-imaretin de bu adamın bir köşesinde olduğuna ihtimal verilebilir.

Küçük Ayasofya camiinin şadırvan avlusunu üç taraftan çeviren zâviye taş ve tuğladan yapılmış bir binadır. Batı cephesi ortasında, üstü kubbeli bir giriş dehlizi bulunmaktadır. Bu girişin kapı kemeri üstünde bugün içi boş bir kitabe yeri görülür. Burada evvelce ne gibi bir metne sahip bir yazının durduğunu öğrenemedik. Höcrelerin üstleri boydan boya beşik tonozlar ile örtülüdür. Medreseler kapandıktan sonra aileler tarafından işgal edilerek gündün güne yıkılan ve perişan bir mahalle halini alan yapı, son yıllarda Vakıflar idaresince yeniden yapılrçasına tamir edilmiş, eksik ve yıkık kısımlar tamamlanmış, kapı ve pencereler yeni olarak yapılmış ve arkasından eskisi gibi tekrar işgale uğramıştır. Henüz mükemmel surette ayağa kaldırılarak üzerinden bir kaç yıl geçen zâviye-medrese bugün içinde oturanlar tarafından önceki duruma sokulmuş bir haldedir. Pervititch plânından anlaşıldığına göre höcrelerin önünde bir revak dolaşıyordu (71). Topoğraf bu revakı plânında fransızca **marquise** kelimesi ile de ayrıca belirtmiştir. Herhalde ahşap bir sundurma halinde olan bu revaktan bugün hiçbir iz kalmadığı gibi, son restorasyonda da bu kısım yapılmamıştır.

Küçük Ayasofya camii ile bir bütün teşkil eden ve avlusunu çevrelediğine göre de bu önemli sanat ve tarih eserinin batıdan görünüşünü tamamlayan zâviye bugün maalesef kuzey-güney kapıları arasından geçirilen bir sokak yüzünden esas binasından da ayrılmıştır. Bu tarihi abideye her bakımdan zarar veren bu sokağın kaldırılması her halde gereklidir.

Çardaklı hamam (Res. 70 - 74) :

Küçük Ayasofya camiinin evkafı arasında adı geçen Çardaklı hamam da Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. H.953 (=1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nde, H.913 Cemaziülahır (=1507)'de yazılan vakfiyeye göre 42 500 akçe tutarındaki yıllık geliri camie ayrılan hamam, bu hayır eserinin yakınında bulunmaktadır. **Hamam-ı çifte der-nezd-i câmi-i mezbûr** (72). Sonraları

(71) Pervititch, *Stamboul - Plan cadastral d'assurances : Secteur Kutchuk - Aghia Sofia*, İstanbul 1924, pafta 10.

(72) *İstanbul Vakıfları Defteri*, s. 16.

Çardaklı Hamam adıyla tanınan Küçük Ayasofya veya Hüseyin Ağa hamamı kapısı üstünde bulunan çok girift bir hatla yazılmış ve gerçekten bir sanat eseri olan üç satırlık arapça kitabesine göre Kapu Ağası Hüseyin Bey tarafından H.909 (=1503/04) tarihinde yaptırılmıştır :

قد ترواح الأرواح وأبدا الأشباح تمهيد بيان حداء الناء
وتمشيد أركان ذلك البهاء المنيع الأمير الكبير الخطير الظهير
الشهير بقابو آغاسي عند الذاكم والناسي وذلك سنة
تسع وتسعمائة

1. kad terrevvah'l-ervāha ve ebre'e'l- - eşbāhe bi-temhīdi bünyāni hāzal 'l-bini'i r-rafi^c
2. ve teşyidi erkāni zālike'l-behāi'lmenī^c el-Emīru l-kebīrū^c l-hatīr Huseyn Bek
3. eş-şehīr bi-Kapu Ağası 'inde'zākiri ve 'l-nāsi ve zālike senete tis^cin ve tis'imietin

[909]

Bu kitabe dilimize şu surette çevrilebilir :

«Hatırlayan ve unutanın katında, Kapu Ağası diye meşhur, ulu, şanlı, yardımlarını esirgemiyen Hüseyin Bey'in bu yüce binayı yaptırmayı, bu azametli ve aşılmaz eserin temellerini sağlamlaştırması ruhlara ferahlık, vücutlara sağlık verdi, bu 909 yılında oldu».

Bazı kayıtlardan da, H.979 (=1571/72)'de ve H.983 (=1575/76) da Hüseyin Ağa vakfından Küçük Ayasofya'daki hamamın keşfinin ve tamirinin mimar Ömer bin Veli'ye yaptırıldığı, H.1009 (=1600/01)'de aynı hamamın tekrar tamirinin Mehmed bin Üveys'e havale edildiği bilinmektedir (73). 1918'de işler vaziyette

(73) Zarfı Orgun, *Hassa mimarları*, s. 339 (979 ve 983 tamiri keşifleri); s. 338 (1009 tamiri keşfi).

olan hamam, özel mülkiyete geçirilmiş ve son sahibi tarafından da 1935-1940 yılları arasında önce depo, sonra atölye haline getirilerek, mermer döşemeleri ile kurnaları sökülerek satılmıştır (74). Perviçiş (Pervititch) tarafından vaktiyle çizilen sigorta haritalarında bu hamamın yarısının soyunma yeri harabe (**ruines**) olarak işaretlenmiştir. Çardaklı hamam bugün yarısı yıkık, perişan bir harabe halindedir (75).

Avusturyalı sanat tarihçisi H. Glück (1889-1930) bu hamamı 1916-17 yıllarında incelediği sıralarda, hamamın yakınındaki evlerden oturan Rumlar burasını İmparator Konstantin ile ilgili (!) göstermişlerdi (76). Böyle bir iddia veya söylentinin hiçbir sağlam dayanağı olmadığı açıkça bellidir. Ancak bu çeşit bir söylentinin doğmasını mümkün kılan, veya ona zemin hazırlayan bir husus, hamamın itibarlı bir yerinde kapı alınlığı içine, ve kitabenin altına büyük ve güzel bir Bizans levhasının yerleştirilmiş olmasıdır. Ötedenberi Türk mimari eserlerinde, eski devirlerin işlenmiş parçalarının devşirme malzeme olarak kullanıldıkları ve bunların böylece korundukları bilinir. Çardaklı hamamda da İstanbul'un o çevresinden bulunmuş olan ve sathı düğümlü geçmeler arasında haç biçiminde süsler ve aralarında istiridye kabuğunu andıran palmetler ile bezenmiş büyük bir levha devşirme malzeme olarak kapısı üstünde kullanılmıştır. Bu taş tarihleme çok güçtür. Bir ihtimal

---

(74) Reşad Ekrem Koçu, *Çardaklı Hamam* mad. *İstanbul Ansiklopedisi*, VII (1965) s. 3750-3751; bu makalede hamamı yaptırandan ve kitâbeden hiç bahsedilmez, sadece Mustafa Galib Bey'in *Rehmümâ-yı Zâbita* (1918) adlı kitabından hamamın o tarihte işler vaziyette olduğunun öğrenildiğini yazmaktadır ve çok kısa madde şu acı cümle ile bitmektedir: «Bir memleketin kendi halkı tarafından ecdâdının bıraktığı büyüklü küçüklü tarihî eserlerin kendi hasis çıkarları yolunda yok edilmesi hâlen yurdumuzda, aydın bir hakikattir ki vahşet krizi halindedir; yakın gelecekte torunlarımız neslimizi tel'in etmekte yerden göğe haklı olacaktır.»

(75) Çardaklı hamam 1976 kışında içine girilmez ve bütün bölümleri incelenemez bir halde idi. Sadece bir bakraç atölyesinin bulunduğu büyük kubbeli soyunma yerinin içine girmek mümkündü. Ayrıca hamamın kitabeli esas kapısının önü de briket bir duvarla kapatılmış idi. Bugünkü durumu ile bu eski eserin iyi ve doğru bir rölövesini çıkarmak imkânı kalmamıştır.

(76) H. Glück *Probleme des Wölbunsbaues I-Die Baeder. Konstantinopels*, Wien 1921, s. 102-106, no. 14, res. 9(?), 61-64 ve 113, ayrıca s. 169 (kitabının almanca tercümesi); Kemal Ahmet Anı, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 70-71, res. 61-64.

olarak XIII.-XIV. yüzyıllar teklif olunmuştur. Bu levhanın hamamın yerindeki veya hemen yakınındaki bir Bizans devri kalıntısından kaldığına ihtimal verilir (77). Sonraları hamamın bir kısmı yıkılırken bunun aynen benzeri ikinci bir levha daha bulunarak Ayasofya müzesine getirilmiş ve dış nartekste duvara yapıştırılmıştır (78). Bu ikinci levha bugün orada görülebilir. Bu iki levhadan anlaşıldığına göre hamam yapılırken oldukça itinalı işçiliğe sahip bir Bizans harabesinin kalıntılarından faydalanılmıştır.

Bu levhaların ait olduğu Bizans yapısı hakkında bir bilgi yoktur. Fakat Küçük Ayasofya veya Çardaklı hamamın yerinde bir Bizans kalıntısının bulunduğu ve hamamın yapımı sırasında bundan bir dereceye kadar faydalanıldığına da ihtimal verilebilir. Bu görüşün dayanağı, bu çifte hamamın halvet bölümlerinde görülen özelliklerdir. Bu bölümlerden biri Türk hamamlarında hiç rastlanmayan bir plâna sahip olup, dört kolu eşit bir «yunan haçı» biçimindedir. Erkekler tarafının halvet kısmının böyle olmasına karşılık kadınlar kısmının halveti, binanın ekseninde olmayıp, erkekler kısmına doğru kaymıştır. Ayrıca bu bölüm, bir merkez etrafında yıldızvâri düzenlenen yedi nişden meydana gelmiştir. Bu tip halvetler Türk hamamlarında görülmekle beraber daha çok kaplıcalarda raslanır ve mimari öncüleri bakımından Antik sanata bağlanır. Türk hamam mimarisinin halvet bölümü için kullandığı plân eski Türk yapı geleneğine bağlı olan dört eyvan-dört köşe höcreli sistemidir (79). Çardaklı hamamda iki kısmın halvet bölümleri, yabancı bir yapının kalıntılarından istifade edildiğini bir dereceye kadar gösterir gibidir.

Yapımına başlandığında büyük ihtimal ile tek hamam olarak plânlanan, fakat az sonra güney tarafına, kadınlar kısmı kanadı

-
- (77) Bu taşın ufak bir resmi Glück, *ay-esr.*, res. 113'de bulunmaktadır. Aynı taş iyi bir şekilde şu yayında tanıtılmıştır, E. Mamboury - Th. Wiegand, *Die Kaiserpalaeste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Marmara - Meer*, Berlin-Leipzig 1934, s. 24, no. 9, lev.LI.
- (78) Ayasofya müzesi, inv. no. 305, taş 2.35 m. uzunluğunda, 0.83 m genişliğindedir. Ord. Prof. Dr. Fabrettin Kerim Gökay tarafından 24 Mayıs 1944'de müzeye verilmiştir.
- (79) Osmanlı devri Türk hamamlarının halvet bölümüne göre sınıflandırılması için bkz. Semavi Eyice, *İznik'te «Büyük Hamam» ve Osmanlı devri hamamları hakkında bir deneme*, «Tarih Dergisi» XI (1960) s. 99-120.

nın eklenmesi ile çifte hamam haline getirilen bu eser (80), duvarlarının bir çok kısmında muntazam kesme taştan bir örgüye sahiptir. Yalnız doğudaki halvet kısımlarında tuğla örgüler dikkati çeker. İlk yapılan ve biraz da daha büyük ve gösterişli olan kuzeydeki erkekler kısmının, batıya açılan kapısı üstünde, yukarıda bahsi geçen Bizans levhası ile yapının tarihini veren kitabesi bulunmaktadır. Bu vesile ile şunu belirtelim ki, H.Glück'ün çizdiği plân hatalı ve eksiktir. Nitekim kitabeli kapıyı, güneydeki kadınlar kısmı kapısı olarak göstermiş, hatta kitabenin burada oluşunun garip bir özellik olduğuna da metinde işaret etmiştir. Halbuki kitabe ve Bizans levhası kuzey bölümün kapısı üstündedir. Hamamın her iki kısmının da batıya aynı sokağa açılması da Türk hamamları için alışılmamış bir şeydir. Kadınlar kısmını yapan usta, Türk töresine aykırı düşen bu durumu bir dereceye kadar örtmek için, bu kısmın cephesini biraz içeri çekmek gereğini duymuştur.

Kadınlar kısmının kuzey tarafında bulunan ve daha büyük olan erkekler kısmının soyunma yeri (camekân) bugün de büyük bir kubbe ile örtülüdür. Glück'ün kesitinden bu mekânın ortasında bir şadırvan havuzunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Duvar dipplerinde ise sekiler vardır. Bu kısmı örten, ortası fenerli kubbenin geçişi Türk üçgenleri ile sağlanmıştır. Üç bölümlü ılıklik kısmından halvete geçit veren kapının iki yanında kubbeli birer kapalı mekân vardır. Normal olarak Türk hamamlarında, burada böyle kapalı mekânların olmaması gerekir. Fakat daha garip olan husus, bu kapının kuzeyindeki duvar kalınlığı içine inşa edilmiş olan merdivendir. Bu küçük merdiven, haç biçimindeki halvetin, batı kolu üzerinde bulunan bir balkona (çardağa) çıkışı sağlamaktadır. Başka hiç bir Türk hamamında görülmeyen bu merdiven ile balkon, Küçük Ayasofya hamamına **Çardaklı hamam** denilmesii-

-
- (80) Bu yazımızı hazırlarken 1976 yılı kışında Çardaklı hamamı bir daha incelediğimizde güney taraftaki daha ufak ve bugün üstü açık olan soyunma yerinin ki, burası kadınlar kısmı olmalıdır, sonradan eklendiğine işaret eden izler gördük. Bunların en başında, erkekler kısmı soyunma yerinin güney cephesinde örülmüş pencerelerin varlığı gelmektedir. Bu cephede aslında pencereler olduğuna göre, aynı cepheye bitişik kadınlar kısmı soyunma yeri sonradan yapılmış olmalıdır. Bu duruma göre, Çardaklı hamam esasında tek hamam olarak yapılmış ve kadınlar kısmı sonradan ilâve olunmuştur. Fakat bu ekleme hamamın inşasından fazla geçmeden yapılmış olmalıdır. Çünkü, 1546 tarihli Vakıflar Defterinde burası açık olarak çifte hamam olarak kayıtlıdır.

nin sebebi olmalıdır. Babüssaâde Ağası Hüseyin Ağa'nın İstanbul'daki hayır eserlerine gelir getirmek üzere yaptırmış olduğu Küçük Ayasofya hamamı plânındaki özellikleri bakımından şehrin üzerinde dikkatle durulması ve esasında korunması gerekli tarihi eserlerindedir.

Erkekler kısmının güneyinde bulunan kadınlar kısmının, öteki ile aynı anda yapılmadığını tahmin etmekteyiz. Bu düşüncenin doğmasına yol açan en önemli husus da, erkekler kısmının güney cephesinde pencerelerin bulunmasıdır. Bu cepheye bitişik olarak kadınlar kısmı yapılırken bu pencereler örülerek kapatılmıştır. Bugün dökülen sıvanın altında bu durumu açık olarak görmek mümkündür. Bu işin ne zaman yapıldığını öğrenmek mümkün olmamaktadır. Bu ekleme geç bir tarihe ait olabileceği gibi, bunun erkekler kısmının yapımının bitmesinden hemen sonra yapılması da mümkündür. Kadınlar kısmı soyunma yerinin üstü bugün açıktır. Pervitich'in 1923'de çizdiği krokide de burası harabe olarak gösterilmiştir. Bu kısım eğer aslında kubbeliyse de, bunu daha önceleri kaybetmiş olmalıdır. Kullanıldığı son yıllarda bu kısmın üstü ahşap çatı ile örtülü olmalıdır. Soyunma yerini takip eden ılıklik kısmı, intizamsız bir biçimde bölünmüştür. Bunun arkasında yer alan biri tonozlu, ikisi kubbeli bölümler de bir Türk hamamı plânına aykırı düşmektedir. Bunlardan ortadakinden eğri olarak açılmış bir kapının geçit verdiği, merkezi plânlı halvet ise, bir merkez etrafında ortaya doğru açılan yedi nişten meydana gelmiştir. Bu geçidin organik bir bağlantı teşkil etmemesi, halvetin yana kaymış durumu, hamamın bünyesinde, daha eskiye ait bir takım yapı kalıntılarının kullanılmış olabileceğine delil sayılabilir. Bu yuvarlak halvet kısmının güneyinde de ufak bir kapı ile geçilen kubbeli ve bir kısmı yarım kubbeli küçük bir mekân vardır ki, bu da Türk hamam mimarisi geleneğine aykırıdır. Zaten bu gibi değişik tarafları yüzünden H. Glück, Çardaklı hamamı, «En ilgi çekici ve en fazla kendisine has özellikleri olan eserlerden biri» (Es ist eine der interessantesten und eigentümlichsten Anlagen) olarak tarif etmiştir (81). Ne yazık ki bu değerli sanat ve tarih

(81) Glück, *ay.esr.*, s. 102. A. Süheyl Ünver, *Türk hamamları*, «Tarih Dün-yası» I, sayı 5 (1950) s. 202'de Glück'ün plânı ile birlikte «... ufak bir kısmı Bizanslılardan kalan...» bir hamam olarak gösterir. Reşat Ekrem Koçu da önce bir gazetede çıkan bir yazısında burasını İstanbul'un hamam mimarisindeki şaheserlerinden biri olarak anar ve üzüntüsünü belirtir: «Kadirga'da Çardaklı hamam, bir şaheser, imalât-

eserini bugün iyi ve tamam bir şekilde incelemek ve doğruluğuna güvenilecek bir rölövesini çıkarmak mümkün değildir.

Çardaklı hamamın, kuzey-batı köşesinde, klâsik üslupda bir çeşme bitleştirilmiş olduğu da görülmektedir. Fakat kitabesindeki tarihten öğrenildiğine göre H.957 (=1550)'de veya tarih mısraına göre H.962 (=1554/55)'de Sadrâzam Rüstem Paşa tarafından inşa ettirilen bu çeşme Kapı Ağasının vakıflarından değildir (82). Bu bakımdan konumuz dışında kalmaktadır. Hamamın yapılışından yarım yüzyıl sonra inşa edilmiş olmasına rağmen, bu küçük anıt İstanbul'un kitabeli en eski çeşmelerinden olduğu için özel bir değere sahip bulunduğunu da burada belirtmek yerinde olacaktır.

Hüseyin Ağa mescidi (Res.75 - 77) :

Hüseyin Ağa'nın İstanbul içinde, Küçük Ayasofya'dan başka bir mescid de yaptırtmış olduğunu biliyoruz. Ancak H.953 (=1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Deteri'*nde bu cami (veya mescidin) adının bulunmayışı şaşırtıcıdır. Şimdiki halde bunun sebebini çözmek mümkün değildir. Halbuki II. Bayazıd (1481-1512) devrinde yapıldığına göre bu mescidin bu Defterde kesin surette yer alması gerekirdi. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'nin meşhur kitabında, bu mescid: «**Hüseyin Ağa mescidi der kurb-i Esir Pazarı. Bânisi Küçük Ayasofya'nın vâkıfıdır ki kabri dahi andadır. Mahallinde tafsil olunur. Mahallesi vardır.**» cümleleri ile kısaca tanımlanmıştır (83). Aynı kitabın Topkapı Sarayı kütüphanesindeki yazma nüshasında (Hazine, no. 1568, var. 36) da baskıdaki cümleler aynen tekrarlanmıştır. Halbuki başka bir yazma nüshada (Süleymaniye Ktp. - Esad Efendi kitapları, yazma no. 2248, var. 26) bu mescid hakkında daha geniş bilgi verilmektedir: «Câmiin bânisi Küçük Ayasofya'nın vâkıfıdır ki, kabri dahi andadır. Mahallinde tafsil olunur. Muhterik oldukta Kapı Ağası Seyyid Salih Ağa müceddeden binâ eylediğine Pertev Efendi merhumun bu tarihinden fehmi olunur:

İmâm al-müslimîn Sultân-ı zîşân şeh Selim Hân'ın
Zamân-ı devletinde olmada her bir mahal ihyâ

---

hane olmuştur. İçi bir köstebek yuvası gibi oyulmuş, sökülüştür.»
bkz. *Çarşı hamamlarımız*, «Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni» sayı 155 1954) s. 12.

(82) İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, İstanbul 1943, s.8, no.8.

(83) Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-cevami*, I, s. 87.

Ez ân cümle harâb olmuşdu ihrâk ile bu câmi
Hüseyn Ağa-yi bâb-ı saltanat etmiş idi inşâ
Cenâb-ı hazret-i Sâlih Ağa ol Seyyidü's-sâdât
Ağa-yi hazret-i bâbü'l-aliyye ol kerem-bahşâ
Nezâretle binâ emrinde oldu vâkıf-ı sâni
Hüseyn'in ahsen etti câmiin tecdid ile hakkâ
Hesâb-ı cevherin târihin etsün böylece ihsâ
Bu mısra'dır ki itmâm-ı binânın sâli târihi
Hüseyn Ağa'nın oldu câmii evvelkiden zibâ

[1217]

İşbu sâhib-i tarih Pertev Efendi Edirne'de Sezâî Efendi türbesinde medfundur. Cami-i mezkûrun mahallesi vardır.»

Böylece bu nüshadan Esir Pazarındaki mescidin bir yangın ile harap olduktan sonra III. Selim devrinde (1789-1807) Kapu Ağası Seyyid Salih Ağa tarafından H. 1217 (=1802/03)'de ihya ettirildiği ve yeniden namaza açıldığı öğrenilmektedir (84). Bu yenilemenin tarihi ise Pertev Efendi (—Paşa) tarafından yazılmıştır (85). Fakat aynı mescidin daha önce de 6 cemaziyülahır 1058 (Haziran 1648) depreminden büyük zarar gördüğü Topkapı Sarayı arşivindeki bir vesikadan (E.8219) öğrenilmektedir. Bu kayıttan anlaşılacağına göre Hüseyin Ağa mescidinin tavanı, duvarları ve minaresi şerefesine kadar harap olduğundan tamamen yıktırılması uygun görülmüştür: «Cami-i şerif merhum Ağa-i Babüssaâde-i sâbık Hü-

(84) Bu herhalde H.1218 Rebiulahir (Temmuz 1803) yangını olmalıdır. Parmakkapıda çıkan bu yangında pek çok han yanmıştır, bkz. Mustafa Cezar, *ay.yazı*, s. 366.

(85) Bu tarih manzumesi Muvakkitzâde Mehmed Pertev Efendi'nindir. Vakanüvisliği de olan Pertev Efendi ordu ile gittiği Edirne'de H. 122 (=1807)'de ölmüştür. kşl. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul 1343, III. s.33, yeni baskısı (yay. İsmail Özen) İstanbul 1975, III, s.118; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 277-278; F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 338; şiirlerini topladığı divanı, *Divanı Pertev*, Bulak 1253 (=1837) basılmıştır. Fakat bu manzume divanında bulunamamıştır.

seyin Ağa der nezd-i Tavuk Pazarı der İslâmbol - Ba emri Hüda cami-i şerifin tavanı ve gerek duvarları ve minaresi şerefeye değin bilküllüye harab olup ve baki kalan mahalleri dahi muhatara olmağ- la İstanbul Kadısı Efendiye ve Mimar Ağa'ya hitaben hedm keşfi için emr-i Humâyûn sâdır olmağla hedm olunmuştur.» (86). Şehrin en hareketli bir bölgesinde olan Hüseyin Ağa mescidi sık sık yangın ve depremlerden zarar görmüştür. Başka bir tamiri için de H.1194 (=1780)'de Hassa Başmimarı Tahir'in görevlendirildiği bilinir (87). Böylece 1648 depreminden sonra yeniden yaptırılan mescidin, 1780'de tekrar tamiri gerektirecek durumda bulunduğu anlaşılıyor. Ancak bu yapı da III. Selim devrinde yandığından, 1803'de bir daha ihya edilmiştir. Bu mescid, Divanyolu ile Kapalı çarşı arasında kalan sahada, eski Tavukpazarı semtinde ve Nuruosmâni ile Çarşı arasında olduğu bilinir. Esir pazarına komşu bir yerdedir. Uzunca bir süre kadro harici kalıp harap bir hale geldikten sonra son yıllarda kötü bir tamirden geçirilerek yeniden namaza açılmıştır. Çirkin bir sundurma halinde giriş cephesi önüne bitiştirilen soncemaat yerinin yeni olarak yapılan mermer çerçevesinin başına bir bilgisizlik örneği olarak lâtin harfleriyle «Ebüssüade Hüseyin Ağa Camii» yazısı yazılmıştır ki, hem gülünç hem hazindir.

Hüseyin Ağa mescidi, dikdörtgen plânlı, üstü kiremit örtülü basit bir yapıdır. Duvarlar kısmen kesme taştan, kısmen moloz taşlardan yapılmış her cephesine iki sıra pencere açılmıştır. Topkapı Sarayı arşivindeki vesikaya göre 1648 depreminde tamamen yıkıldığına göre, bu bina Hüseyin Ağa'nın yaptırdığı değildir. Her halde 1648 depreminden sonra XVII. yüzyıl içinde veya daha sonra yapılmış olmalıdır. III. Selim devrindeki yangının ise sadece ahşap aksamını yok ettiğine ihtimal verilir. Sağ tarafda yükselen minaresi aslında tamamen kesme taştan yapılmış idi. Bugün bu minarenin sadece kürsü ve pabuç kısımları durmaktadır; gövde başlangıcından yukarısı yoktur. Taşları yangınla çok ufalanmış ol-

---

(86) Mustafa Cezar, ay. yazı, s. 386.

(87) Zarif Orgun, ay.yazı, s. 340. Hassa Başmimarı Tahir Ağa, aralıklarla H.18 Ramazan 1198 (=1784)'e kadar bu görevde kalmıştır, bkz. Muzaffer Erdoğan, *Onsekizinci asır sonlarında bir Türk sanatkârı Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa hayatı ve meslekî faaliyetleri*, «Tarih Dergisi», VII, sayı 10 (1954) ve devamı. Tamamen arşiv vesikalarının yardımı ile hazırlanan bu çok etraflı ve çok önemli yazıda, nedense Kapu Ağası mescidi tamirinden bahsedilmemiştir.

makla beraber, pabuç kısmında köşelerde, üst uçları volüt şeklinde dönen dört çıkıntının bulunması bu minarenin de Barok devirde yapılmış olduğunu belli eder. Bu duruma göre Babüssaâde Ağası Hüseyin Ağa mescidinde bugün yapıldığı devre ait hiç bir iz yoktur. Bugünkü yapı sadece tarihî bir adı yaşatmaktadır.

Kapu Ağası kervansarayları :

Vakıf defterinde bahsi geçen ve Hüseyin Ağa tarafından Küçük Ayasofya camiinin evkafından oldukları bildirilen kervansarayların yerleri bulunamamıştır (88). Halbuki bunlardan birinin H.1006 (=1597/98)'da tamiri için keşfinin yapıldığı bilinir (89).

D. Edirne'deki hanı :

Hüseyin Ağa'nın Edirne'de de bir hanı bulunduğunu gerek Vakıf defterinden ,gerek başka kaynaklardan öğrenmekteyiz (90). Hatta H.959 (=1551/52)'da Ali bin İlyas ile Mustafa bin Davud, H.985 (=1577/78)'de Alaeddin, nihayet H.1088 (=1677/78)'de Mimar Ali Halife'nin Küçük Ayasofya evkafından olan bu hanı tamir ettikleri de bilinir (91). Edirne'de Hüseyin Ağa'nın sahip olduğu hanı kendisinin yaptırmadığı tahmin edilir. Han, Halil Paşa'nın adıyla tanındığına göre onun tarafından yapılmış ve sonra mülkiyeti kısmen Kapu Ağasına geçmiştir. Han'ın ilk sahibinin Çandarlı Halil Paşa olduğu da tesbit olunmaktadır. Bu handan bugün hiçbir iz kalmamıştır. Osman Nuri Peremeci, Halil Paşa hanının Üç Şerefeli camiinin kible tarafında olduğunu, üzeri kurşun örtülü kâgir büyük bir han olduğunu yazdıktan sonra şu bilgiyi vermektedir : «..... Elimdeki bir vesikadan bu hanın üç seneliği, 1018 (=1609/10) senesinde 83.000 akça kira ile mütevellisi tarafından kiraya verildiğini öğreniyorum. Lâkin bu han da 1165 (=1751) zelzelesinde yıkılmış, bir daha yapılmamış. 1897'de yanındaki, eskiden Çöplüce hanı denen ve bir aralık menzilhane, daha sonra Gümrük hanı olan han ile beraber, iki de kaldırılarak yerlerine Müşir dairesi yapılmıştır. Şimdi bunun bir kısmında Umumî Müfettişlik bulunmaktadır (92). Böylece Kapu Ağa

(88) *İstanbul Vakıfları Defteri*, s. 16.

(89) Zarif Orgun, *ay.yazı*, s. 338.

(90) *İstanbul Vakıfları Defteri*, s. 17.

(94) Zarif Orgun, *ay.yazı*, s. 335.

(92) Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s.93, no.18; Ha-

sı Hüseyin Ağa'nın Edirne'deki evkafından Halil Paşa hanının Üç Şerefeli ile Eski Cami arasındaki sahada olduğu ve bugün hiçbir izinin kalmadığı anlaşılmaktadır. Herhalde eskiden çekilmiş foto-su olmalıdır. Fakat bizim elimize geçmedi.

S o n s ö z

Bu küçük araştırmamızla, II. Bayazıd (1481-1512) yıllarının Saray ileri gelenlerinden olduğu bilinen, Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Osmanlı tarihinin yükseliş devrinde, XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyılın ilk yıllarında İmparatorluğun çeşitli yerlerinde kurmuş olduğu vakıf eserlerini bir arada toplamış bulunuyoruz. Belki Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yapılacak etraflı bir araştırma ile bunlar ve belki de bizim bilmediğimiz daha başkaları hakkında da daha geniş bilgi edinmek mümkün olacaktır. Şimdiki halde bu yazımız, XV.yüzyıl sonlarında yaşamış bir Osmanlı ileri geleninin, memleketin değişik yerlerinde bıraktığı hayır eserlerinin ve o yerlerin imarına yardımcı olan tesislerin neler olduğunu göstermektedir. Ne yazık ki II. Bayazıd'ın saltanat yıllarında önemlice bir kimse olduğu anlaşılan Hüseyin Ağa'nın hayatı, şahsiyeti ve menşei hakkında yeteri kadar bilgiye sahip bulunmuyoruz veya var ise de biz bulamadık. Aslında devşirme de olsa Hüseyin Ağa'nın inanmış bir müslüman olduğu yaptırttığı eserlerden anlaşıldığı gibi, yapılarına koydurduğu kitabeler de bu hususu destekler. Ayrıca İstanbul'da kiliseden çevirdiği Küçük Ayasofya camininin dört yerine yerleştirilen kitabelerin hepsinin de dinî metinlerden ibaret oluşu da bu görüşü daha da kuvvetlendirmektedir.

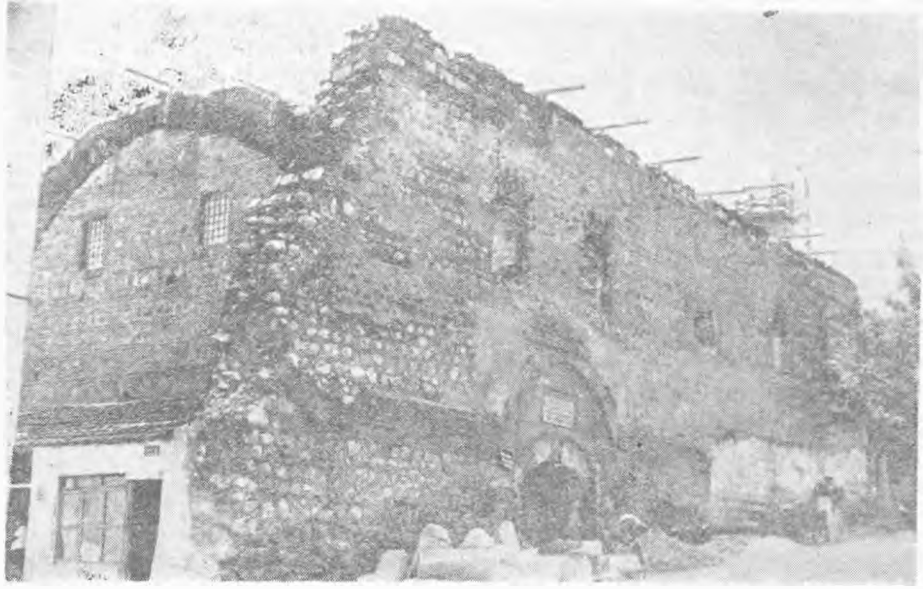
Halil Paşa hanı yerine yapılan Müfettişlik binası için bkz. s.348 ve res. 52. Burada Müşirlik binasının yapımına 1314 (=1896/97)'de başlanarak 1316 (=1898/99) da büyük törenlerle açıldığı bildirilmektedir. Bu açılışı bizzat gören Aşçıdede Halil İbrahim Efendi, Rumi 1315 yılı Ağustosunun 19 uncu Perşembe günü ve Padişahın cülûs günü açılış töreninin yapıldığını bildirir, bkz. Aşçıdede Halil İbrahim, *Geçen asrı aydınlatan kıymetli vesikalardan bir eser: Hatıralar* (yay. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1960, s. 104. 1925'denberi İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde muhafaza olunan bu elyazma eser hakkında ayrıca bkz. Marie Luise Bremer, *Die Memorien des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrahim* [Beitrag zur Sprach- und Kulturgeschichte des Orients, XII] Walldorf 1959, s. 144. Burada açılış töreninin 15 Ağustos 1315 (= 28 Ağ. 1899) da olduğu bildirilmiştir.

Hüseyin Ağa'nın kurdurduğu eserlerin Türk sanatı bakımından değerleri de inkâr edilemez. Bunların arasında Bedesten, ilk yapıldığındaki plâni ile, Osmanlı devri Türk bedestenlerinin en büyükleri arasında yer alıyordu. İstanbul, Edirne, Bursa'dan sonra Tokat ile beraber en başta gelenlerden idi. Bu da Türk şehri olarak Amasya'nın XV.yüzyıl sonlarında Anadolu'nun büyük ticaret merkezlerinden olduğunu gösterir. Yaptırttığı medrese ise, sekizgen biçimli plâni ile Türk yapı sanatında değişik ve benzeri pek az görünen bir mimari anıt olarak yer almaktadır. Bu plânın İran'daki örneklerden ilham alınarak yaratıldığı yolunda Gabriel'in ileri sürdüğü iddia ise (93), yukarıda da belirtildiği gibi, İran kervansaraylarının daha geç tarihlerde yapılmış olmalarından dolayı inandırıcı sayılamaz. Eskiden Amasya'yı Karadeniz kıyısına bağlayan yol üstünde önemlice bir kasaba olan Sonisa (bugün Uluköy)'daki eserlerinden ne yazık ki bugün bir şey kalmamıştır. Bu yüzden buradaki eserlerinin sanat değeri üzerinde bir fikir ortaya atmak mümkün olmamaktadır.

Kapu Ağası'nın, İstanbul'daki eserlerinin başında gelen, kiliseden çevrilme Küçük Ayasofya camii ise, bir taraftan kapanmış bir devrin bir eserini yeni bir fonksiyon vererek, «şenlendirme» politikasını, bir taraftan da çok eski ve çok değerli bir Bizans eserini, aynı derecede değerli Türk ekleri ile bezenerek yaşatılmış olduğunu gösterir. Burada XV.yüzyıl sonlarının üstün kalitede sanat unsurlarının kullanılmış olması bilhassa önemlidir. Çardaklı hamam da, değişik özellikleri ile, benzerleri arasında ayrı bir yere sahip olmaktadır. Nihayet her iki eserde, Bizansın bazı işlenmiş parçalarının devşirme malzeme olarak tekrar kullanılmaları da, güzel olan herşeye değer veren koruyucu bir tutumun bir belirtisidir. Hüseyin Ağa'nın Çarşıkapı'daki mescidi bugünkü şekli ile ilk yapıldığı devri göstermediğinden sanat değeri üzerinde bir şey söylenemez. Gerek İstanbul'da olduklarını bildiğimiz, gerek Edirne'de herhalde esaslı Çandarlı Halil Paşa tarafından yaptırılan kervansaraylara dair ise bugün elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

---

(93) Prof. A. Gabriel'in bu iddiası Türk sanatı ile ilgilenmeye başladığı ilk yıllara aittir. Sonraları görüşlerinin daha büyük açıklık kazandığı bilinen bir gerçektir.

Resim: 1 — Amasya bedesteni tamirden önce.

Resim: 2 — Amasya bedesteni tamirden önce, iç görünüşü.

Resim: 3 — Amasya bedesteni cephesinden bir görünüş.

Resim: 4 — Amasya bedesteni esas giriş ve kitabesi.

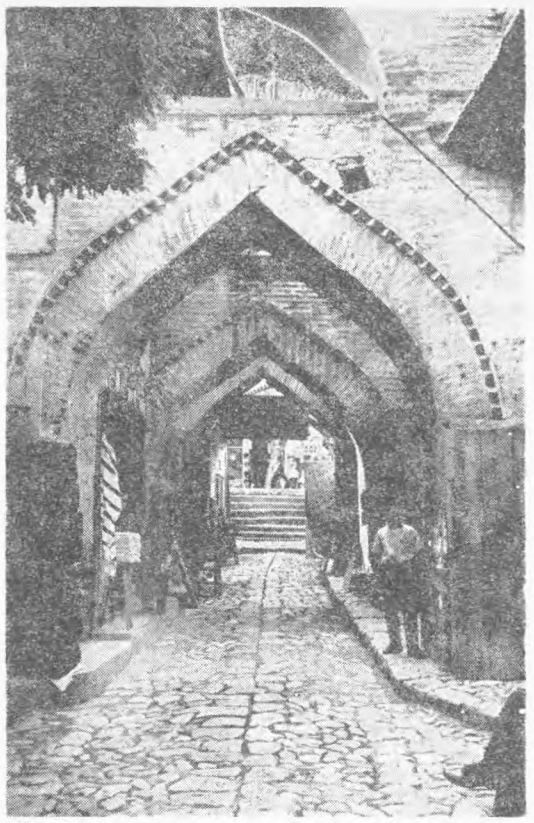
Resim: 5 — Amasya bedesteni kitabesi.

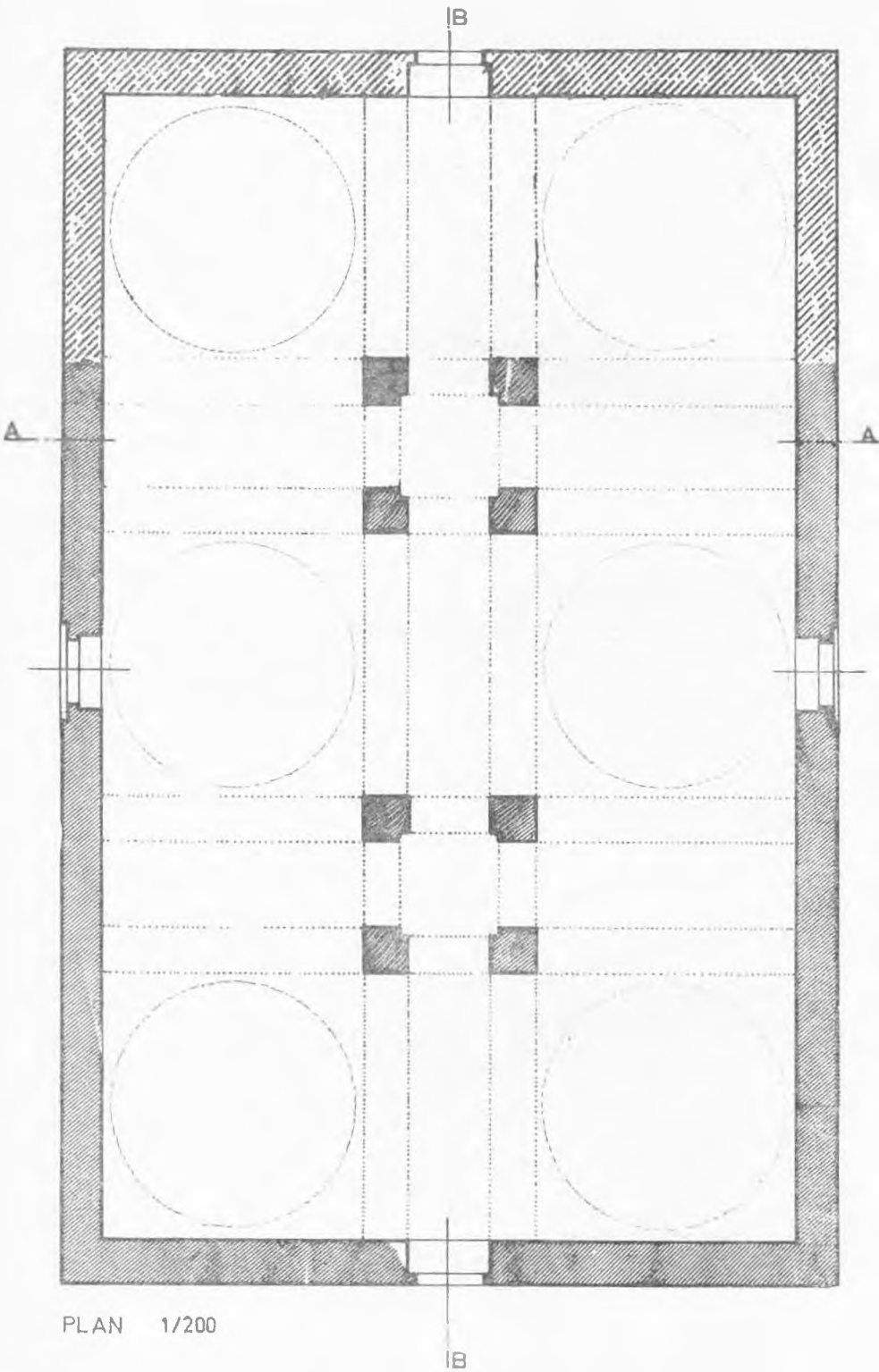
Resim: 6 — Bedestenin yanındaki arastanın kemerleri.

Resim: 7 — Amasya bedesteninin arastası.

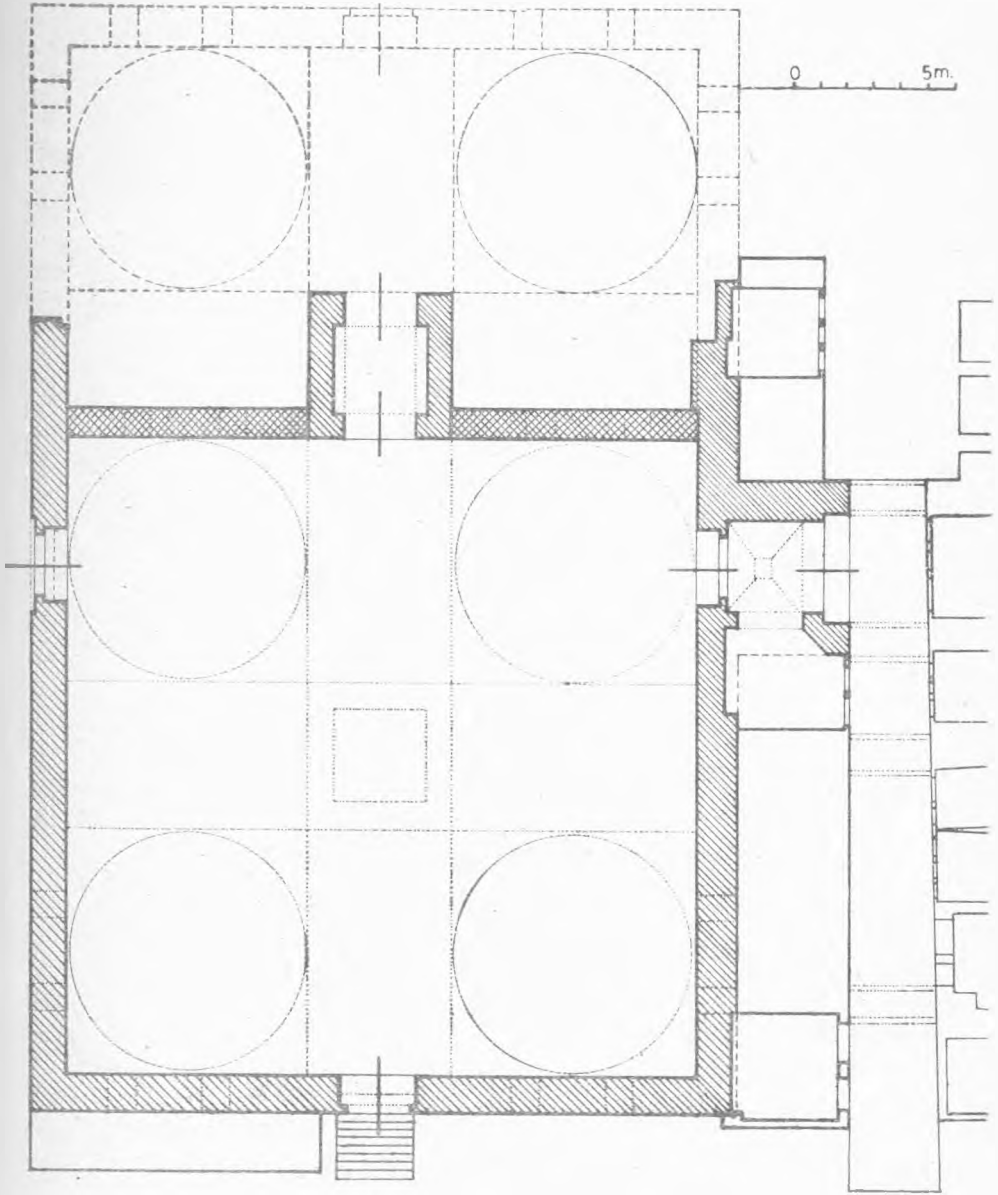

Resim: 8 — Amasya bedesteninin yıkılan ırmak tarafındaki bölümleri. Önde bu bölümlerin yerine yapılan işhanının temel kazısı.

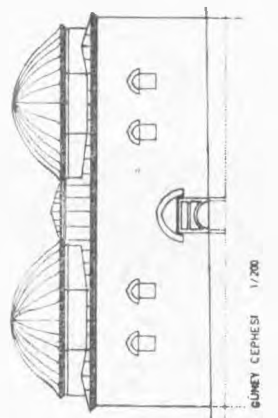
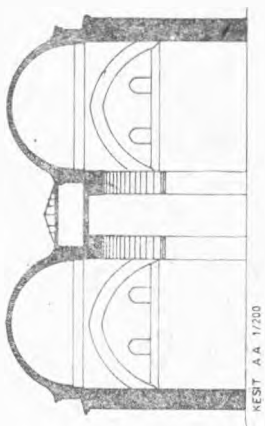
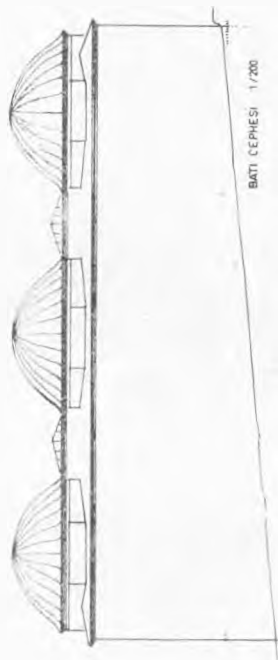
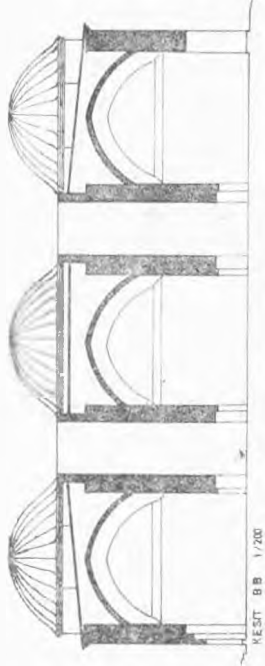

PLAN 1/200

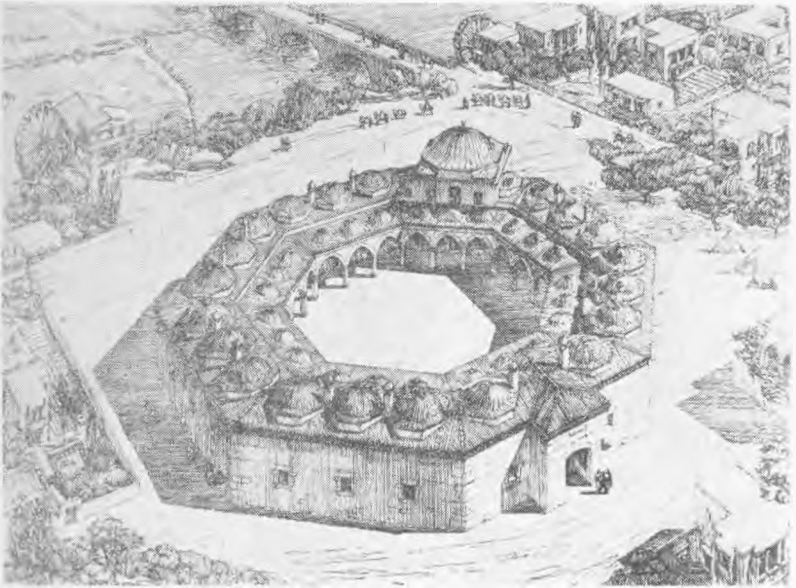
Resim: 9-a — Amasya bedesteninin plân krokisi.

Resim: 9-b — Amasya bedesteninin restorasyon plânı.
(Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden).

Resim: 9 c — Amasya bedesteninin rölövesi ve cephe etüdü.
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden).

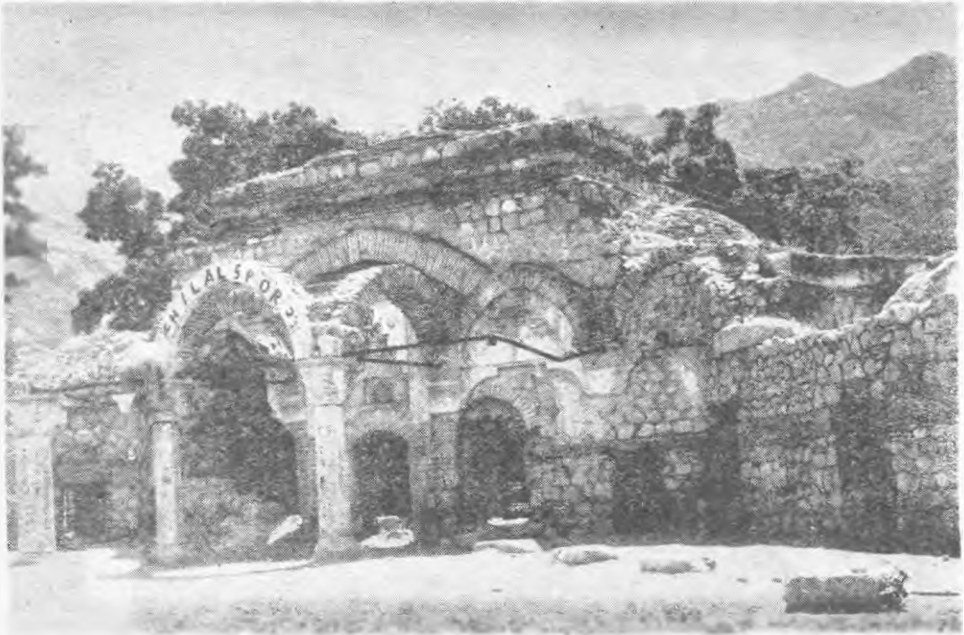
Resim: 10 — Amasya'da Kapu Ağası medresesinin Gabriel tarafından çizilen resitasyonu.

Resim: 11 — Kapu Ağası medresesinin bugün müzede olan kitabe parçaları.

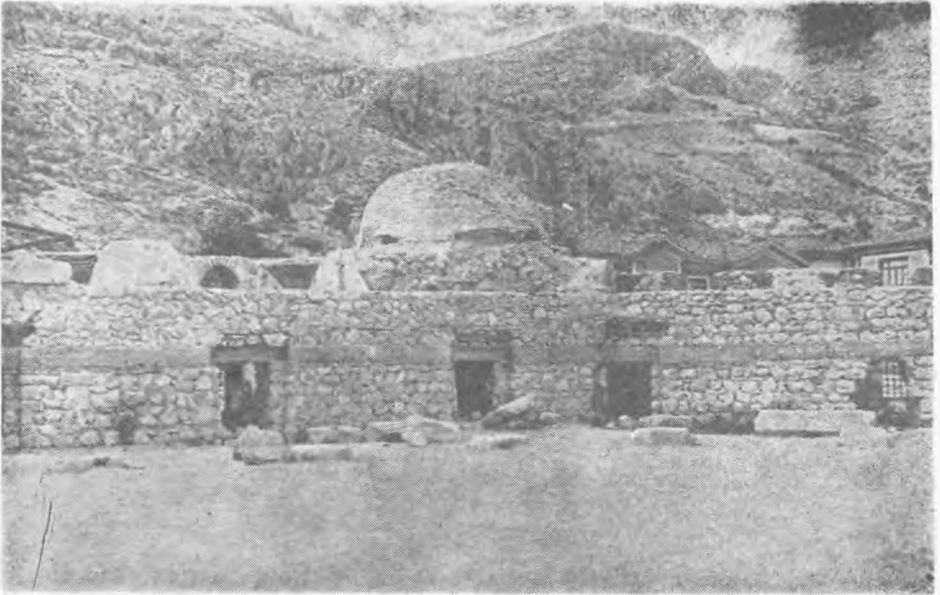
Resim: 12 — Kapu Ağası medresesinin kapısının avlu tarafından görünüşü (tamirden önce).

Resim: 13 — Kapu Ağası medresesinin avludan derhane-mescidin görünüşü

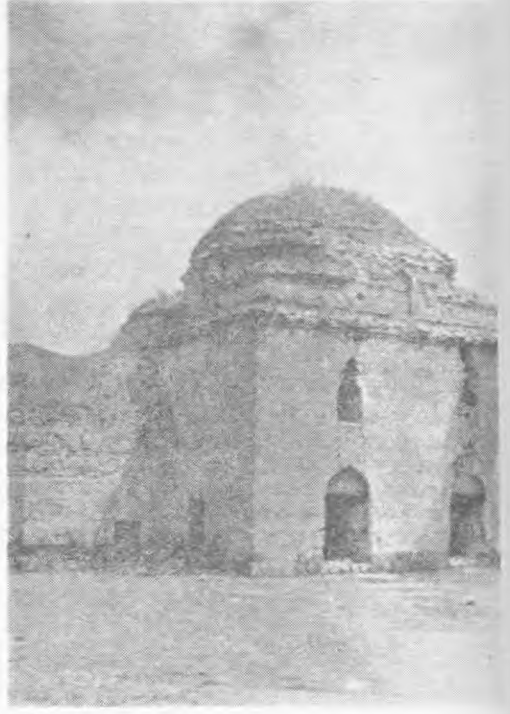

Resim: 14 — Kapu Ağası medresesinin dıştan görünüşü.

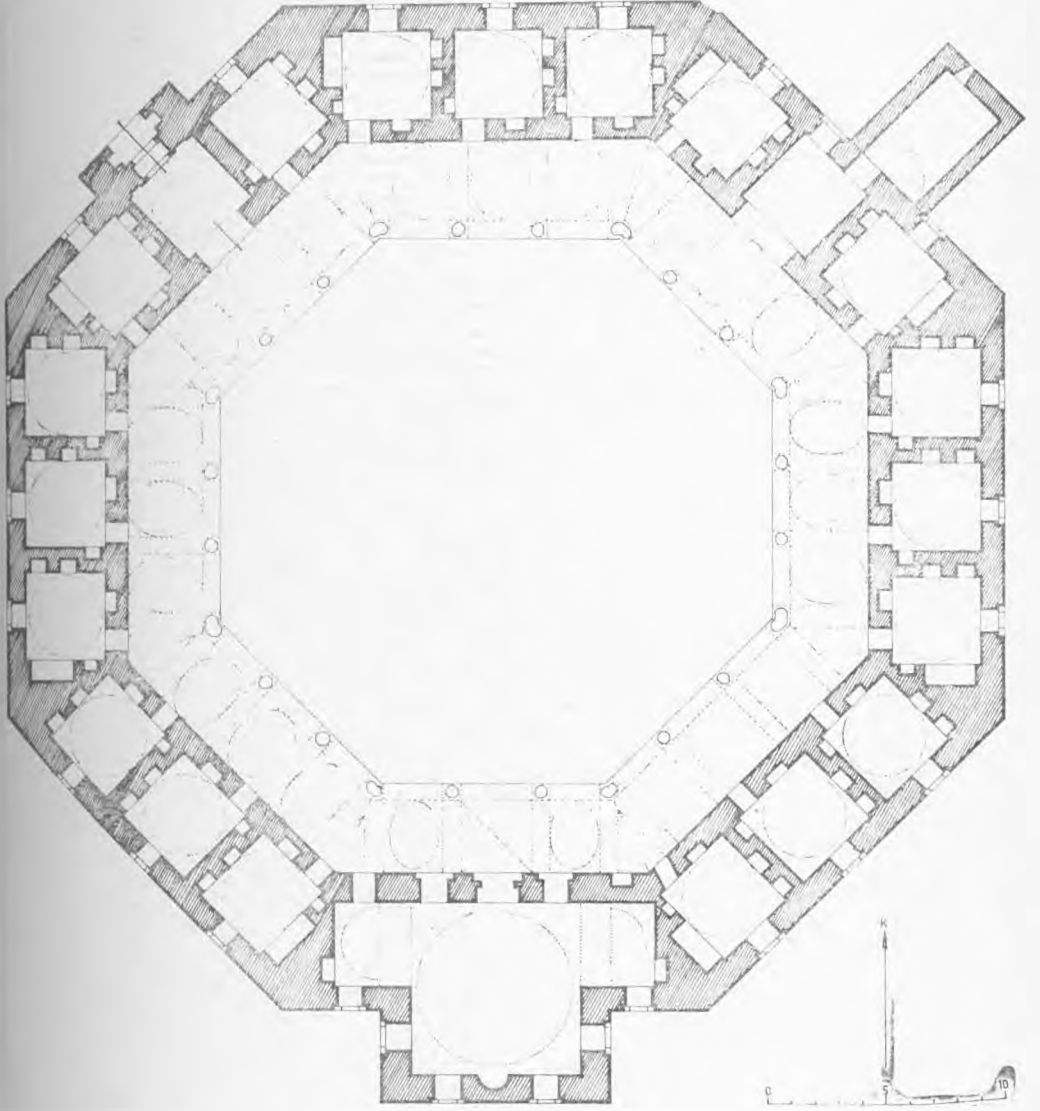
Resim: 15 — Kapu Ağası medresesinin avludan görünüşü. (Bir kaç yıl önce başlayıp sonra duran çok kötü tamirin izleri farkedilmektedir).

Resim: 16 — Kapu Ağası med-
resesinin dershane-mescidi ta-
mirden önce.

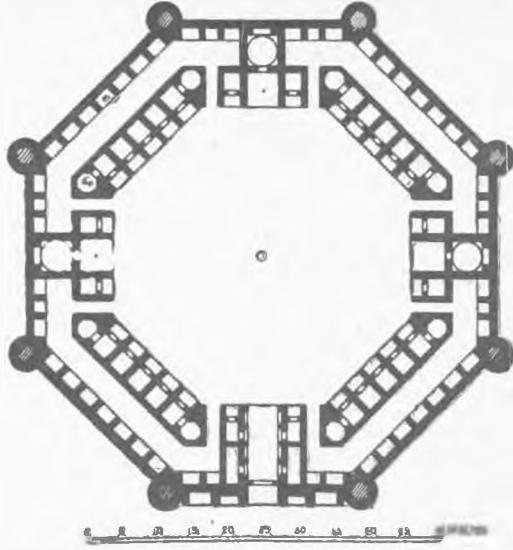

Resim: 17 — Aynı dershane-mescid yarım bırakılan tamirden sonra.

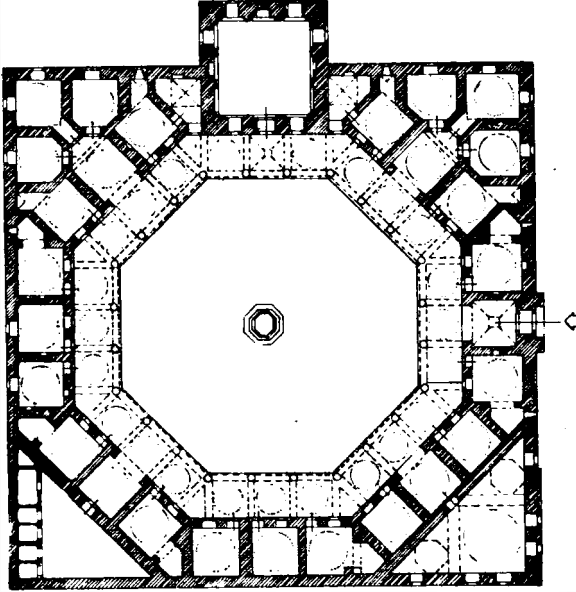

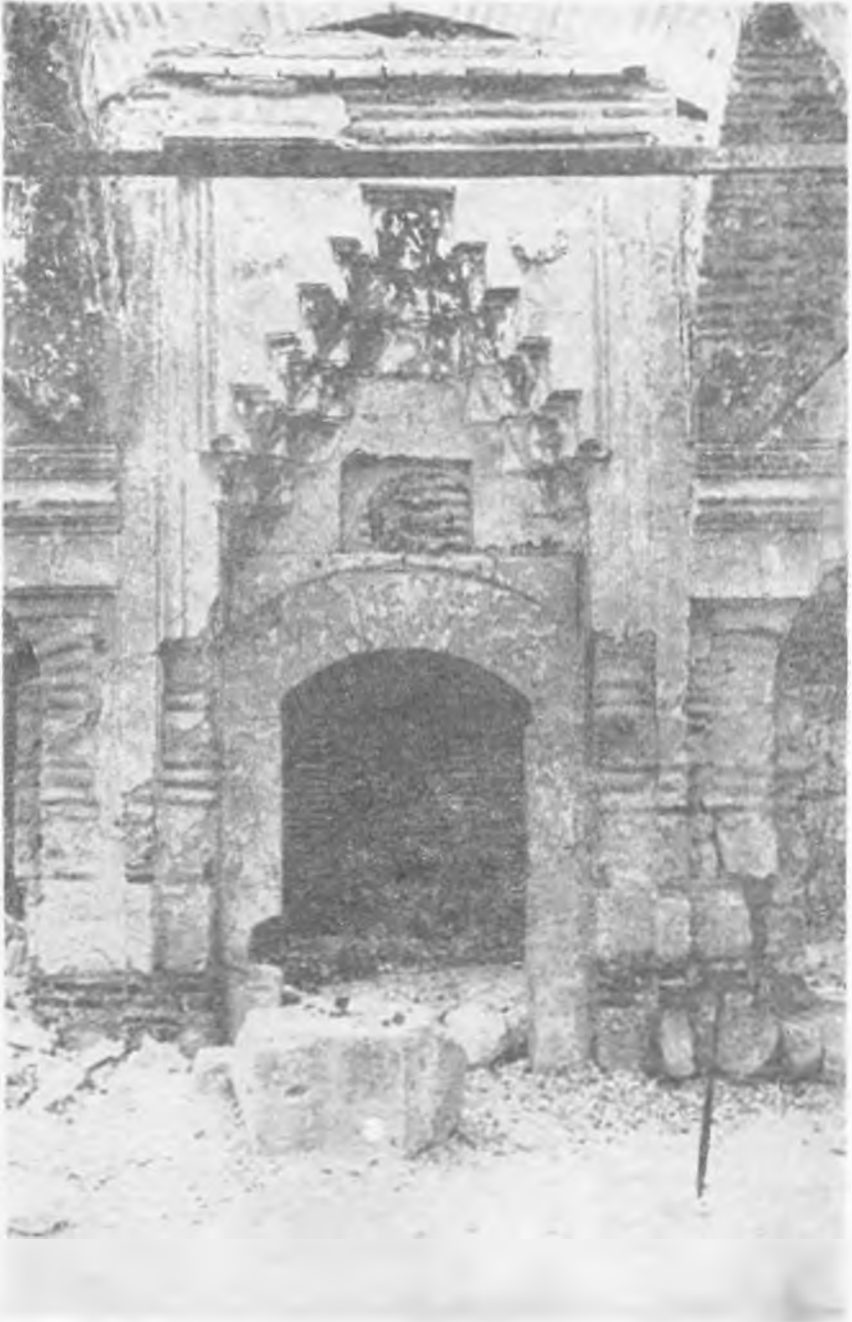
Resim: 18 — Kapu Ağası medresesinin plânı.

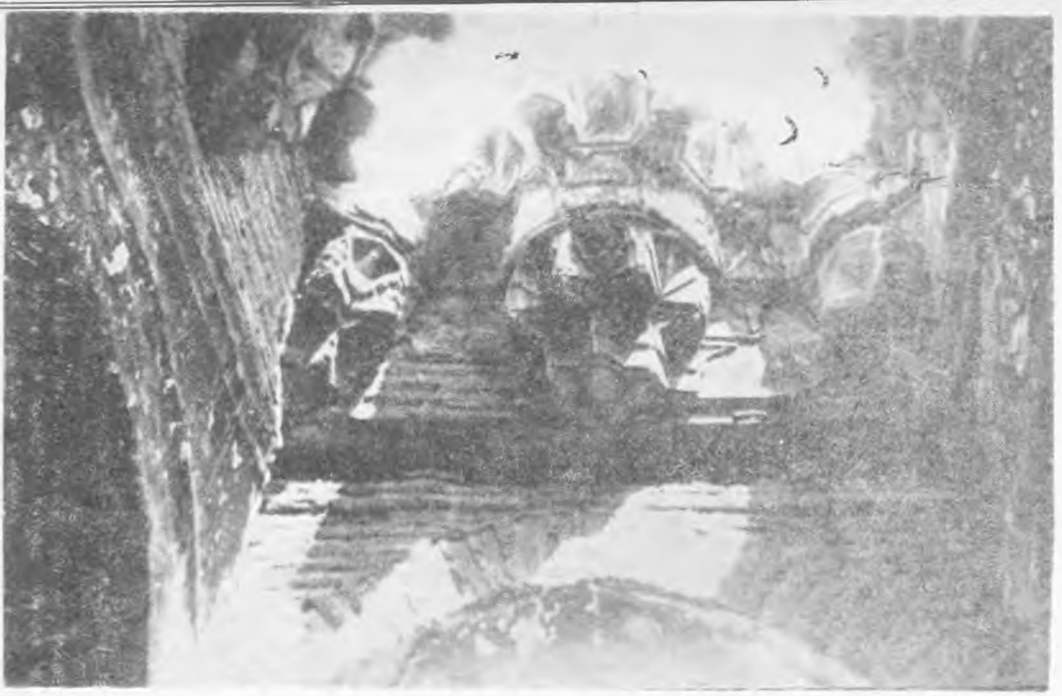
Resim: 19 — İran da Dih-i Bâd kervansarayı plânı
(Pope, Survey of Persian Art'dan).

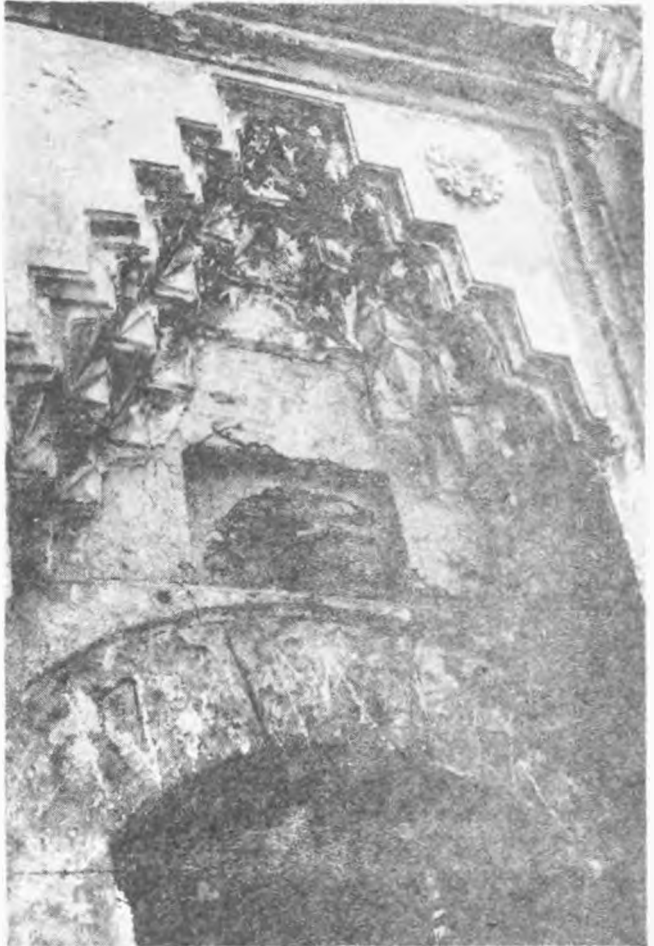
Resim: 20 — İstanbul da Rüstem Paşa medresesi
(Aslanapa, Turkish Art'dan).

Resim: 21 — Kapu Ağası medresesinin derhane-mescidinin kapısı.

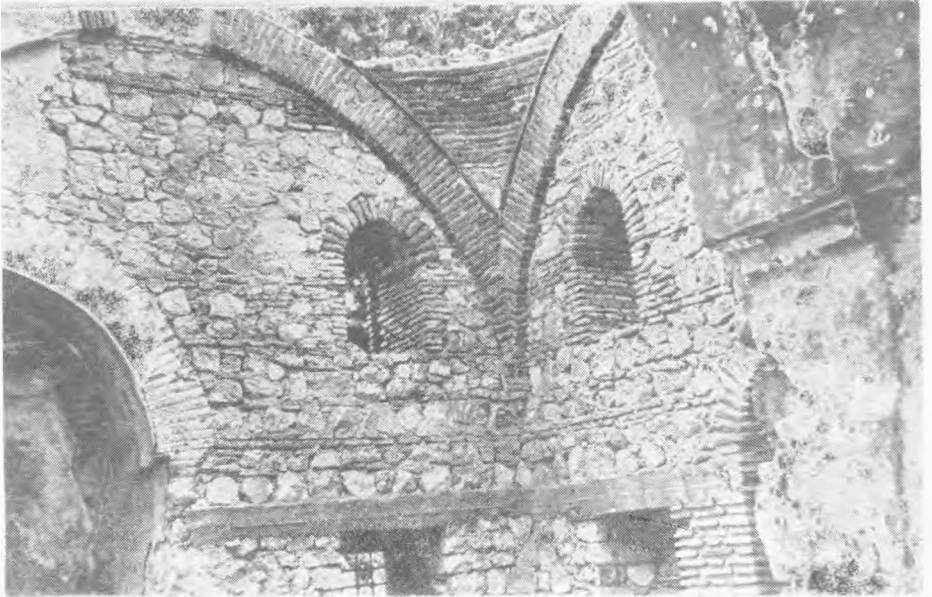
Resim: 22 — Dershane-mescidin revakının orta bölümündeki mukarnaslar.

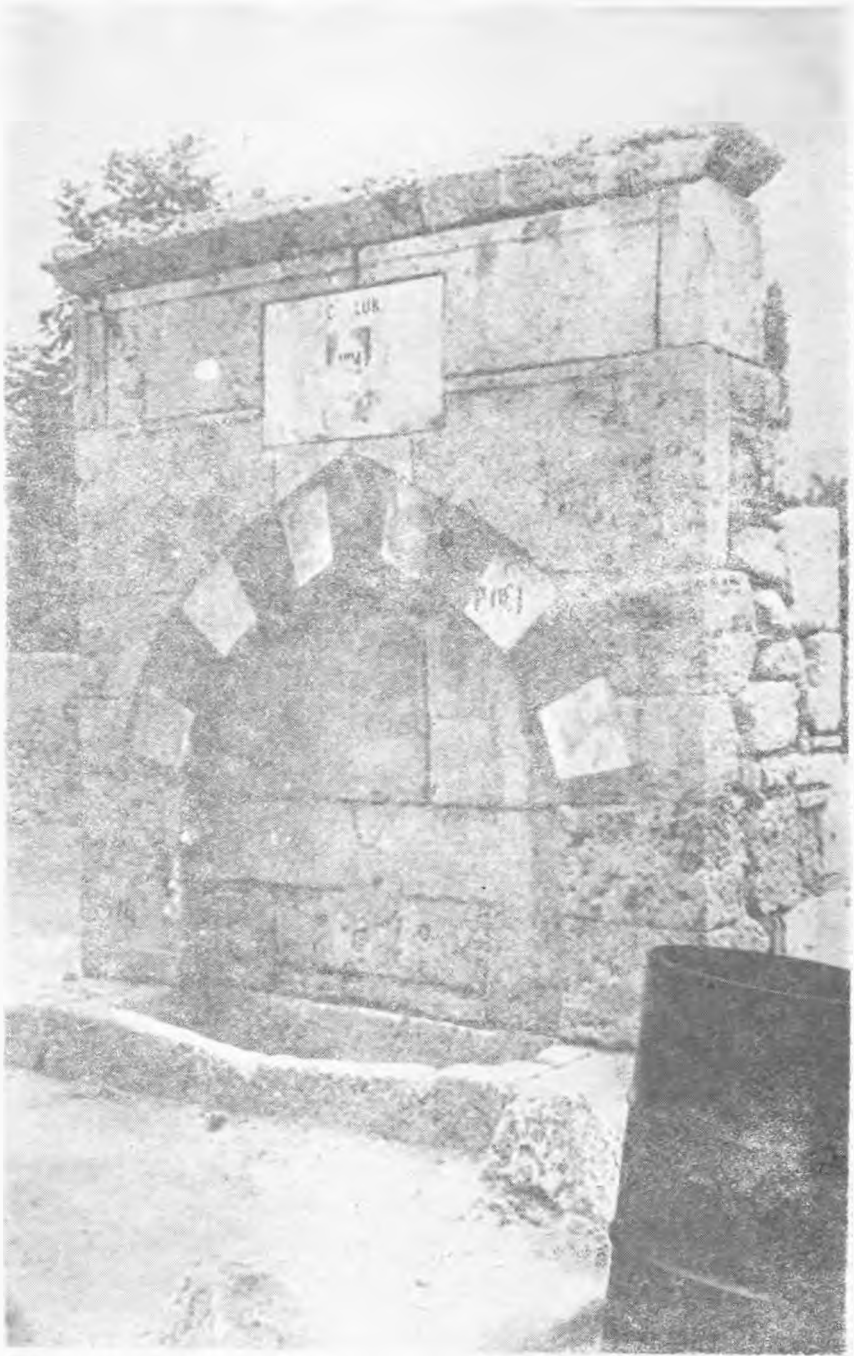
Resim: 23 — Dershane-mescidin kapı kemiği.

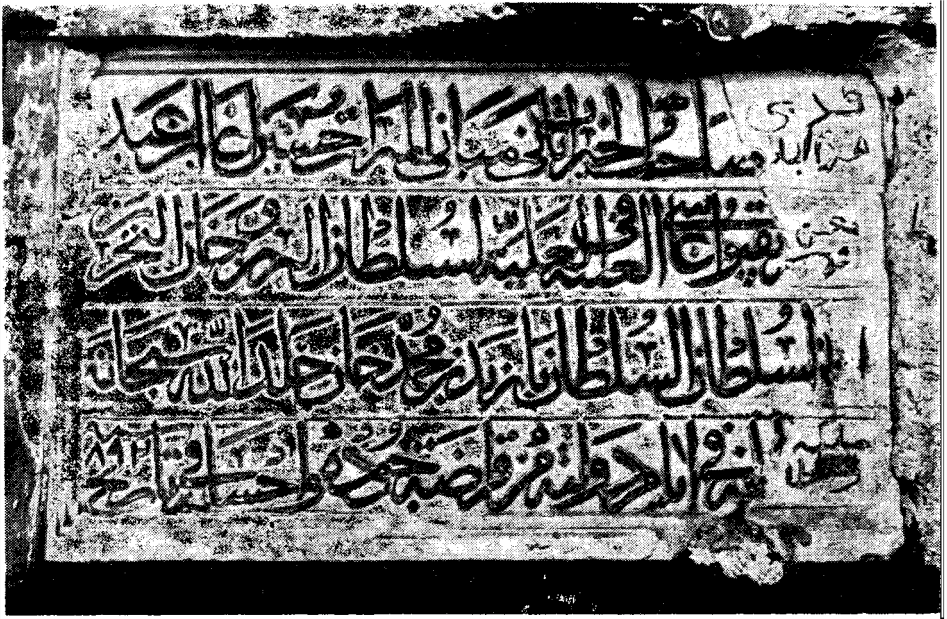
Resim: 24 — Dershane-mescidin kubbesi ve süsleme kalıntıları (tamirden önce).

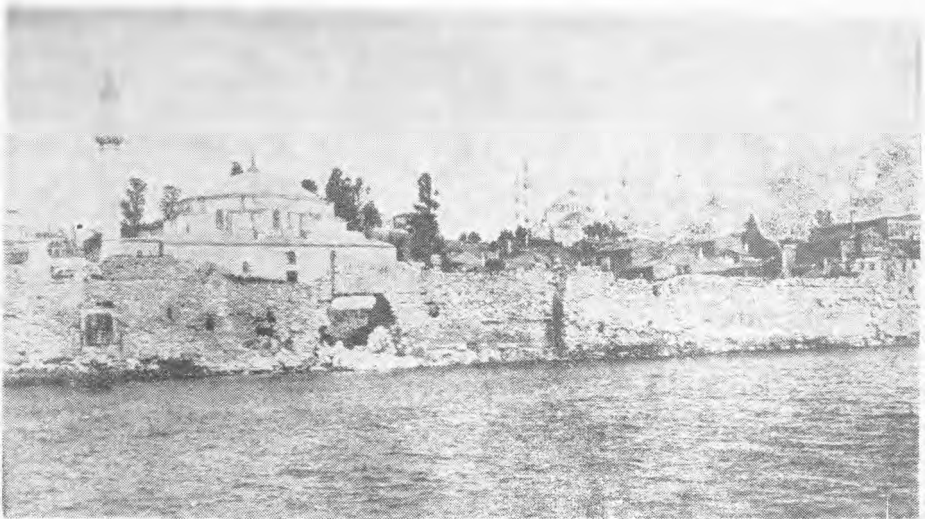
Resim: 25 — Dershane-mescid kubbesinin aynı köşesinin yarım kalan tamirden sonraki durumu.

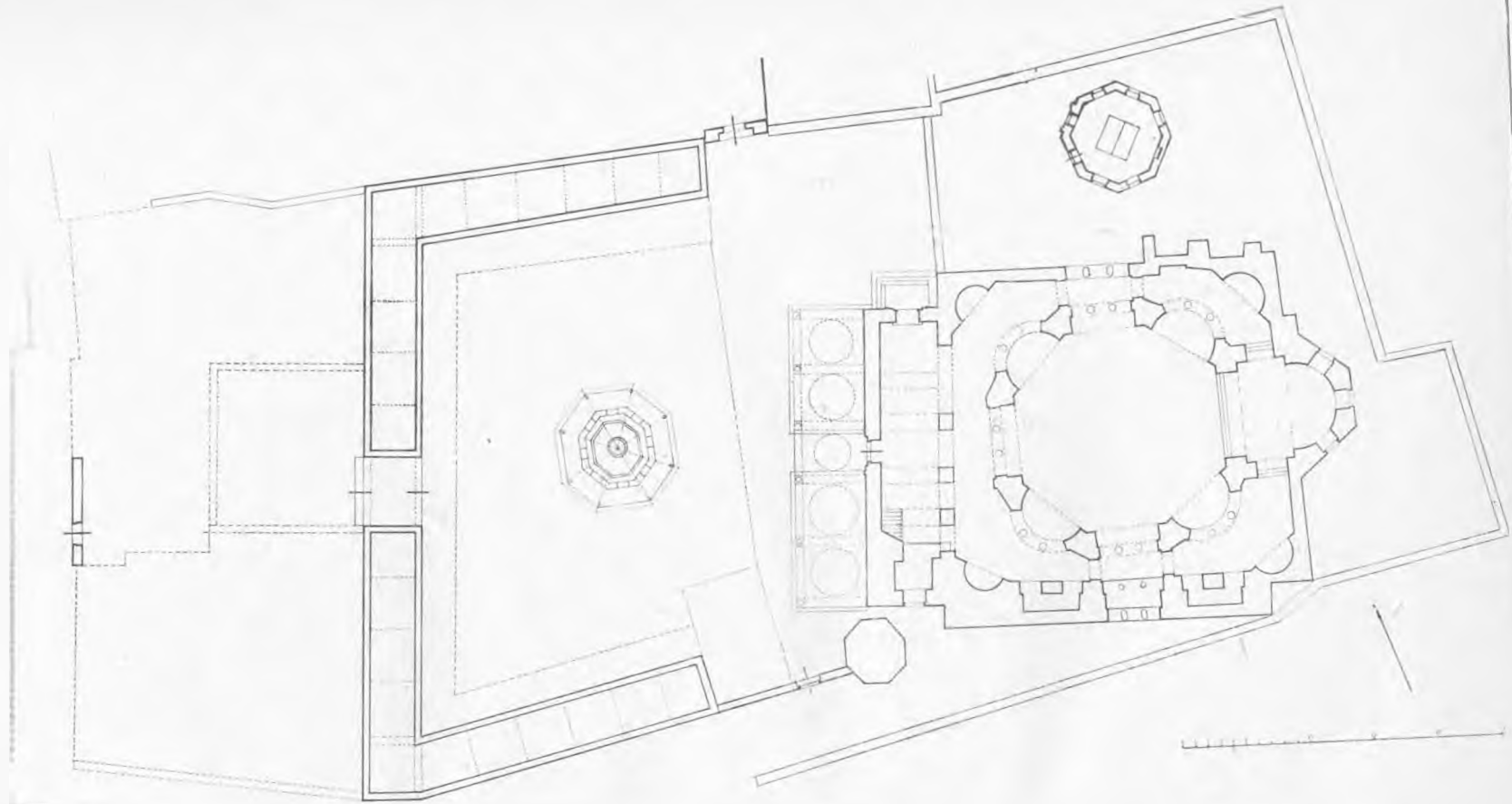
Resim: 26 — Kapu Ağası medresesi önünde bulunan çeşme.
218

Resim: 27 — Sonisa (Uluköy)'daki Kapu Ağası camiinin kitabesi.

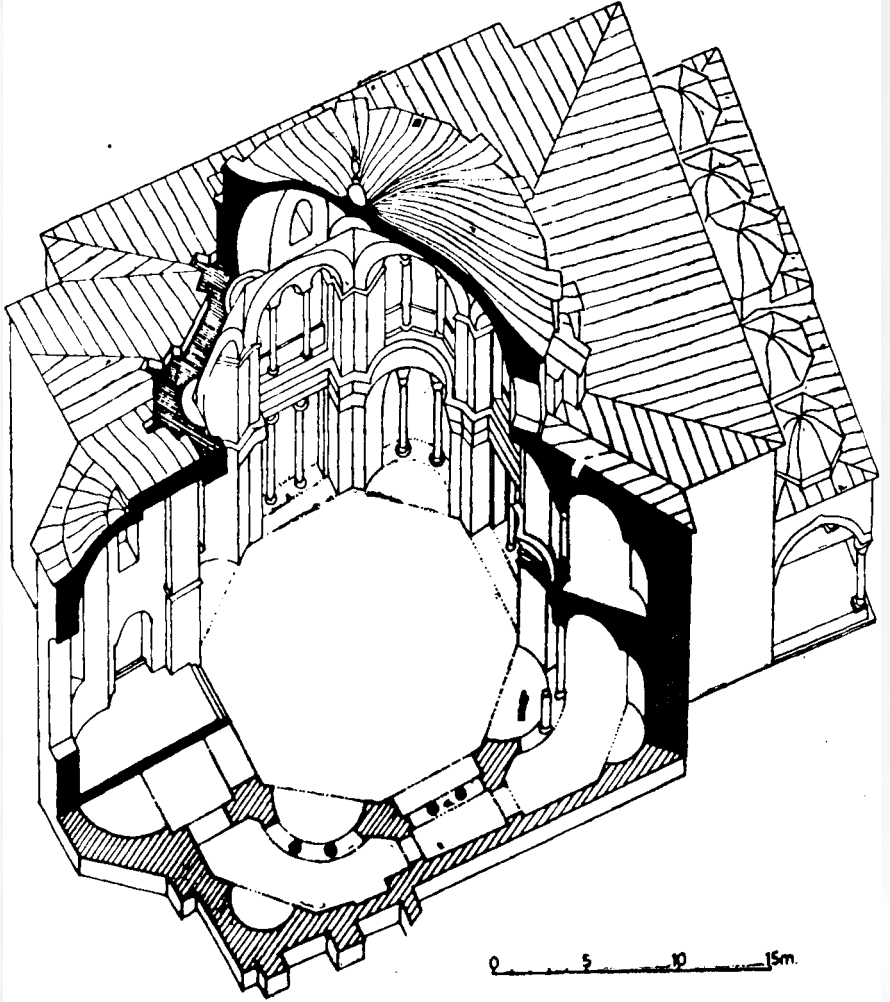

Resim: 28 — İstanbul'da Küçük Ayasofya camininin Marmara kıyısına ve deniz surlarına yakınlığını gösteren eski bir resim.

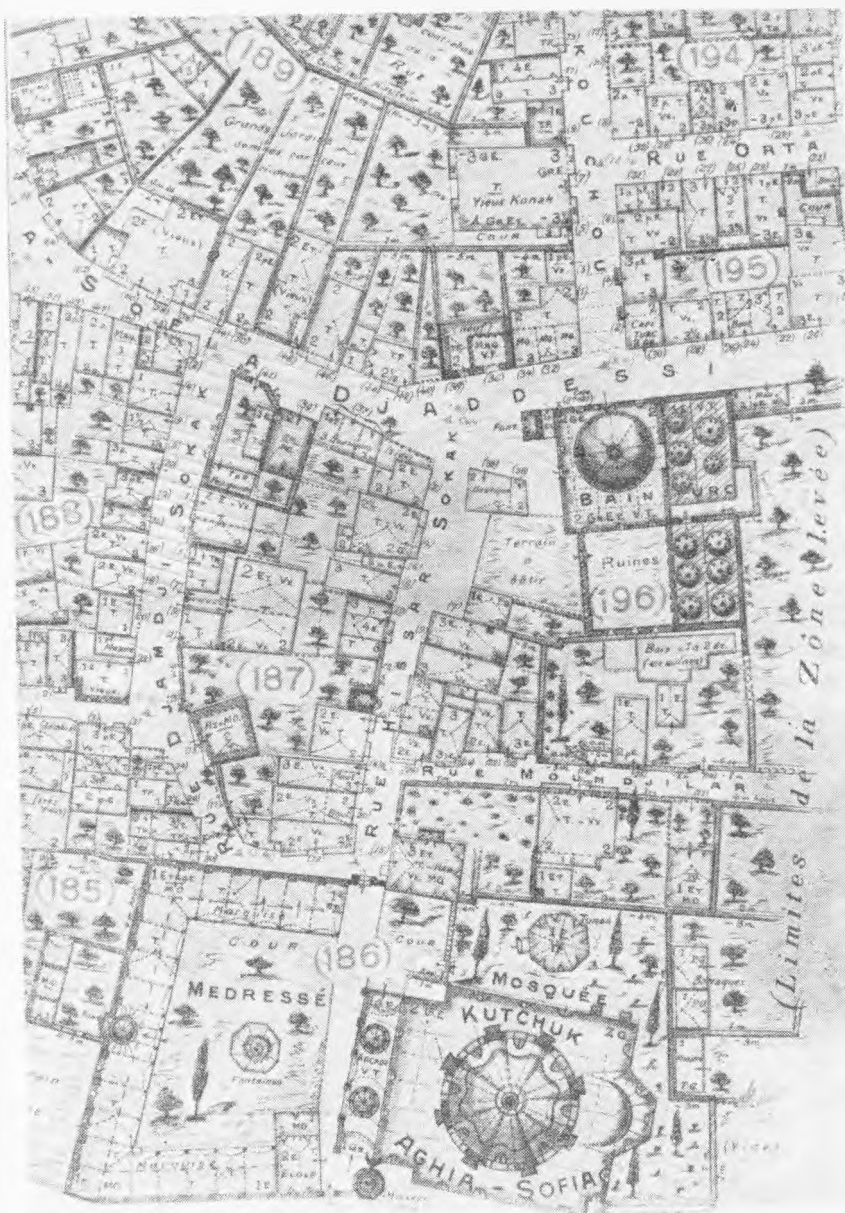

Resim: 29 — İstanbul'da Küçük Ayasofya camii manzumesinin planı.

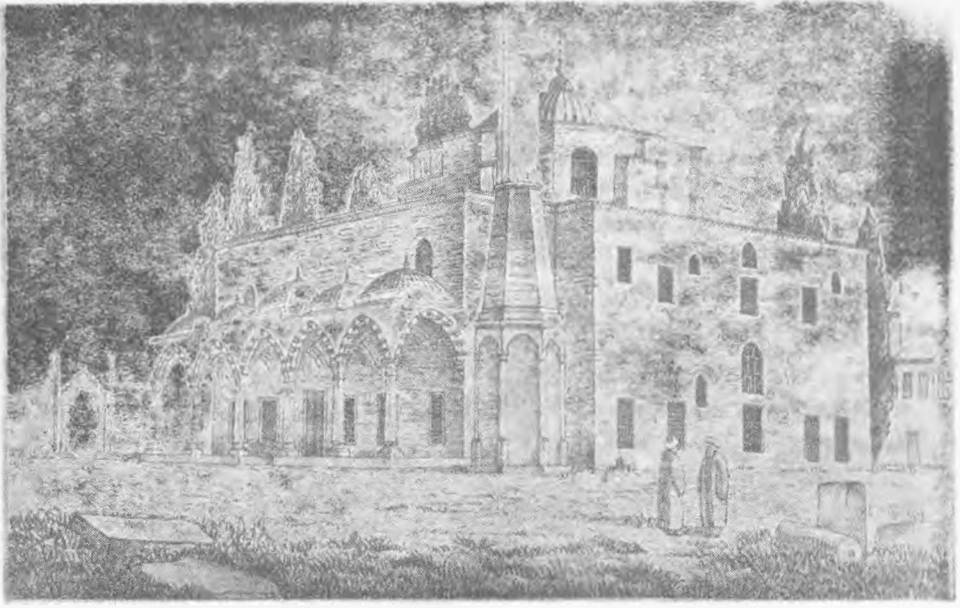

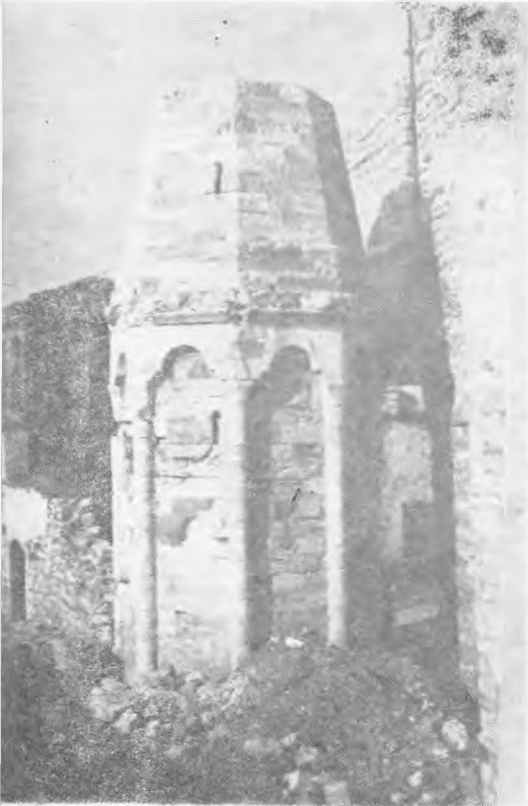
Resim: 30 — Küçük Ayasofya camii'nin kesiti
(Sanpaolesi'den).

Resim: 31 — Pervitsch'in İstanbul plânında Küçük Ayasofya camii ve Çardaklı hamam.

Resim: 32 — Kucuk Ayasofya camiinin 1877'de yapilmis gravuru (Paspatis'dan).

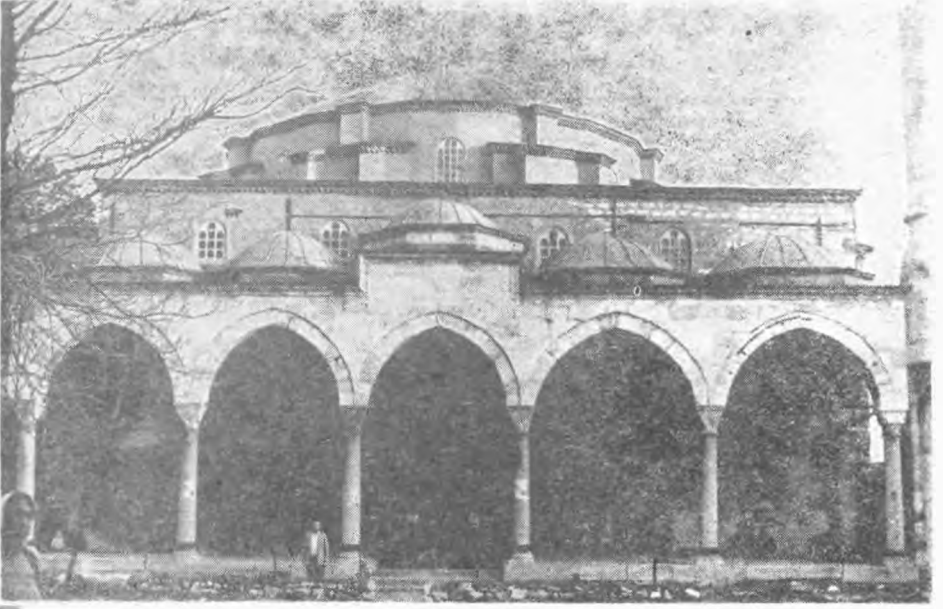
Resim: 33 a,b — Minare yikik olduğu sırada cekilen resimleri (1938).

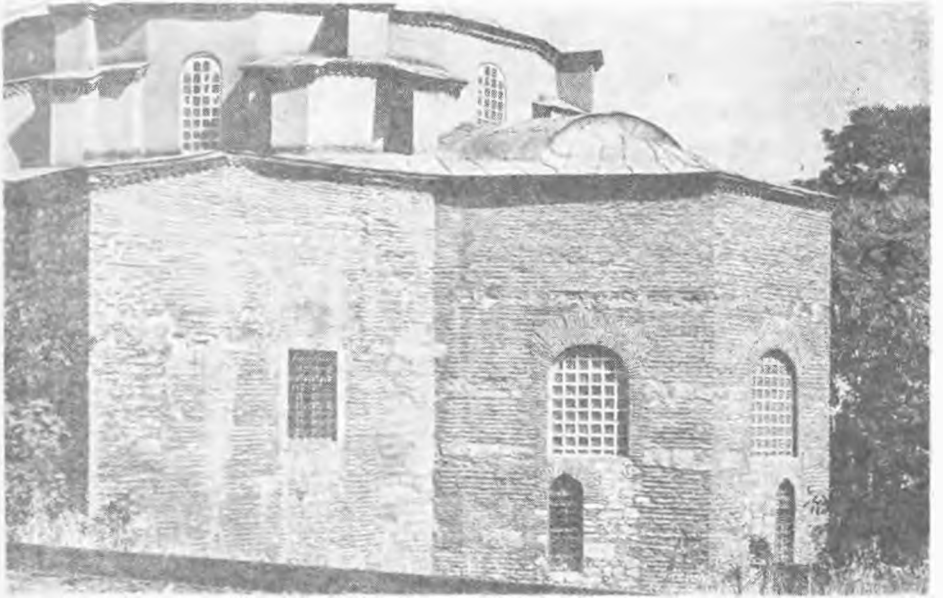
Resim: 34 — Küçük Ayasofya camii ve şadırvanının yüz yıl önceki durumu (Kondakof'dan).

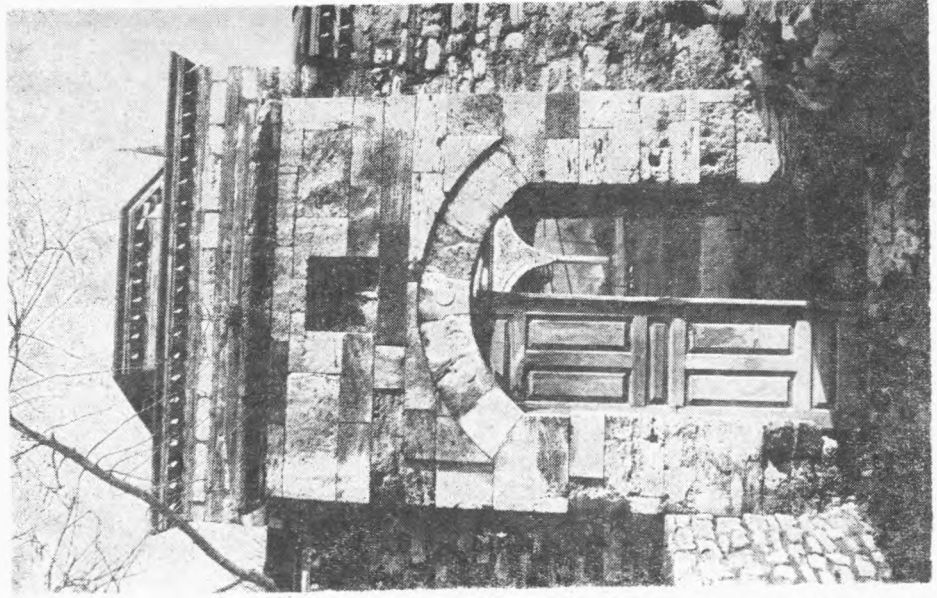
Resim: 35 — Küçük Ayasofya camii ve şadırvanı 1938'de (Tarafımızdan çekilmiştir).

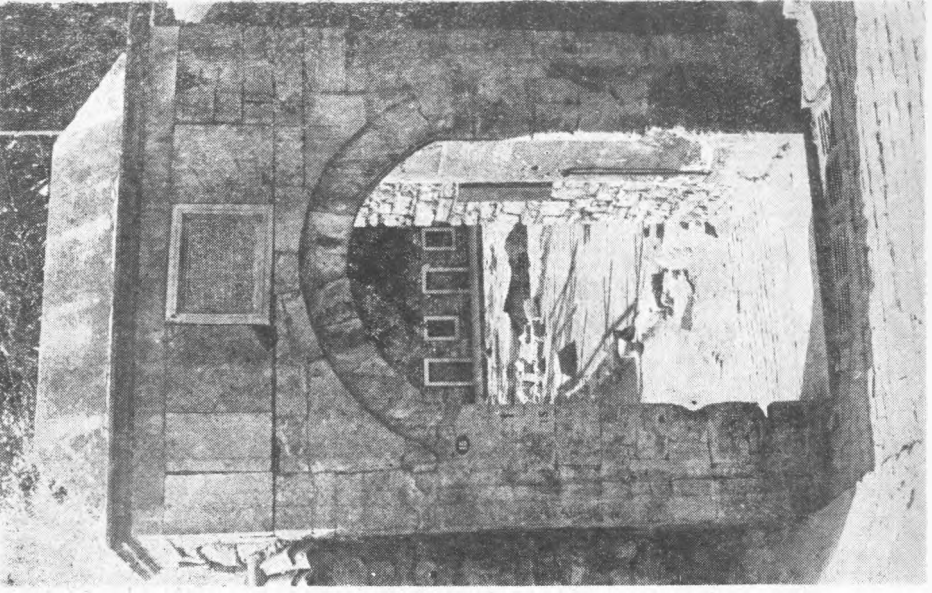
Resim: 36 — Küçük Ayasofya camii'nin bugünkü avlu cephesi.

Resim: 37 — Küçük Ayasofya camii'nin bugünkü doğu cephesi.

Resim: 38 — Batı tarafındaki avlu kapısı.

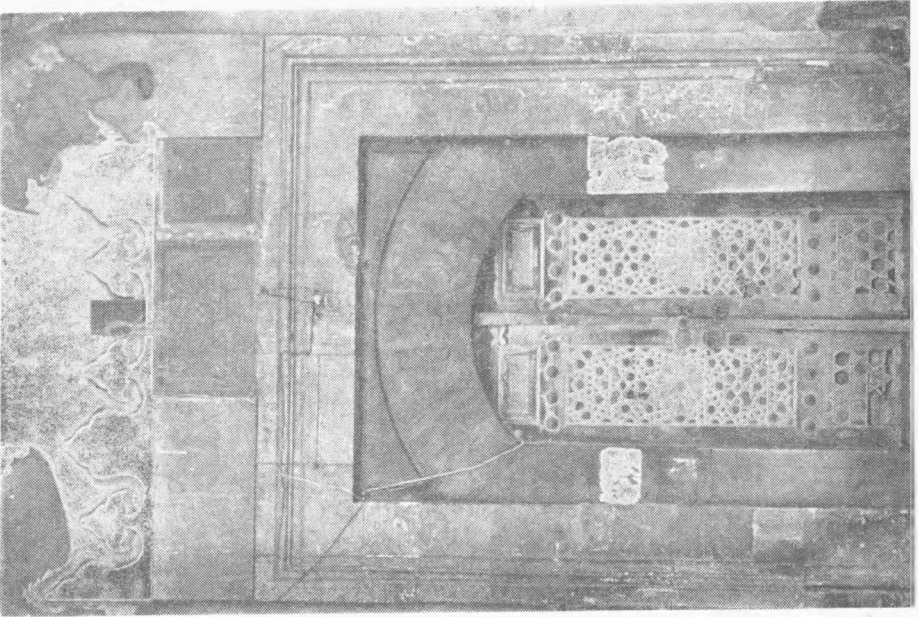
Resim: 39 — Kuzey tarafındaki avlu kapısı.

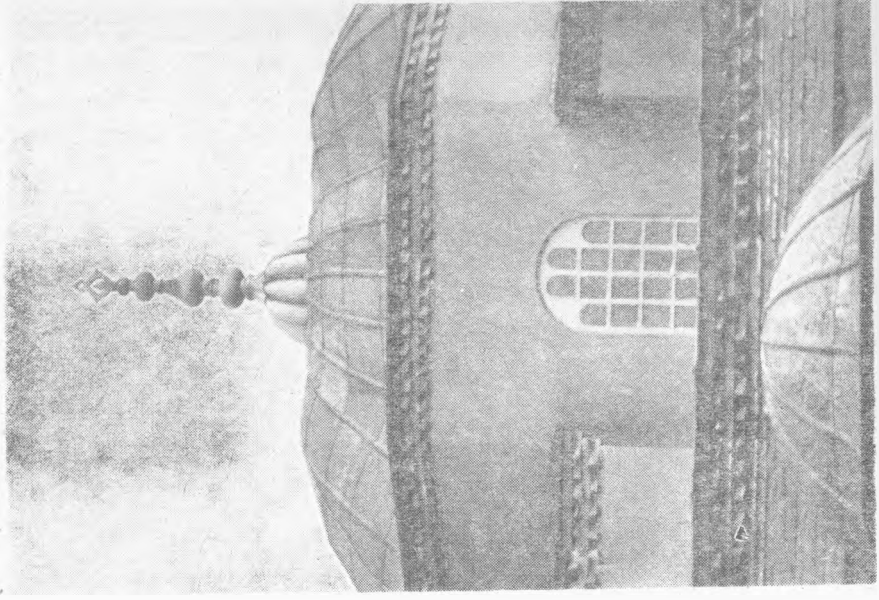
Resim: 40 — Kuzey avlu kapısı üstündeki kitabe.

Resim: 41 — Küçük Avasofya camii batı tarafında kapı kemerleri kalıntısı.

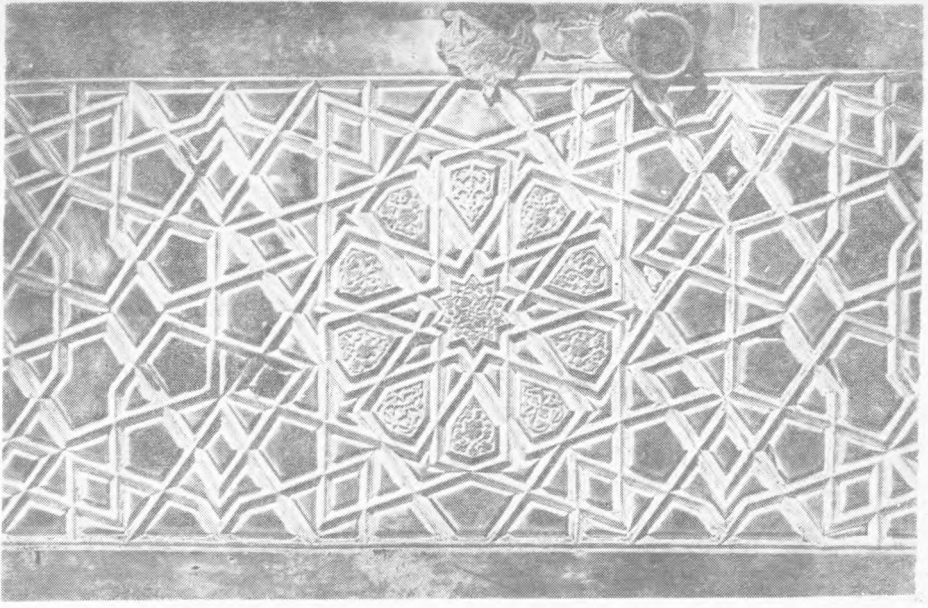

Resim: 42 — Camiin cümle kapısı.

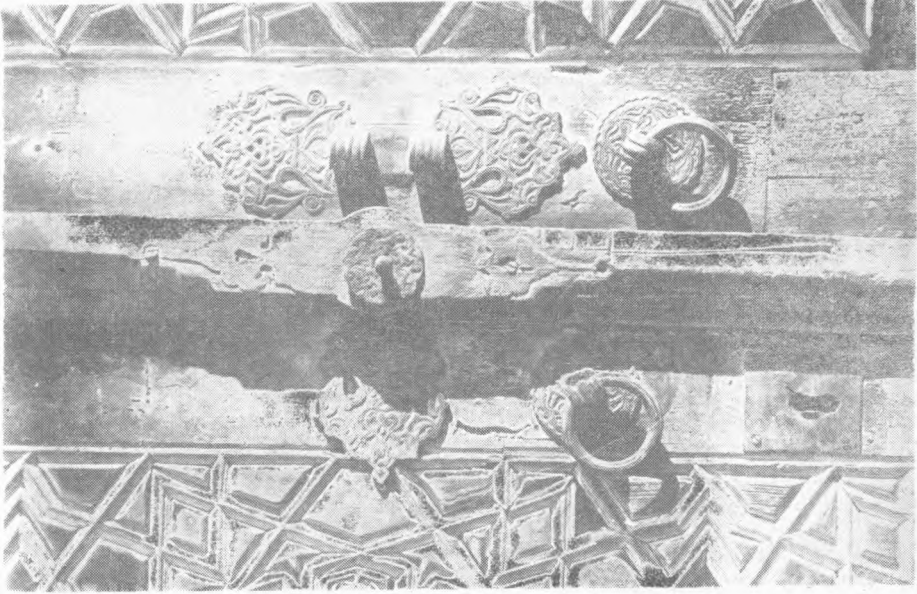

Resim: 43 — Kubbe üstündeki alem.

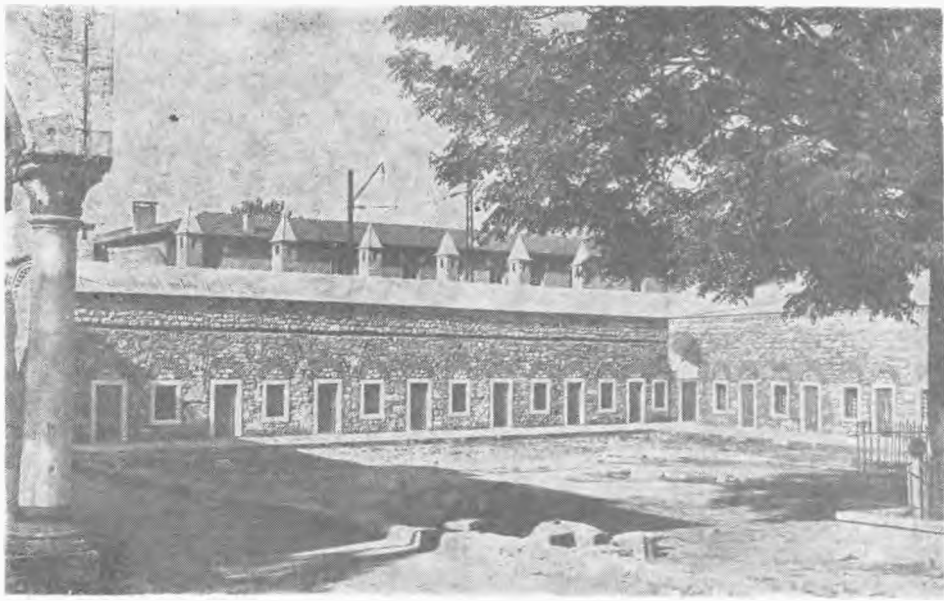

Resim: 45 — Cümle kapısı kanadı detayı.

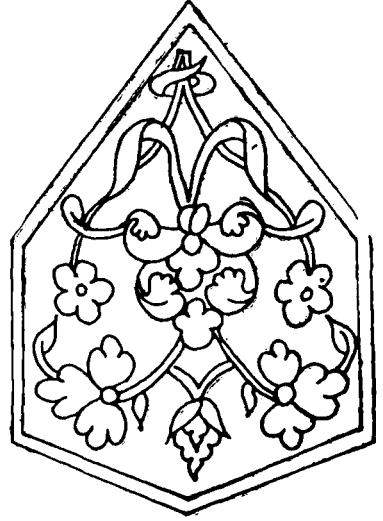
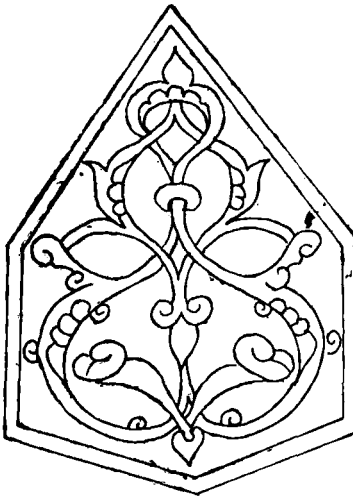
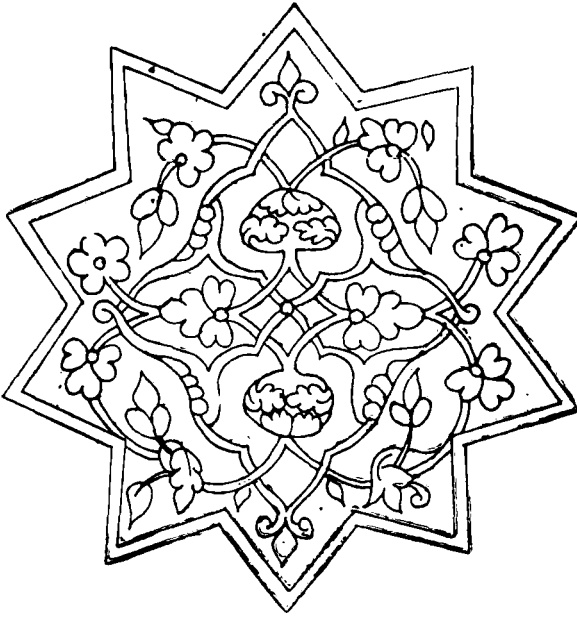
Resim: 44 — Cümle kapısı tung kilit ve halkaları.

Resim: 46 — Küçük Ayasofya camii soncemaatyeri köşesi ve zaviye.

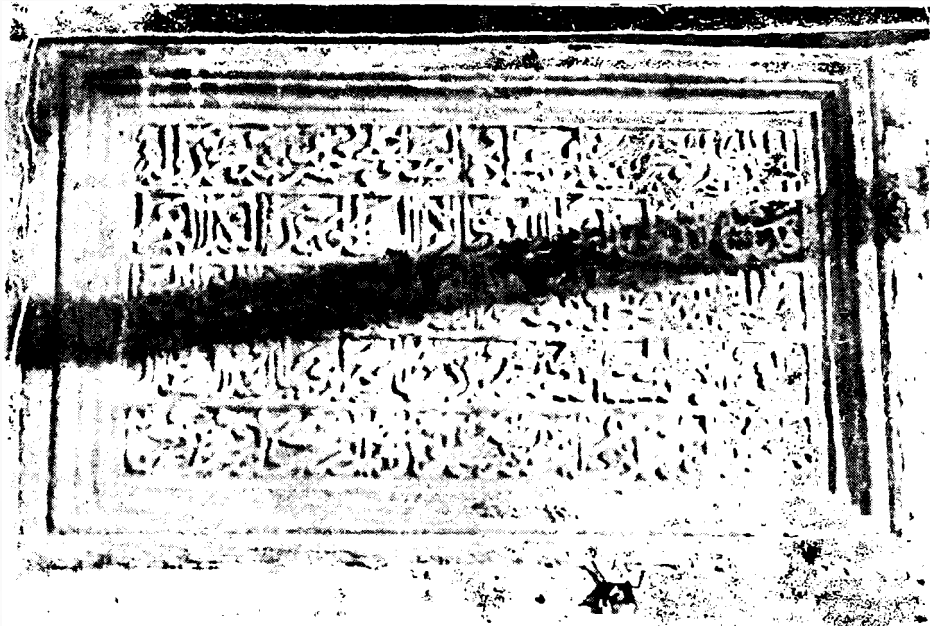
Resim: 47 — Kapı kanadı üstünde oyma yazı.

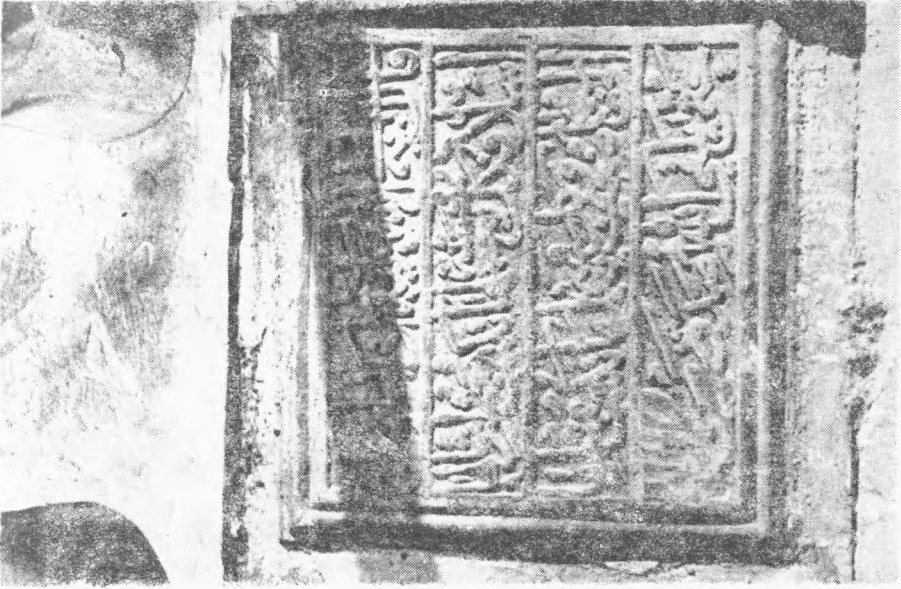
Resim: 48 — Ahşap kapı kanatlarındaki oyma süslemenin desenleri.

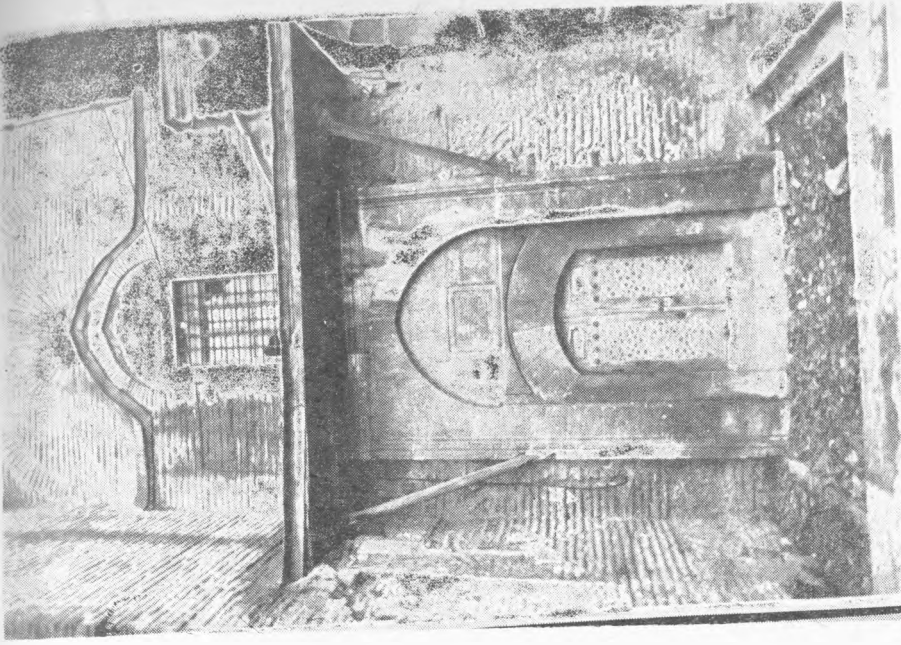
Resim: 49 — Cümle kapısı kemeri üstünde boya ile yazılmış yazı.

Resim: 50 — Cümle kapısı üstündeki kitabe.

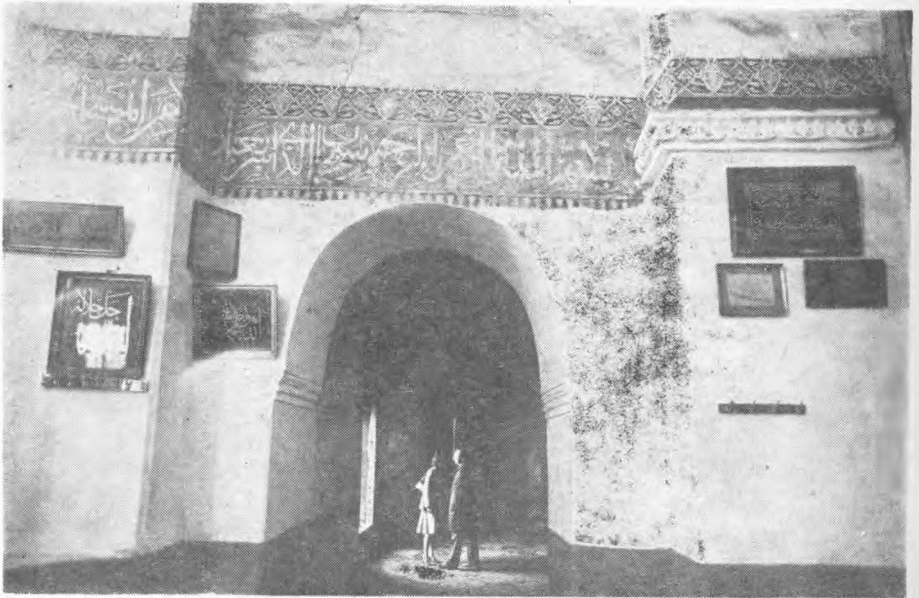
Resim: 51 — Cümle kapısı üstündeki ikinci kitabe.

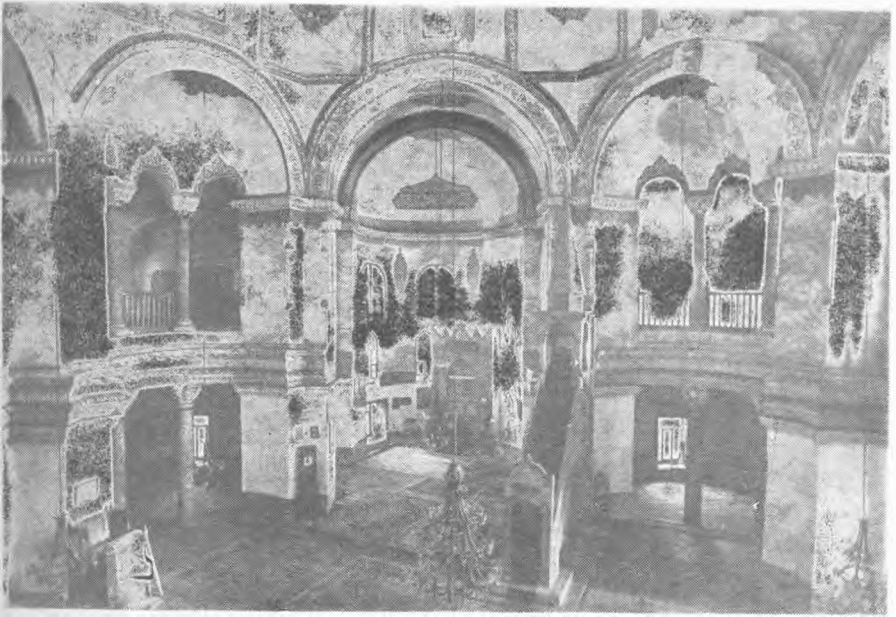
Resim: 52 — Camiin kuzeye açılan yan kapısı.

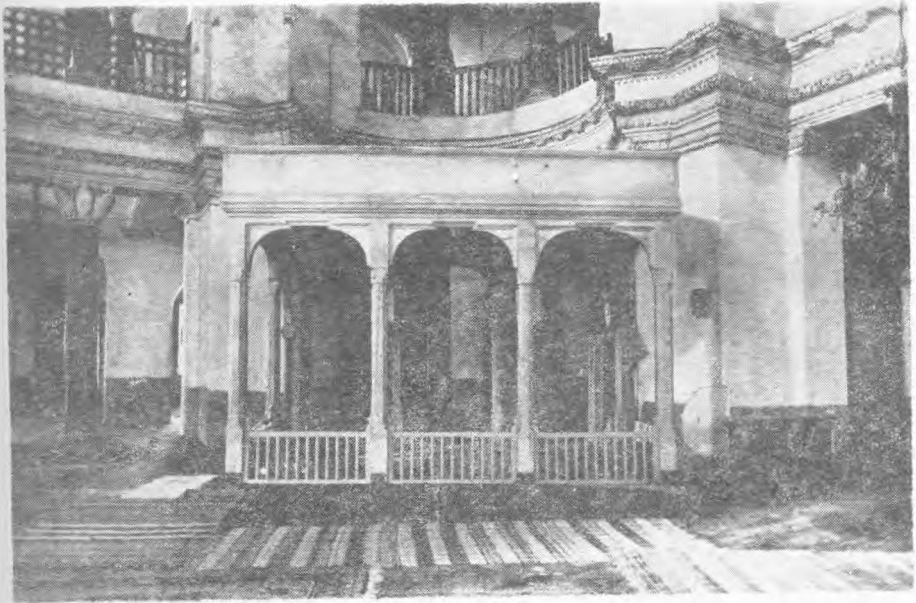
Resim: 53 — Kuzey taraftaki yan kapı üstündeki kitabe

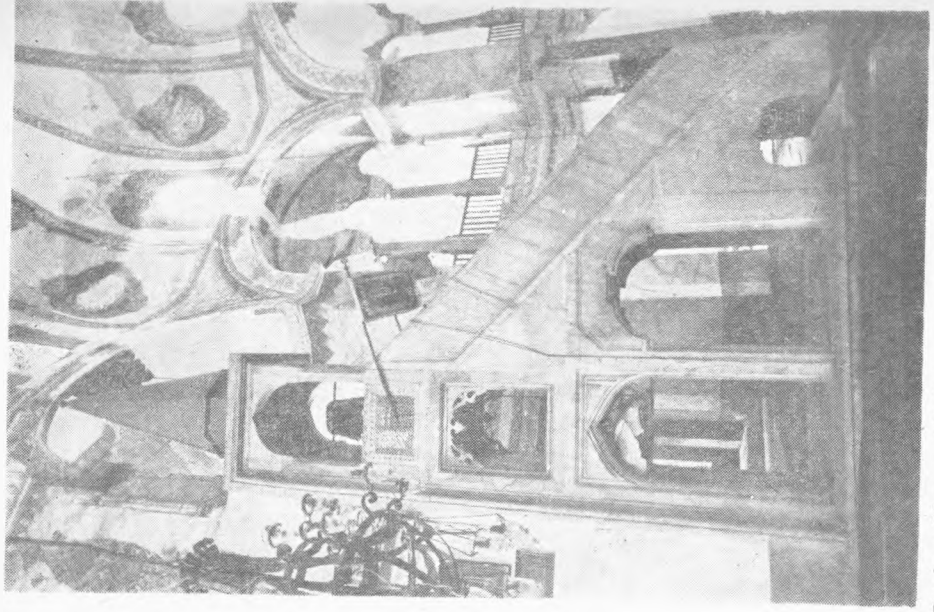
Resim: 54 — Camiin içindeki kalem işi yazı frizi.

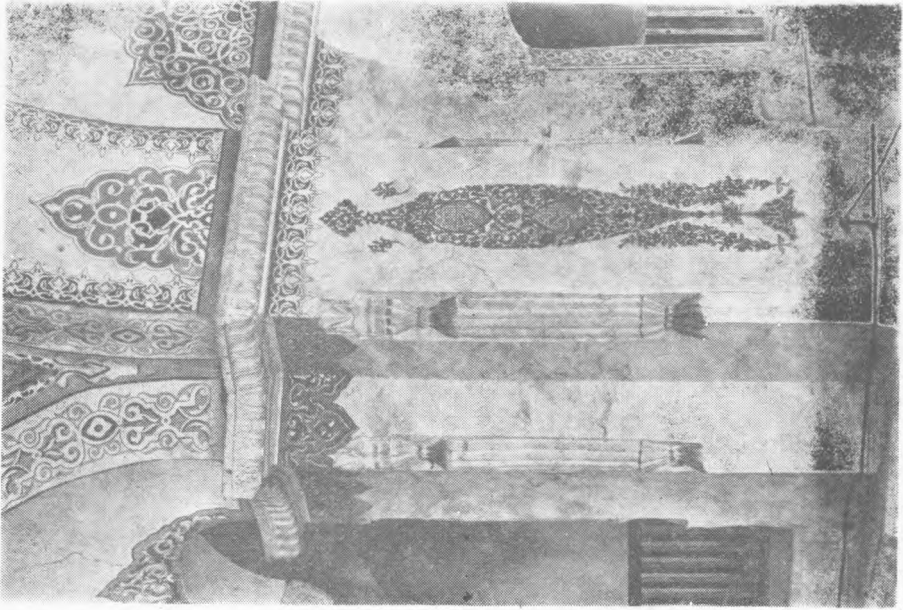
Resim: 55 — Camiin iç görünüşü, mihrap ve minber.

Resim: 56 — Müezzin mahfeli.

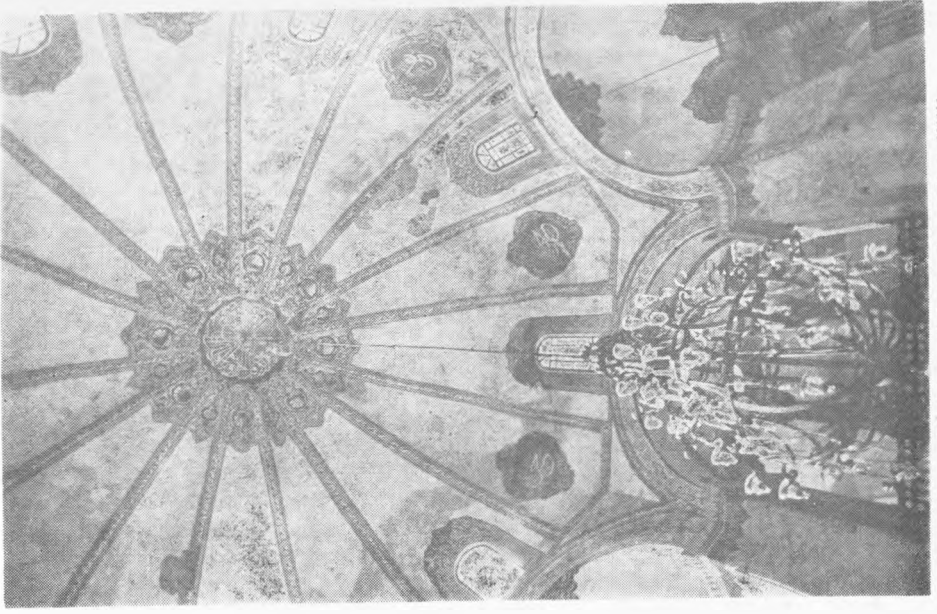

Resim: 58-a — Minber.

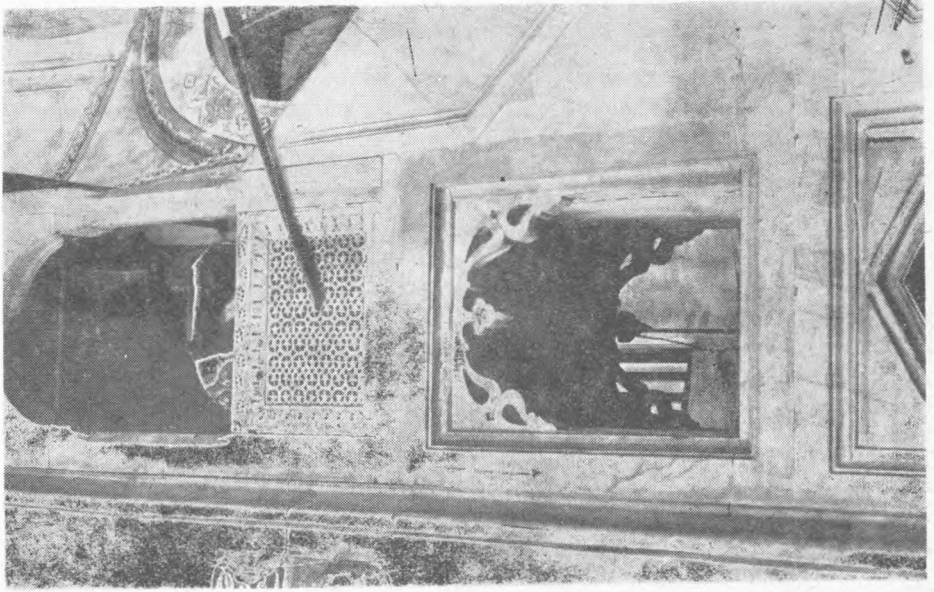

Resim: 57 — Büyük payelerin köşelerine işlenen sütunçeler ve kum saatleri.

Resim: 59 — Kubbe süslemesi ve kandillik.

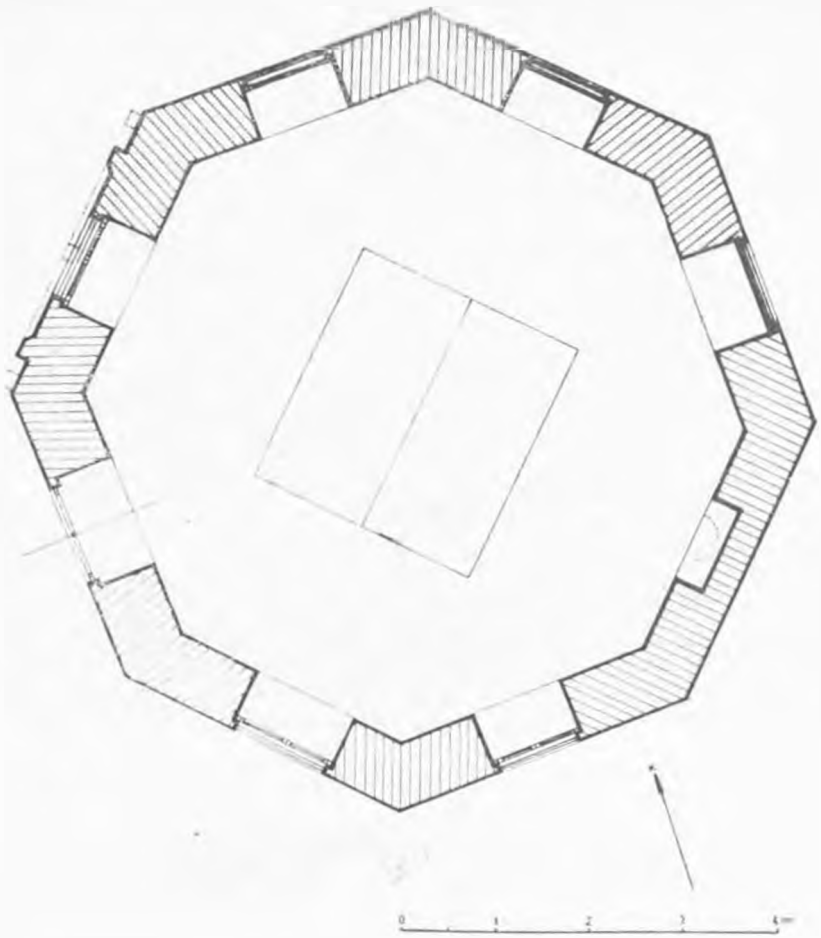
Resim: 58-b — Minber'den detay.

Resim: 60 — Döşeme tuğlaları üstündeki damgalar
(ölçek olmak üzere bir beş liralık da konmuştur).

Resim: 61 — Camiin kuzeyindeki türbe ve hazire.

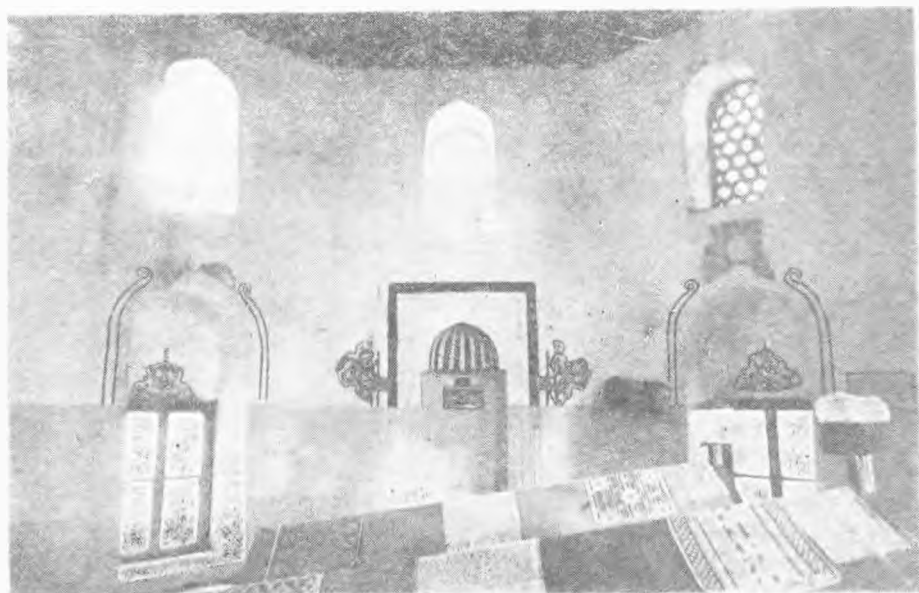
Resim: 62 — Hüseyin Ağa türbesinin plâni.

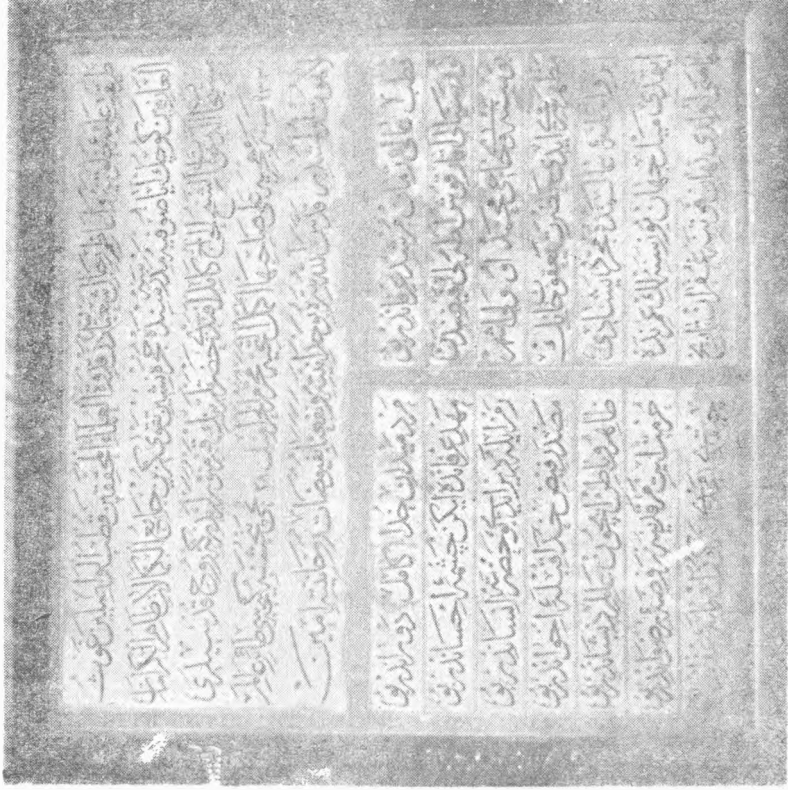
Resim: 63 — Türbenin hacet penceresi.

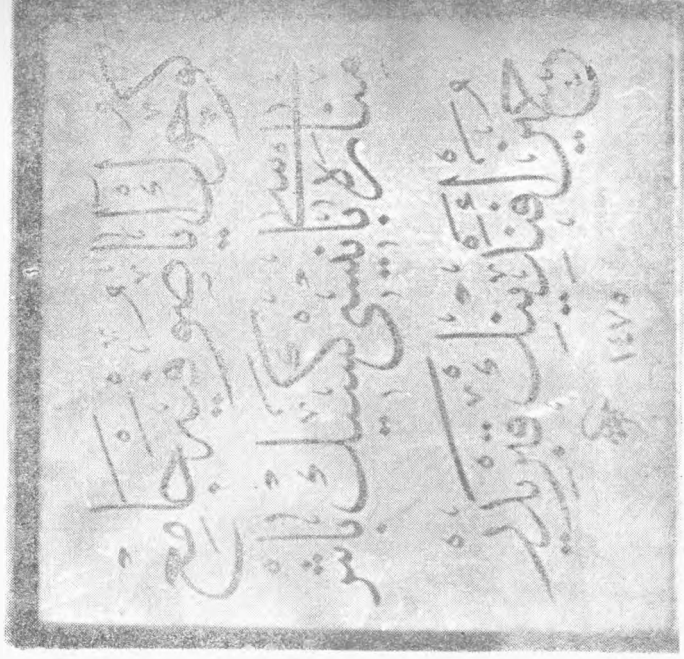
Resim: 64 — Hüseyin Ağa türbesinin dış görünüşü.

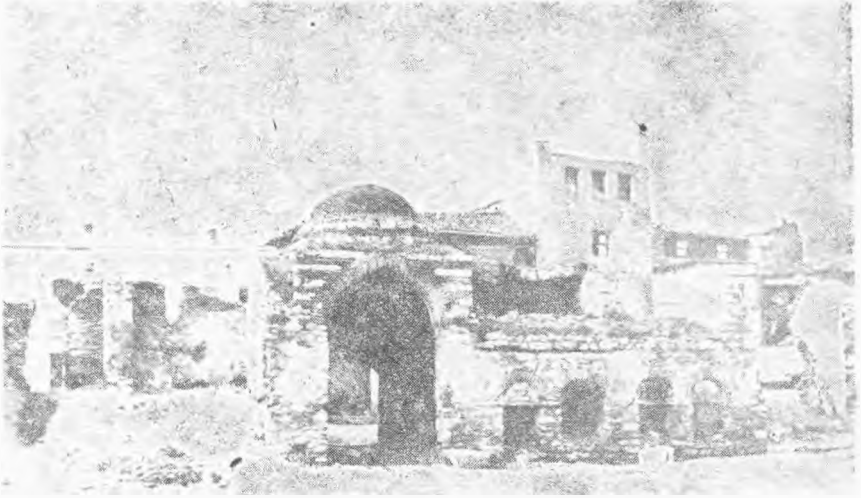
Resim: 65 — Hüseyin Ağa türbesinin içi.

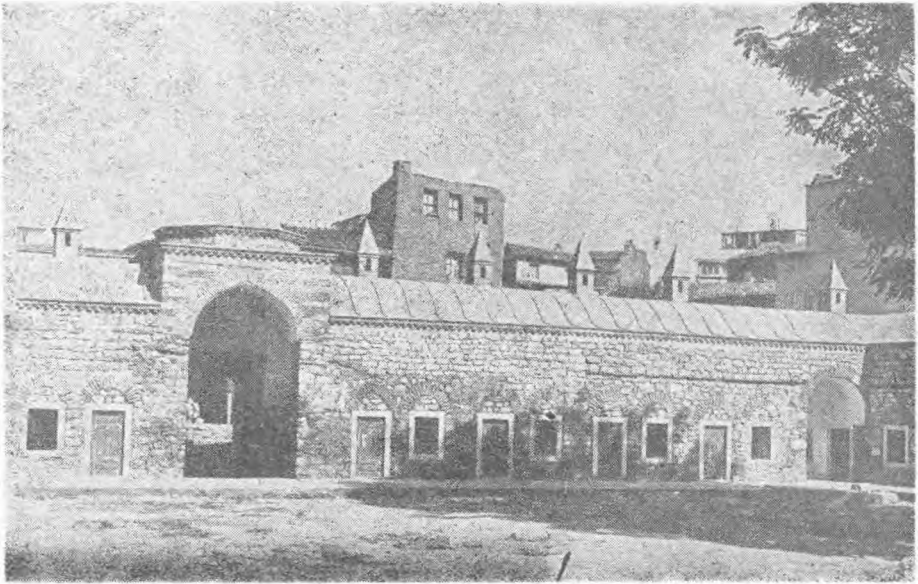
Resim: 66 — Halvetiye tarikatından Şeyh Hacı Kâmil Efendi'nin sandukasına dayalı olan levha..

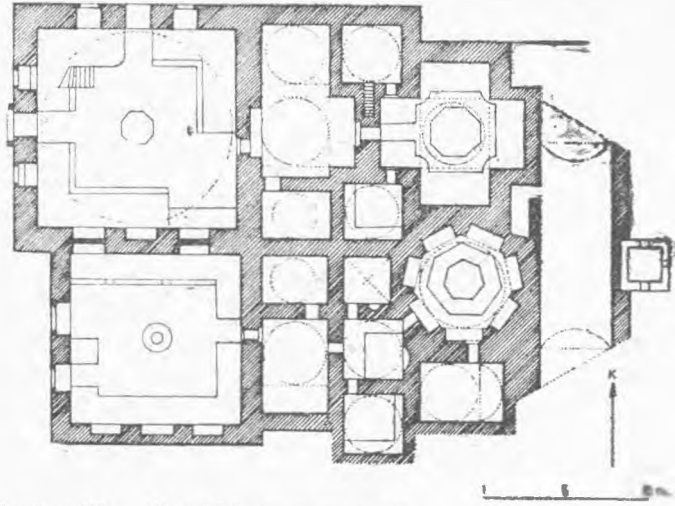
Resim: 67 — Hüseyin Ağa'nın sandukasına dayalı olan levha. Levha yazı sanatı bakımından güzel olmakla beraber verilen bilgiler yanlışdır.

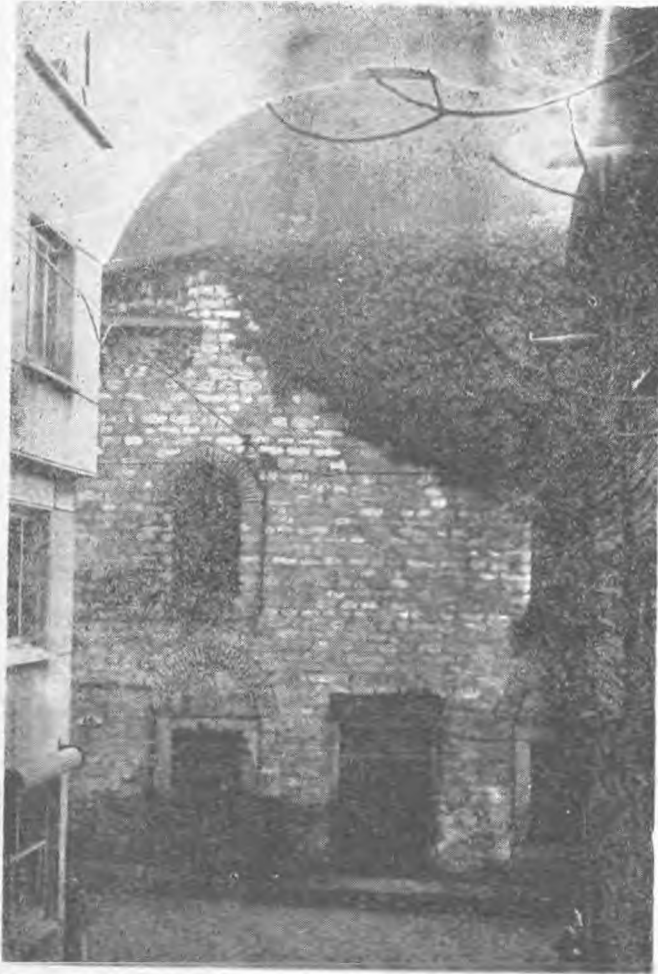
Resim: 68 — Zaviye (sonra medrese) tamirden önce.

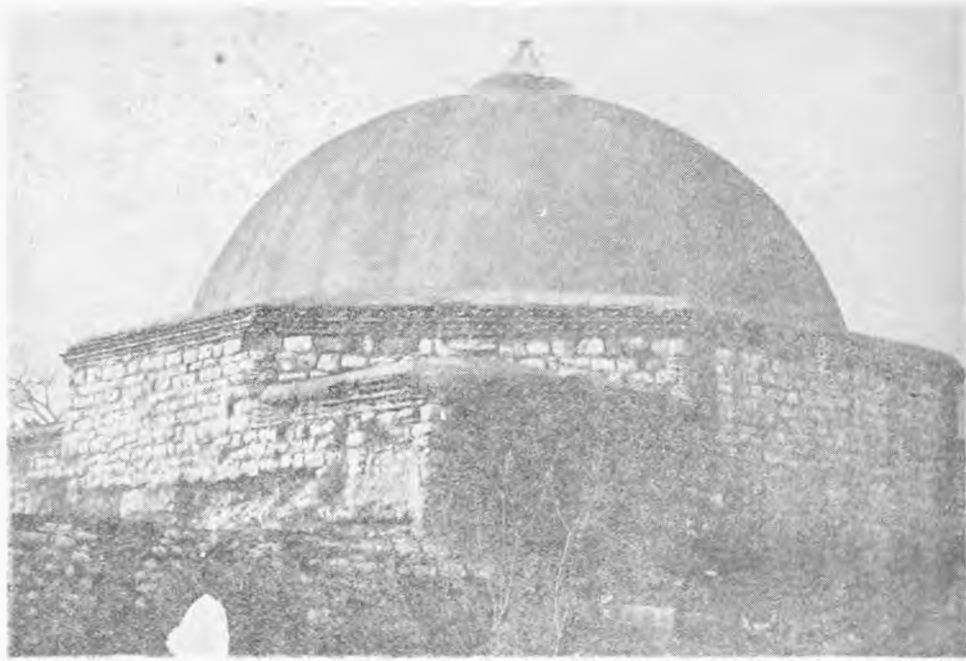
Resim: 69 — Zaviye tamirden sonra.

Resim: 70 — Çardaklı hamamın plânı
(Glück'den düzeltmeler yapılarak).

Resim: 71 — Çardaklı hamamın yan cephesi.

Resim: 72 — Çardaklı hamam, erkekler kısmı soyunma yeri kubbesi.

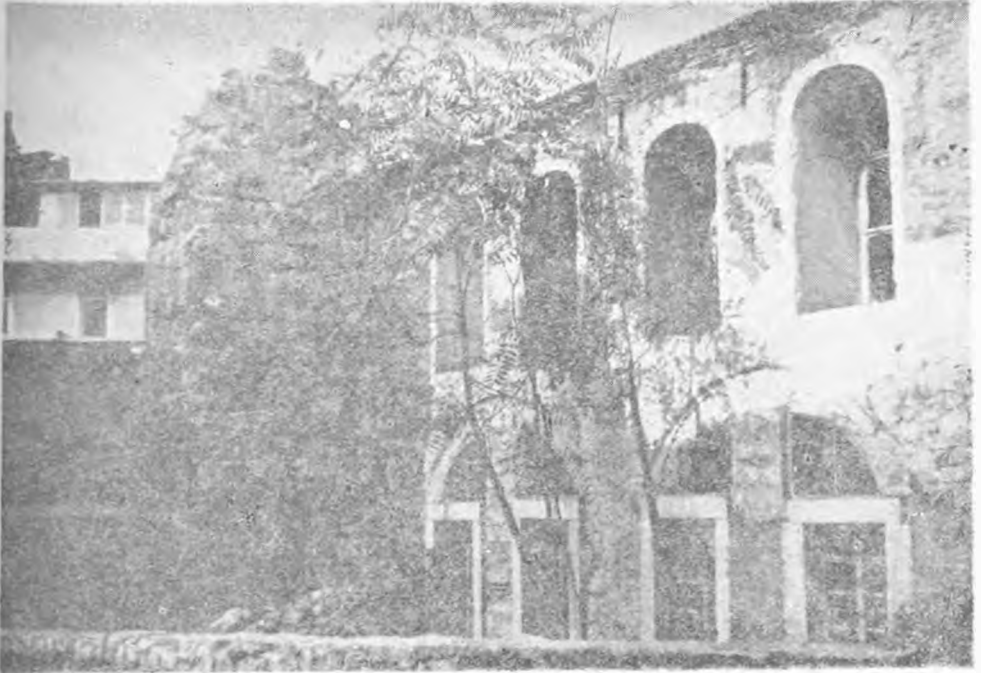

Resim: 73 — Çardaklı hamamın kitabesi.

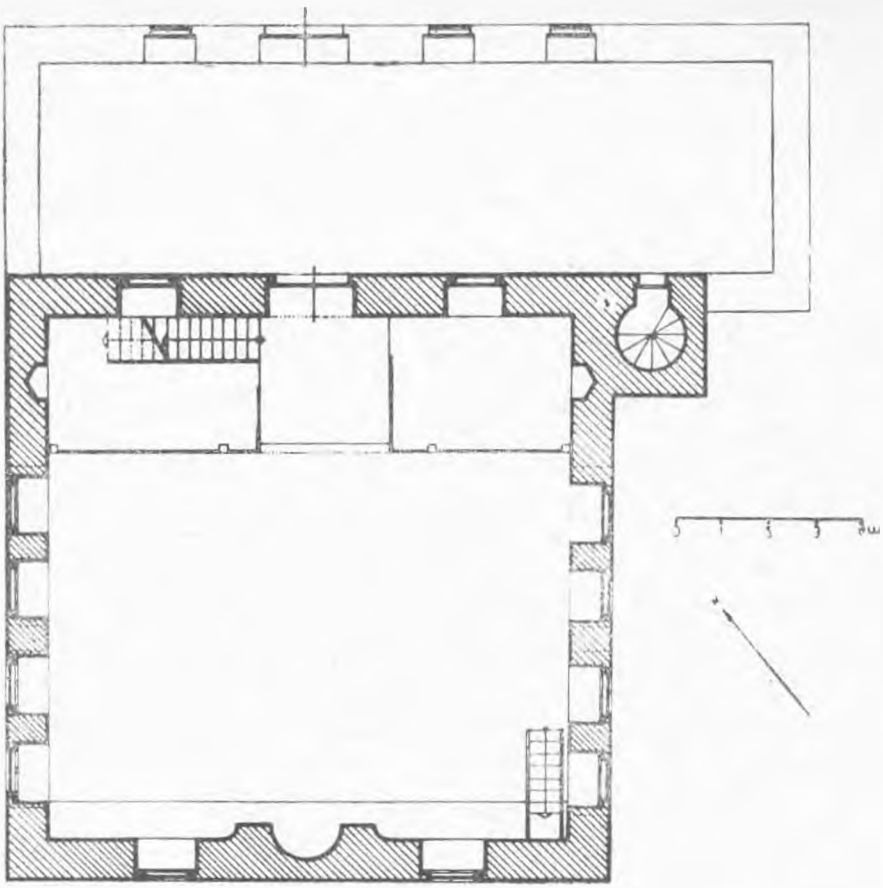

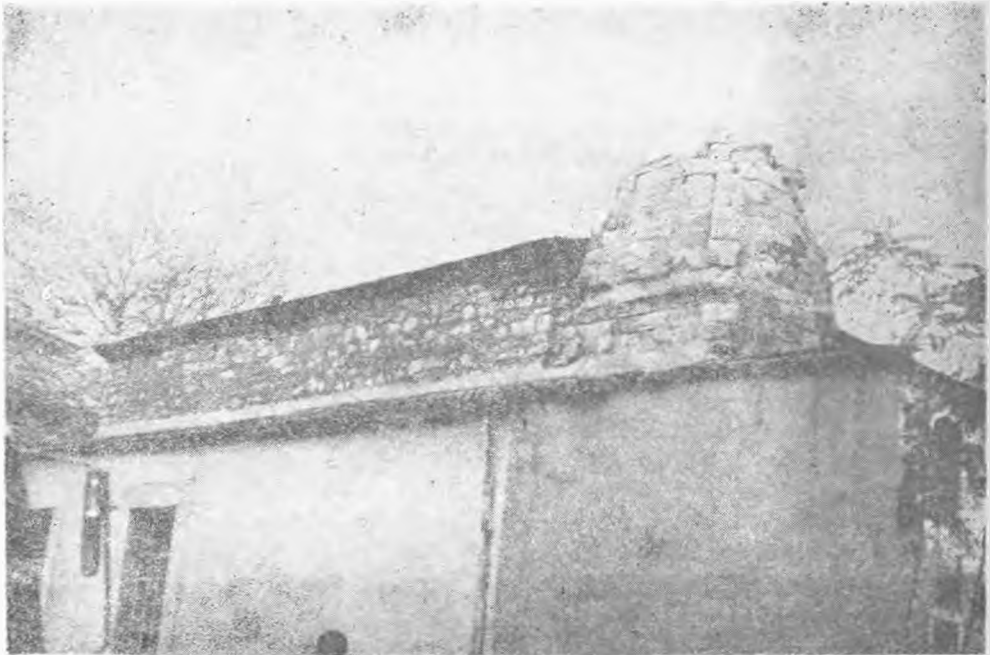
Resim: 74 — Çardaklı hamamın kapısı üstündeki Bizans levhası.

Resim: 75 — Çarşıkapı'da Hüseyin Ağa mescidi.

Resim: 76 — Hüseyin Ağa mescidinin plânı.

Resim 77 — Hüseyin Ağa mescidi ön cephesi ve minare kalıntısı.